

**מדרשי אגדה אבודים  
הידועים מאשכנז בלבד:  
אבכיר, אספה ודברים זוטא**

חלק שני: מובאות ונספחים

חיבור לשם קבלת תואר  
דוקטור לפילוסופיה

מאת  
עמוס גאולה

הוגש לסינמ האוניברסיטה העברית בירושלים  
טבת תשס"ז



עבודה זו נכתבה בהדרכת פרופ' אביגדור שנאן



2.....	מבוא לחלק המובאות
2.....	מבוא
4.....	פרק א: היש בנמצא שריד מכתב יד של 'המדרשים האבודים'?
4.....	א. היש בנמצא כתב יד ממדרש אבכיר?
7.....	ב. היש בנמצא כתב יד ממדרש אספה?
10.....	ג. היש בנמצא כתב יד מדברים זוטא?
11.....	פרק ב: הערכת העדים
11.....	א. פירוש התורה שבכ"י אוקספורד-בודליאנה 268 (=פירוש התורה שיוחס לרוקח)
12.....	ב. כ"י וטיקן 123/3
13.....	ג. 'ליקוטים מכתובה אשכנזית'
14.....	ד. ילקוט שמעוני
15.....	ה. 'מפתח הפסוקים'
15.....	ו. 'מפתח הדרשות'
16.....	ז. כ"י פרמה די רוסי 655 (=פרמה פלטינה 3205)
17.....	ח. כ"י המבורג 152
17.....	ט. 'ספר הגימטריאות של ר' אלעזר הדרשן'
18.....	י. ילקוט ראובני
19.....	מובאות
19.....	סימנים להערות נוסח
21.....	מובאות ממדרש אבכיר
21.....	ספר בראשית
43.....	ספר שמות
74.....	מובאות ללא ציון פסוק
77.....	מובאות אודות אבכיר
79.....	מובאות מסופקות
83.....	רשימת מקורות המובאות ממדרש אבכיר
85.....	מובאות ממדרש אספה
85.....	ספר במדבר
93.....	ספר דברים
96.....	מובאות ללא ציון פסוק
97.....	מובאות אודות מדרש אספה
99.....	רשימת מקורות המובאות ממדרש אספה
100.....	מובאות ממדרש דברים זוטא
100.....	ספר דברים
123.....	מובאות מסופקות
125.....	מובאות אודות מדרש דברים זוטא
129.....	רשימת מקורות המובאות ממדרש דברים זוטא
130.....	מפתח המובאות (כללי)



## מבוא לחלק המובאות

### מבוא

בחלק זה כונסו כל המובאות שנודעו לי מן המדרשים אבכיר, אספה ודברים זוטא. הקפדתי להביא רק מובאות ששם המדרש צוין לצדם בפירוש במקור והדגשתי את לשון הציון למדרש בכל מובאה. בכדי להימנע מהתבססות על השערות, לא הבאתי כאן מקבילות שהובאו בראשונים בשם 'מדרש' סתם, גם אם ייתכן שכוונתם למדרשים אלו. עם זאת הערתי על כך בשולי המובאה או בהערות עקרוניות בפרקים 'תפוצת המדרש', מפרקי המבוא. מובאות שהיה ברור כי הן מכלי שני ומקורן כבר מצוי בדינו, לא הובאו בדרך כלל וציינתי אליהן בהערה.

כל המובאות שצוינו עד כה במחקר נבחנו מחדש והובאו בשם אומרן. עליהן נוספו מובאות חדשות בשיעור לא מבוטל. רוב המובאות החדשות הן ממדרש אבכיר, למטה מכך ממדרש אספה והנדיר שבין המדרשים הוא מדרש דברים זוטא. בין החיבורים שנלקטו מהם כאן מובאות לראשונה במחקר יש להזכיר את כ"י וטיקן 123 (פירוש אשכנזי על בראשית ושמות) [אבכיר], הפירוש על התורה המיוחס לרוקח (כ"י אוקספורד-בודליאנה 268) [אבכיר, אספה], כ"י פרמה 655 (פירוש לפיוטים) [אבכיר], כ"י מוסקבה 333 (ליקוטים) [אבכיר], ליקוטים 'מכתיבה אשכנזית' שנדפסו בתוך פירוש רבינו אפרים על התורה [אבכיר, אספה], כמה מן החיבורים המתייחסים לר' אלעזר הדרשן [אבכיר], פירוש הרוקח על התפילה [אבכיר, אספה, דברים זוטא], ועדויות מ'מפתח הפסוקים' [אבכיר, אספה, דברים זוטא], מ'מפתח הדרשות' [אספה, דברים זוטא], וממפתח 'רמזי תורה' [אספה].

איסוף החומר הביא לכך, שלעתים הצטברו בידי כמה וכמה מובאות מקבילות לאותה הדרשה. למרות החזרה שבדבר לא נטלתי לעצמי את מלאכת השיפוט והבאתי את המובאות המקבילות זו לצד זו (על פי סדרן הכרונולוגי). במקרים מסוימים דרך זו הייתה הכרחית, בשל מעשה הפסיפס אותו מרכיבות מובאות אלו, ובמקרים אחרים מצאתי חשיבות בשינויי הנוסח או בשמירה על דרכו של המחבר בהבאת המובאות.

סידור המובאות נעשה לפי שיוכן לפסוקי הפרשות, מתוך ניסיון להרכיב מחדש את המדרשים לפרשיותיהם. בסידור זה הסתמכתי על הפסוקים הנדרשים ועל מיקומה של המובאה בחיבור ממנו נלקחה. עם זאת, ברור שסידור זה אינו יוצא מגדר השערה, שכן פעמים רבות הובאה דרשה שלא במקומה או אף נדרש פסוק שלא בפרשתו. במקום שהייתה בידי עדות חיצונית ממנה יכולתי ללמוד על מיקומה הנכון של המובאה, עשיתי זאת, תוך ציון הדבר בהערה. את המובאות ה'תלושות', שלא נודע מיקומן במדרשים, הבאתי בנפרד. כמו כן, יוחד מקום למובאות אודות המדרשים, במידה שאלו אכן היו בידי. 'מובאות מסופקות' הן מובאות ששיוכן למדרש מסופק. למשל, במקום בו יש ספק בציון המקור בילקוט שמעוני, או כאשר החתימה 'אבכיר' נרשמה לצד מובאה, אך קיים ספק אם כוונתה למדרש או שהיא הבעת משאלה של הכותב. גם מובאות אלו הן בודדות.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> מצד שני, לא הכנסתי לפרק זה את המובאות מילקוט שמעוני שנסתפקו בהן חוקרים ומלקטים (כדוגמת בריל, אפשטיין, בוכר וחאננס), משום שדיוניהם התבססו על ציוני הדפוסים. התלבוטויות אלו נפשטו למעשה על פי כתב היד של הילקוט

המובאות מסומנות במספור 'רץ' המתייחס בנפרד לכל אחד מן המדרשים, בכדי להקל את ההפניה אליהן בפרקי המבוא. מובאות שיש להן או לחלקן עדי נוסח שונים צוינו במספור משני (1.1, 1.2 וכו'). את נוסח הטקסט השתדלתי להביא בצורה הנאמנת למקור.<sup>2</sup> את המובאות מן הילקוט שמעוני – המקור העיקרי של שלושת המדרשים – הבאתי לפי כתב יד אוקספורד של הילקוט, ולצדו חילופי נוסח מן הדפוס הראשון, שהוא בלתי תלוי בכתב יד זה. הדגשתי (ולעיתים גם השלמתי, בתוך סוגריים זוויתיים) את הפסוקים הנדרשים (אך לא את הפסוקים הרחוקים המובאים תוך כדי הדרשה) והוספתי (בסוגריים עגולים) את מקור הפסוקים. כפי שנראה להלן, בפרק 'הערכת העדים', לא כל העדים שווים. יש שנהגו לצטט במדויק, ולהם יש למעשה ערך של כתב יד של המדרש, יש שנהגו לצטט תוך השמטות או הכנסת שינויים קלים, ויש שהביאו את המדרש כפרפרזה בתוך דבריהם. המובאות משל אלו האחרונים עלולות להוות מכשלה בתיחום הדברים המתייחסים אל המדרש עצמו ולכן הסגרתי, בסוגריים מזנובים, את הקטעים שנראה לי כי אינם מן המדרש והערתי על כך.<sup>3</sup>

ליקוטים אלה מהווים מעין נספח לחלק המרכזי בעבודה, הוא חלק המבואות. יחד עם זאת עמל רב הושקע בחיפוש ובאיסוף החומר המובא כאן וחשיבותו כבסיס לכל דיון במדרש מובנת מאליה. לאור זאת התמקדתי, כאמור, באיסוף, מיון וסידור המובאות אך לא ראיתי מקום, במסגרת עבודה זו, לההדרתן בצורה מלאה. ציינתי בשולי המובאה את המקור ממנה נלקחה ובמקרה הצורך הוספתי הערה הנוגעת למסירת הטקסט. מראי מקומות למקורות ומקבילות צוינו כאן באופן חלקי, במידה הנדרשת לעבודה ולא במגמה למצותם. בסוף העבודה מובא מפתח למקורות המובאות.

שמעוני כמעט לחלוטין. מסיבה זו לא מצאתי לנכון לדון כאן בכל הקטעים שנחשבו בטעות אי פעם כשייכים לאבכיר, לאספה או לדברים זוטא. התייחסות נוספת לעניין זה ראה להלן, בפרק 'הערכת העדים'.

רשימת המהדורות בהן השתמשתי מובאת בסוף העבודה.

בקטעים בהם היו סוגריים במקור (כמו בילקוט ראובני), או במהדורות בהן נהוג שימוש ידוע בסימוני סוגריים (כמו בילקוט שמעוני), שמרתי על הסימונים המקובלים במקור.



## פרק א: היש בנמצא שריד מכתב יד של 'המדרשים האבודים'?

### א. היש בנמצא כתב יד ממדרש אבכיר

על פי האמור בפרק 'תפוצת המדרש', ראשית הופעתו של המדרש היא באשכנז, בתקופה שסביב המאה השלוש-עשרה.<sup>4</sup> כמו כן היה מצוי כתב יד של המדרש באיטליה, במאה השש-עשרה, במצרים – אף הוא במאה השש-עשרה, ואולי אפילו בפולין, במאה השמונה-עשרה, אם אכן שאב בעל הפירוש 'זרע אברהם' מכלי ראשון. כבר הזכרתי לעיל, בפרק 'תולדות המחקר', כי צונץ ציין, בשם צייטלין,<sup>5</sup> כי 'מדרש זה נמצא בכתב יד, כתוב על קלף בתבנית פוליו באוצר הספרים של יוסף בוויאזן, לא רחוק מוויילנא'.<sup>6</sup> על ספרייה זו ידוע שהיו בה כמה מאות כתבי יד עבריים, אולם עדות זו נשארה תלויה בחללו של עולם ואין בידי להתייחס אליה.<sup>7</sup> מפת תפוצה זו של טופסי המדרש, למרות נדירותם, יש בה בכדי להעלות הרהור על אפשרות של מציאות של כתב יד, או קטע ממנו, באחת הספריות, בגניזת קהיר או אולי בגניזת איטליה. ואכן נעשו נסיונות חיפוש ואף הוצעו כמה הצעות לזיהוי כתבי יד שונים כשייכים למדרש אבכיר.

#### 1. קטעים מן הגניזה שפרסם מרמורשטיין בשם 'מדרש אבכיר'

כנזכר לעיל בחלק המחקרי, פרסם מרמורשטיין<sup>8</sup> ארבעה קטעים מכתבי יד (אותם סימן א-ד),<sup>9</sup> בהם קטע אחד (א) הכולל מקבילה למובאה אחת מאבכיר (המעשה באדריאנוס קיסר ור' יהושע).<sup>10</sup> למעשה זה מקבילה גם בחולין עט ע"ב.<sup>11</sup> השוואת המקבילות מצביעה על הקבלה לשונית מובהקת בין המובאה מאבכיר ובין הקטע שפרסם מרמורשטיין.<sup>12</sup> המדרש המובא בילקוט שמעוני מאבכיר יכול להיות קיצור ממקור זה (ואולי גם באבכיר היה נוסח ארוך יותר ובעל הילקוט הוא שקיצר לעניין שסביב הפסוק "כי לא יראני", אליו הוא סמך את הקטע).<sup>13</sup> ואולם, מלבד מקבילה זו לא מצאתי שום מקבילה נוספת בין אבכיר והקטע שפורסם. כמו כן יש

<sup>4</sup> עדות אחרונה מאשכנז היא מר' זלמן רונקל הראשון, בן דורו של המהרי"ל, שחי במגנצא, סביב ראשית המאה השש-עשרה, אם אכן ציטט מן המדרש עצמו.

<sup>5</sup> כוונתו כפי הנראה לביבליוגרף היהודי זאב (ויליאם) צייטלין (1850-1921) שפעל בגרמניה. ראה G. Kressel, 'Zeitlin William', EJ, vol. 16, p. 976.

<sup>6</sup> ראה צונץ, הדרשות בישראל, עמ' 142 ובהערה שם. דברים אלה נוספו על ידי צונץ למהדורתו השנייה.  
<sup>7</sup> על ספרייה זו ראה ריצ'לר, מדרש, עמ' 195. ריצ'לר מציין שכתבי היד שבספרייה זו נמכרו לאנשים שונים ורק באשר לאחדים מהם ידוע מיקומם. וראה גם מה שכתב על כך שפיגל, העדות האחרונה, עמ' 611, הערה 3. שפיגל מביא עדות של ר"מ שטראשון (קריה נאמנה, וילנה תרע"ה, עמ' 53-54), שבספרייה של יוסף נמצא כתב יד כדוגמת ילקוט שמעוני. לדעת שפיגל מדובר בילקוט המכירי (שאכן ידוע שהיה בספרייה זו – ראה ריצ'לר, שם). לצערי, לא ניתן להתחקות אחר כתב היד מספרייה זו, אם אכן היה.

<sup>8</sup> ראה מרמורשטיין, מדרש אבכיר, עמ' 139-119. ולעיל 'אבכיר', תולדות המחקר.  
<sup>9</sup> א = כ"י אדלר 3692.1; ב = כ"י אדלר 3367; ג = כ"י אדלר 638; ד – הועתק על ידי מרמורשטיין מקטעים שבספריית האוניברסיטה בקנטבריה, אלא שהוא לא רשם לעצמו פרטים על כתב היד ועל אופן כתיבתו. כתב יד זה נדפס ב'הגורן', ט, עמ' 66-68 והלאה, על ידי ל' גינצבורג (הערת י"נ אפשטיין, עורך הדביר, שם, עמ' 137, הערה 6).  
ראה מובאה מס' 1.

<sup>10</sup> וכן, כפי שציין מרמורשטיין, מקבילה לתחילת הויכוח יש בספר המעשיות, שפרסם גסטר, עמ' י"א.  
<sup>11</sup> לעומת זאת, המקבילה מן הבבלי היא בארמית וכוללת רק את עיקר המעשה ואינה דורשת פסוקים כלל.  
<sup>12</sup> בקטע שפרסם מרמורשטיין, מובא חלק שני לדיון בין אדריאנוס קיסר ור' יהושע, על כוחה של הרוח, לפני הסיום 'אימתי הוא מראה כבודו... כשהוא מאבד לכל עבודה זרה שבעולם'. דיון על דרשה זו ומקבילותיה ראה לעיל בפרק 'אבכיר והתלמוד הבבלי'.

לציין כי הקטע כולו אינו טיפוסי למדרש אבכיר. זיהויו של מרמורשטיין כבר נדחה על ידי מאן,<sup>14</sup> שהציע לשייך אותו לספרות התנחומאית. לדעתי, זיקתו של כתב יד זה (א) לספרות התנחומאית ברורה.<sup>15</sup> ייתכן שהוא שימש מקור לאבכיר, אך נראה יותר לשער ששניהם נטלו ממקור (תנחומאי) אחד.<sup>16</sup> באשר לקטעים ב-ג, אין בהם מקבילות לאבכיר והם צורפו על ידי מרמורשטיין בשל דמיונם לכ"י א, בכתיבת ידו של הסופר.<sup>17</sup> כ"י ד גם הוא אינו מקביל לאבכיר ואף כתיבת ידו של הסופר לא הייתה זכורה לכותב המאמר ולא ברור אם כן מה הביא את מרמורשטיין לקשור קטע זה לכאן.<sup>18</sup> בנוסף, יש לציין כי באף אחד מן הקטעים שהציע מרמורשטיין אין חתימה כדוגמת 'אבכיר' או סיום בדברי נחמות כלל.

## 2. מדרש 'זו היא שנאמרה' שפרסם מאן

מאן פרסם קטעים מן הגניזה של מדרש אותו כינה על פי פתיחותיו בשם 'זו היא שנאמרה ברוח הקודש'.<sup>19</sup> לדעתו, קטעים אלו הם שרידים ממדרש שלם על התורה, ערוך לפי מחזור הקריאה התלת-שנתי, שפתח בתבנית הנזכרת, או בדומה לה. כמה מן הקטעים כוללים סיום בדברי נחמות ואף חתימה בברכה 'אמן כן יהי רצון'.<sup>20</sup> מאן עמד על כמה מקבילות בין קטעים אלו והליקוטים ממדרש אבכיר שפרסם בובר ולדעתו מדרש זה שימש מקור לכמה מן הדרשות שבמדרש אבכיר.<sup>21</sup> את הדמיון שבחתימה הסביר מאן באופן זה: לדעתו היה נוסח אחד של מדרש 'זו היא שנאמרה', שכל דרשותיו נחתמו בברכה 'אמן כן יהי רצון'. בעל אבכיר, שלקח מדרשותיו, נטל גם את החתימות – 'אלא שמסדר זה שינה הסימן אכ"ר לאבכיר' כדי להורות על ההפרש שבין חיבורו ובין המדרש שלפניו, שהשתמש בו בתור מקור עיקרי.<sup>22</sup> באשר לעצם השערתו של מאן על מדרש 'זו היא שנאמרה' הגיב אלבק ודחה את עיקר טענתו.<sup>23</sup> אלבק הראה כי בעל מדרש זה שאב גם מבראשית רבה העיקרי וגם מן ההוספה לבראשית רבה. לדעתו 'קרוב לשער,

14 ראה מאן, המקרא, א, עמ' ח. וכן מאן, שם, עמ' יח, הערה 46.

15 קטע זה תואר על די ברגמן, ספרות תנחומא-ילמדנו, עמ' 65.

16 לקטע זה יש מאפיינים השונים ממאפייני אבכיר. זהו מדרש 'דרשני' בעל פתיחות שונות לאותו הפסוק ("בראשית ברא"). המקבילה למובאה בה אנו עוסקים משוכצת שם בתוך דרשה הפותחת ב'אמר תנחומא' (אף שבכל המקבילות – כולל בתנחומא (ורשה) ובתנחומא (כובר) – באים הדברים בשם בן עזאי. עיין שם בהערת מרמורשטיין). כמו כן, לדרשות רבות בו מקבילות בספרות התנחומאית. מסקנתי מצטרפת אפוא להערת מירסקי (ראה מירסקי, למהות), שהודה למעשה שהקטעים שפרסם מרמורשטיין הם תנחומאיים (על דבריו ראה לעיל בפרק 'היחס בין אבכיר ותנחומא').

17 כ"י ב דומה לכ"י א ויש בו פתיחות נוספות לפסוק "בראשית ברא". גם בו באים כמה פעמים דברים בשם 'אמר תנחומא'. כ"י ג שונה באופיו משני קודמיו. אין בו פתיחות לפסוק סדר והוא למעשה מדרש 'פרשני' או אולי אף מעין ילקוט. כתב יד זה מצטיין בהבאת דברים בשם אומרם ורבות בו גם התבניות המאוחרות כדוגמת 'אמרו רבותינו ז"ל'. זיהויו מצריך בירור בפני עצמו, אך לא מצאתי כל סיבה לקשור אותו עם מדרש אבכיר.

18 כאמור, כתב יד זה התפרסם על ידי גינצבורג ב'הגורן'. שם בעמוד הראשון שפרסם מובא המעשה באדריאנוס ור' יהושע, וזו כנראה הסיבה שהביאה את מרמורשטיין לצרפו לכאן. ואולם, כבר י"נ אפשטיין (בהערתו שם) ציין כי מעשה זה מובא שם בסגנון אחר, מאשר בכ"י א, ובשם רבן גמליאל (וכך גם בספר המעשיות שהוציא גסטר) ולכן העיר: 'אם כ"י א הוא 'אבכיר' – אי אפשר איפוא שיהיה כ"י ד 'אבכיר'. מלבד זאת יש לציין כי כתב יד זה מזכיר בפירוט שמות של שדים שונים ולא מצאתי לעניינים אלו דוגמה במובאות מאבכיר.

19 ראה מאן, המקרא, א, עמ' מד-סח; פז-צא.

20 פעמיים: שם, עמ' סב ועמ' סח.

21 ראה מאן, שם, עמ' מח.

22 ראה אלבק, הדרשות, עמ' 400, הערה 84.

שמאסף המדרש הזה קבץ את דרשותיו ממדרשים שונים, שבהם נמצאה ההתחלה 'זו היא שנאמרה ברוה"ק".<sup>23</sup> אלבק לא קבע עד כמה מאוחר מדרש זה וכן לא התייחס ליחסו אל אבכיר.<sup>24</sup> באשר לשאלת הקשר בין המדרשים, העובדה המעניינת בעיקר היא הדמיון שבתבנית החתימה.<sup>25</sup> השוואה מחודשת של הקטעים שפרסם מאן עם כלל המובאות שבידינו, כמעט שלא העלתה מקבילות לשוניות כלל.<sup>26</sup> גם המקבילות הענייניות מועטות למדי.<sup>27</sup> בנוסף, יש לציין כי תבנית הפתיחה 'זו היא שנאמרה ברוה"ק' אינה מצויה כלל במובאות מאבכיר. לאור זאת בוודאי שאין סיבה לראות בקטעים אלו כתב יד של אבכיר ואף מידת הקשר שביניהם אינה ברורה.

### 3. כתבי היד שציין זלוטקין ב'אוצר הספרים'

מ"מ זלוטקין, באוצר הספרים ציין בפשטות: 'מדרש אבכיר – כ"י אדלר 638. שם 1306/2. שם 3367. שם 2692 (עמ' 9. 92. 117)'.<sup>28</sup> מתוך רשימה זו, שכולה מן הגניזה הקהירית – כתבי היד 638 ו-3367 צוינו על ידי מרמורשטיין (קטע ג וקטע ב בהתאמה) וכבר נידונו לעיל.<sup>29</sup> כ"י 2692 הוא טעות וכוונתו בוודאי ל 3692 שצוין אף הוא אצל מרמורשטיין במאמרו הנזכר (כקטע א), וגם עליו דנתי לעיל. לעומת זאת, כ"י 1306/2 ENA (=כ"י ניו-יורק, ביהמ"ל 5206) הוא מעניין במיוחד, ומעניין שלא שמו לב אל כך החוקרים האחרונים. בפתח הצילום מכתב יד זה מופיע, שוב בפשטות, זיהוי של אחד הספרנים:<sup>30</sup> 'מדרש אבכיר'. השער של כתב היד נכתב על ידי מאן דהוא, שאינו המחבר עצמו, ונכתב בראשו כך: 'מדרש אספה עם אבכיר ועניינים נפלאים מהרב של מצרים, רק כתב שלא מסודר כפי דרכו שכתב במדבר ובשדה דרך הליכתו'. ובאמצע: 'מדרש אספה ואבכיר'.<sup>31</sup> סקירה ראשונית בכתב היד מעלה כי לבד מעובדה ברורה אחת – הכתב שנכתב דרך הליכתו וכמעט אינו קריא – כל היתר, עם כל גודל הציפיה שבו, נסתר מן העין, מסקן אף אינו ברור. בפתח החיבור הראשון שבכתב היד מובא 'הקדמת הספר מדרש אספה' ולאחריו 'מדרש' עצמו – ועל כך ראה מיד להלן. החיבור השני בכתב היד הוא חיבור בעל אופי קבלי ולא נראה שיש כל קשר בינו ובין אבכיר או אספה.<sup>32</sup>

<sup>23</sup> יש לציין כי לדעת צונץ, הפורמולה 'זו היא שנאמרה ברוה"ק' היא מסימני ההיכר של האגדה המאוחרת. ראה צונץ, הדרשות בישראל, עמ' 451, הערה 16.

<sup>24</sup> ברגמן שב לדון במדרשים מתבנית זו, והוא מחזק את טענת מאן ומכיר ב'צורה מדרשית מיוחדת שמותר לכנותה 'מדרש זה"ש ברוה"ק". ראה ברגמן, פתיחתאות מעגליות, עמ' מא.

<sup>25</sup> 'אמן כן יהי רצון', שמופיעה כאמור בקטעים אלו פעמיים. למעשה, הבאתי את הדיון בקטעים אלו כאן, על אף שמאן לא הציע לראות בהם כתב יד של אבכיר, בשל הדמיון שבתבנית החתימה ובכדי לשלול אפשרות זאת.

<sup>26</sup> באופן חלקי: מאן, שם, עמ' נו = מובאה לבראשית ג, כב (4); שם, עמ' סא, שורות 19-22 = מובאה לבראשית לב, כד (24).

<sup>27</sup> שם, עמ' נו = מובאה לבראשית מב, יב (35). שם, עמ' סח = מובאה מכ"י מוסקבה 333, דף 144 (98). יש להעיר כי מאן עצמו (שם, עמ' מז-מח) ערך רשימה, לפי סדר הליקוטים ממדרש אבכיר, וציין הערות על זיקתם כביכול ל'מדרש זו היא שנאמרה'. אבל עיקר דבריו מתבסס על השערות שלא מצאתי להן ראיות ולכן לא הבאתי אותם כאן.

<sup>28</sup> ראה זלוטקין, אוצר הספרים, ב, עמ' 151.

<sup>29</sup> על פי דנציג, כ"י 638.1-6 הוא תנחומא לבראשית (נוסח ארוך). נתפרסם גם אצל מאן, המקרא, א, עמ' כ-כט. ומתואר אצל ברגמן, ספרות תנחומא-ילמדנו, עמ' 66. ראה דנציג, קטלוג, עמ' 7. כך גם לגבי קטע 3367.11-12. ראה דנציג, שם, עמ' 189; מאן, שם, עמ' יד-יז; ברגמן, שם, עמ' 55. וכן לגבי כ"י 3692.1-4. ראה מאן, שם, עמ' יב-יג; ברגמן, שם, עמ' 65.

<sup>30</sup> כידוע ספריית אדלר (ENA) הייתה במקורה בלונדון ואברהם מרמורשטיין שהיה אחד מספרניה הוא שערך את הקטלוג של ספרייה זו. מסתבר שזיהוי זה וכן יתר הזיהויים שציין זלוטקין נעשו על ידו.

<sup>31</sup> ראה צילום בנספח.

<sup>32</sup> לאחר חיבור זה מופיע (בכתיבת סופר אחר?) דיון במדרש על אדריאנוס קיסר ור' יהושע בן חנינא (המוכר לנו ממדרש אבכיר – ראה מובאה 1, לבראשית א), ומפנה לליקוט של קהלת(?). וכן מובא בו ליקוט של עניינים סביב פרשת נח, שאיחורו ניכר (מציין מראי מקום לפי פרק ופסוק!). בקטלוג של אוסף אדלר שהוציא דנציג לא מצאתי התייחסות לכתב

לסיכום, אף שכתב יד (או כתבי יד) של המדרש הגיעו למקומות שונים בעולם, לא ידוע לנו היום על אף קטע מכתב יד של המדרש, ששרד ומצוי בדינו. ההצעות הבודדות שהועלו לזיהוי קטעים שכאלה אינן עומדות במבחן הביקורת.

## ב. היש בנמצא כתב יד ממדרש אספה

### 1. כ"י וטיקן 103/3

צונץ כתב על מדרש אספה כי 'כנראה עדיין נשתייר'.<sup>33</sup> כוונתו של צונץ כנראה לקטע מכ"י וטיקן 103/3 (דף 59 – 60א), עליו הצביע שם, הנסוב על הפסוק 'אספה לי שבעים איש' וכולל רשימה של השמות של שבעים הזקנים, בדומה למצוי במובאה שבילקוט שמעוני על פסוק זה (רמז תשל).<sup>34</sup> רשימה זו פורסמה על ידי בובר וכן על ידי חאנעס, בליקוטים שלהם ממדרש אספה.<sup>35</sup> ייחוס זה של צונץ וההולכים בעקבותיו נתקבל גם במחקר המודרני ונרשם בקטלוג המכון לתצלומי כתבי יד עבריים. ואולם, רשימה זו עליה הצביע צונץ, כותרתה היא 'שמות שבעים זקנים שהיו עם משה' ולא נזכר בה כל ייחוס למדרש אספה.<sup>36</sup> גם המובאה שבילקוט שמעוני, עליה נסמך ייחוס משוער זה, אינה מיוחסת בשום מקום למדרש אספה ויש לייחסה למדרש ילמדנו.<sup>37</sup> רשימות דומות של שמות הזקנים מצויות לפנינו במקורות שונים ואף פעם לא בשם מדרש אספה, ולכן אין כל ראייה לזיקה של קטע זה למדרש אספה. דוגמה לרשימה כזו מובאת בסעיף הבא.

### 2. כ"י ניו יורק, אוסף להמן ק 116, דף מא ע"א

בקטלוג הממוחשב של המכון לתצלומי כתבי יד עבריים ציינו כ'מדרש אספה' את דף מא ע"א בכ"י ניו יורק, אוסף להמן ק 116 (ס' 24632). בדף זה מסתיים החיבור שערי אורה לר"י ג'קטיליה ומתחיל קטע בכותרת 'אבאר לך מעלת שבעים זקנים על הסדר מכל השבטים' ולאחריו רשימת השמות של שבעים הזקנים. גם בכתב יד זה אין כל ציון המייחס רשימה זו למדרש אספה וזיהויו של המכון מסתמך על הקביעה הלא מוכחת שבסעיף הקודם. לאחר רשימה זו באים ליקוטים לחנוכה ולפורים.

יד זה. ראה דנציג, קטלוג, עמ' 22. בשעתו, נעתר פרופ' דנציג לבקשתי ושלח אלי תיאור של כתב היד, ותודתי נתונה לו על כך. לפי תיאורו, מכיל כתב היד שלושה חיבורים. הראשון, הפותח ב'הקדמת הספר מדרש אספה', הוא חיבור קבלי על האבנים. השני, גם הוא חיבור קבלי, על הבריאה, והוא כנראה (לפי הערת ג' שלום בפנים הכריכה של כתב היד) ספר אמרי שפר לר"א אבולעפיה. 'אחר כך מתחיל ספר אחר לגמרי, והוא מכיל פתקאות שונות וניירות דבוקים זה בזה וכדומה. מדובר בהעתקות של דרשן. מתחיל ברשימה עראית של ספרים (שכנראה ליקט מהם) ומסתיים בכמה שו"ת'. גם לדעתו של דנציג 'אין כאן לעניין אבכיר ולא כלום... והכתוב בקטלוג אדלר עמ' 2 (הזיהוי 'מדרש אבכיר') אין להתחשב בו כלל'. פתרון התואר 'אבכיר' הכתוב בשער הספר, נשאר סתום גם בעיניו של דנציג. ויש להעיר כי החיבור הראשון מגלה זיקה למדרש תלפיות לר' אליהו הכהן.

ראה צונץ, הדרשות בישראל, עמ' 141. וראה לעיל 'אספה', תולדות המחקר.<sup>33</sup>

ראה צונץ, הדרשות בישראל, עמ' 426, הערה 9.<sup>34</sup>

ראה בובר, 'מדרש אספה', כנסת ישראל א, ורשה תרמ"ז, עמ' 310; וחאנעס, 'ליקוטים ממדרש אספה', בתוך רב פעלים, עמ' 143-144. ראה לעיל בפרק 'תולדות המחקר'.<sup>35</sup>

בדקתי את כתב היד עצמו בספריית הוטיקן ולא מצאתי בו כל סימן או רמז העשוי לשייכו למדרש אספה. מדובר בלקט של רשימות הבאות בזו אחר זו, תחת כותרות מתאימות. לאחר רשימתנו באה רשימת 'אלו הן הנביאים', ולאחריה הרשימות 'ואיזו היא כנסת הגדולה' ו'עשר נקודות שבתורה'.<sup>36</sup>

לכירור עניין זה הקדשתי מאמר נפרד. ראה גאולה, ילמדנו.<sup>37</sup>

## 3. קטע הגניזה שפרסם ורטהיימר

ורטהיימר פרסם בבתי מדרשות קטע מכתב יד מגניזת מצרים וזיהה אותו כקטע מתוך מדרש אספה.<sup>38</sup> קטע זה נקנה על ידי ורטהיימר לפני גילוי הגניזה על ידי שכטר והתפרסם ללא ציון סיגנטורה. נראה שכתב היד עבר תחילה לאוקספורד (ראה כ"י אוקספורד-בודלי 28/2826, דף 51, ובקטלוג של קאולי על כתב יד זה) ולאחר מכן עם ספריית אדלר לניו-יורק.<sup>39</sup> מדובר בקטע בן דף אחד ובו דרשות על שלושת הפסוקים הראשונים של במדבר כ. ורטהיימר ערך השוואה בין דרשה אחת מן הקטע שמצא ובין מקבילתה המובאת בילקוט שמעוני (בשני מקומות) לצד הציון 'אספה'.<sup>40</sup> על פי השוואה זו קבע ורטהיימר כי הקטע שבידיו שייך למדרש אספה. על זיהויו זה של ורטהיימר לא נמצא מי שהלק, ועל פיו קוטלג הקטע גם בקטלוג של המכון לתצלומי כתבי יד עבריים, כשייך למדרש אספה.

תחילה יש לומר כי לשאר היהדות שבקטע הגניזה אין הקבלה במובאות שבידינו ממדרש אספה. ובאשר ליחידה המקבילה עצמה, הרי שבחינת ההקבלה בין קטע הגניזה לבין המובאה בילקוט שמעוני מלמדת אמנם על דמיון בין המקבילות ביחידה זו, אך אינה מחייבת את מסקנתו של ורטהיימר. הנה הקבלה בין קטע הגניזה לבין אחת המובאות בילקוט:

## 'אספה' (ילקוט שמעוני בשלח)

[וירב העם עם משה עברו על שורת הדין דרך ארץ אדם כועס בתוך ביתו אינו נותן עיניו אלא בקטן אבל אלו לא נתנו עינם אלא בגדול לכך נאמר]<sup>41</sup> וירב העם עם משה

ולא עם אהרן שהיה אהרן חביב עליהם שהיה אוהב שלום ורודף שלום.

זש"ה שפתי כסיל יבאו <ברייב> וגו' (משלי יח, ו). היו תובעין מיתה מי יתן מותנו ביד ה' (שמות טז, ג) ולו גרענו <כגוע אחינו לפני ה'> (במדבר כ, ג).

מהו לפני ה', לבן מלכים שהיה לו תרבות רעה והיה עולה לכתלים ולאלילות כנגד אביו הולך למקום חיות כדי שיהא אביו מצטער. כך היו אלו אומ' אנו מתים שיהא מצטער עלינו ולא עוד אלא שנשבע לאבותינו לתת לנו את הארץ.

## קטע הגניזה

וירב העם עם משה, קלקלו אלו מדת הדין כשיהא אדם כועס על שנים יהא נותן פניו בקטן ואלו ויקהילו על משה ועל אהרן ונתנו עיניהם בגדול. וירב העם עם משה.

ועוד שוב שהיה אהרן חביב עליהם שהיה מהלך עמהם ביישרות. בשלום ובמישור הלך עמי (מלאכי ב, א).

וירב העם עם משה זהו שהוא אומר שפתי כסיל יבאו בריב ופיו למהלומות יקרא (משלי יח, ו). על הדור הזה נאמר שהיו באין...

קטע הגניזה כולל שלוש דרשות על הפסוק 'וירב העם עם משה'. לשלושת הדרשות יש יחידות מקבילות במובאה מאספה אך בשינויים משמעותיים (חלקם נסמן בקו). הדרשה הראשונה קרובה בשניהם, אך היא עצמה לקוחה מן המכילתא.<sup>42</sup> הדרשה השנייה ברורה יותר במובאה מאספה ('עם משה ולא עם אהרן' לעומת 'ועוד שוב'). הדרשה השלישית קטועה בקטע הגניזה, אך גם מה שלפנינו פותח בצורה שונה. במובאה מאספה נוסף משל ייחודי ואין לדעת אם היה בקטע הגניזה.

38 ראה ש' ורטהיימר, בתי מדרשות, ג, ירושלים תרנ"ה, מבוא, עמ' ה-ז; הטקסט שם, עמ' טו-יט. נדפס מחדש בבתי מדרשות, א, ירושלים תש"י, עמ' רז-רט, ריא-ריד.

39 לפי ספר המקורות של המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית המקור הוא כ"י אדלר 2751. השווה פוטוסטט 3213, במכון לתצלומי כתבי יד שעל יד הספרייה הלאומית.

40 הדרשה על הפסוק "וירב העם עם משה" (במדבר כ, ג). בילקוט שמעוני בשלח, רמז רסא (עמ' 375/60); חקת, רמז תשסג (עמ' 433/69).

41 המוסגר אינו בכתב היד אך ישנו בדפוס הראשון. וכן ישנו בקירוב במובאה המקבילה מאספה בילקוט שמעוני חוקת. השווה מכילתא בשלח מס' דויסע פ"ו (עמ' 173): 'וירב העם עם משה, עברו על שורת הדין דרך ארץ אדם כועס בביתו ואין נותן עינו אלא בכנו הקטון אבל אלו לא נתנו עיניהם אלא בגדול לכך נאמר וירב העם עברו על שורת הדין'.

עוד יש לציין כי הקטעים שנלקטו בקטע הגניזה פותחים במונח 'דבר אחר', ואילו במובאות מאספה מונח זה אינו מצוי.<sup>43</sup> לאור כל זאת, על פי הקבלה יחידה זו, קשה לקבוע שאכן מדובר בכתב יד מתוך מדרש אספה. בהחלט ייתכן שקטע הגניזה הוא ליקוט של מדרשים שונים שאחד מהם לקוח ממדרש אספה או ממקור משותף.<sup>44</sup> לעת עתה לא ידוע לי על דפים אחרים מן הגניזה השייכים לאותו החיבור ממנו פרסם ורטהיימר. כל עוד לא נמצאו ונבחנו דפים שכאלה לא ניתן לקבוע אם אכן מדובר במדרש אספה ויש לראות זיהוי זה (וכן כל שנקבע על פיו) כהשערה בלבד.<sup>45</sup>

#### 4. 'מדרש אספה ואכבר' – כ"י אדלר 1306/2

זלוטקין, בהשלמותיו לאוצר הספרים, ציין שני כתבי יד מספריית אדלר תחת 'מדרש אספה': 1306/1; 2885/7, עמ' 9.<sup>46</sup> בחיבור הראשון דנתי לעיל בהקשר למדרש אכבר.<sup>47</sup> על ראש השער של כתב היד נכתב: 'מדרש אספה עם אכבר...' ושוב באמצעו: 'מדרש אספה ואכבר'.<sup>48</sup> בפתח כתב היד מובא 'הקדמת הספר מדרש אספה' ולאחריו 'המדרש' עצמו. לעומת זאת, תוכן המדרש המובא בכתב היד הוא למעשה חיבור אנציקלופדי, הערוך לפי א"ב, ומיועד לדרשנים.<sup>49</sup> כוונת הכותרת היא אם כן 'אסופת מדרשים' ואין לה קשר עם 'מדרש אספה' האבוד. ובכל זאת, הכתובת על שער כתב היד מעניינת ואת הצירוף 'מדרש אספה עם אכבר' קשה לראות כמקרי. ואולם, בכתב היד עצמו לא מצאתי קשר אל מדרש אספה או אכבר.<sup>50</sup>

#### 5. כ"י אדלר 2885/7

החיבור השני שציין זלוטקין כמדרש אספה הוא כ"י אדלר 2885/7 (על פי קטלוג אדלר, עמ' 9). ואולם, לדעת דנציג, בקטלוג שערך לקטעי הגניזה שבספריית אדלר, קטע זה זוהה בטעות כמדרש אספה והוא מתנחומא (בובר) בהעלותך, יג.<sup>51</sup> לסיכום, מכלל ההצעות שהוצעו לזיהוי קטעים שונים מכתבי יד כשייכים למדרש אספה, אין בידינו אף קטע אחד מכתב יד שניתן לזהותו בוודאות כשייך למדרש זה.

43 וראה על כך בחלק א, אספה, מונחי המדרש.

44 ויש לציין כי לדעת גרינבאום הקטע שפרסם ורטהיימר המתייחס למובאה 'וירב העם' הוא העתקה מתוך ילקוט שמעוני!

ראה גרינבאום, מקורות ילקוט שמעוני, עמ' קכד.

45 דנציג הצביע על קטע אחד מאוסף אדלר, שסימנו NS 27.26-27, הדומה לקטע שפרסם ורטהיימר בכתבי מדרשות, והוא הגדירו כ'מדרש אגדה לבמדבר', ולא כמדרש אספה. ראה דנציג, קטלוג, עמ' 263.

46 ראה זלוטקין, אוצר הספרים, ב, עמ' 152, סעיף 560.

47 ראה לעיל עמ' 6.

48 ראה לעיל בדיון אודות מדרש אכבר וצילום בנספח.

49 בהקדמה לחיבור מוסבר מבנה ה'מדרש'. המדרש נחלק באופן הירארכי לחלקים (על פי א"ב), בכל חלק נתיבים, בתים וחלונות. חלק מחיבור זה עוסק בנושא סגולת האבנים. ראה לעיל הערה 32.

50 האפשרויות להסבר הכותרת שבכתב היד הן רבות. ייתכן, שכתב יד זה אכן הכיל ליקוטים, או העתקה, מהמדרשים אספה ואכבר, וחלק זה חסר מכתב היד שלפנינו. מצד שני, ייתכן גם ש'אספה' ו'אכבר' כאן אינם קשורים כלל עם המדרשים שלנו. אפשר גם שדף השער ('מדרש אספה עם אכבר') הועתק מחיבור אחר, מבלי שיובו, ונסמך לחיבור זה בטעות.

51 ראה דנציג, קטלוג, עמ' 128, סעיף 2885.8. הקטע תואר בידי ברגמן, ספרות תנחומא-ילמדנו, עמ' 38.

## ג. היש בנמצא כתב יד מדברים זוטא

במחקר ובקטלוגים השונים לא הוצע עד כה אף קטע מכתב יד כשריד אפשרי של דברים זוטא. בכך לא זכתה שתתממש אחת ממטרותיו של בובר אותה הציב בפתח ליקוטיו מדברים זוטא והיא שיהיו ליקוטיו אלו עזר בידי החוקרים למציאת המדרש. העובדה שאין בידינו אף שריד ממדרש זה קשורה בוודאי לעובדת נדירותו של חיבור זה כבר בימי הביניים. מבין החיבורים בהם עסקתי, דברים זוטא הוא המדרש הנדיר ביותר ומלבד בעל הילקוט שמעוני, הרוקח והמחבר האלמוני של 'מפתח הדרשות' לא בא זכרו בשום חיבור שידוע לי. גם דרשות אנונימיות שניתן לשער שמקורן במדרש זה נדירות. עובדת נדירותו של החיבור גם בסביבה בה היה מצוי (אשכנז במאה השלוש-עשרה) מלמדת כנראה על מיעוט העותקים של חיבור זה – וספק אם היה יותר מעותק אחד – והיא שהביאה כנראה להיעלמותו של החיבור.

לסיכום פרק זה, לא ידוע לנו היום על אף קטע מכתב יד של המדרשים האבודים אבכיר, אספה ודברים זוטא. עם זאת, לא מן הנמנע שקטע או קטעים ממדרשים אלו קיימים בנמצא. קטעים כאלו יכולים להימצא בין קטעי מדרש שטרם זוהו,<sup>52</sup> בקרב קטעים מן הגניזה הקהירית שטרם נחקרו, או אולי בין הדפים הרבים מגניזת אירופה שהולכים ונחשפים בתקופה זו.<sup>53</sup> לעת עתה עלינו להסתפק במובאות מן המדרש שבידינו, אך נראה כי לפחות באשר לנוסח – גם אם לא באשר למבנה – לחלק מן המובאות יש ערך של כתב יד.

<sup>52</sup> בקטלוג המכון לתצלומי כתבי יד של הספרייה הלאומית בירושלים רשומים כמה עשרות כותרים של קטעי מדרש אנונימיים, חלקם על התורה. חלק מחיבורים אלה הם ליקוטים או רשימות מתוך מדרשים שונים (מהם לא מעט בכתיבה תימנית). חלק אחר הוא קטעי גניזה. במסגרת עבודה זו בדקתי חלק מכותרים אלה ולא מצאתי בהם קטעים מן המדרשים שלנו. מובן, כי בשל מוגבלות היכרותנו עם מדרשים אלו, זיהויים מותנה בכמות המובאות הידועות מהם. ייתכן שכעת, עם הגילוי של מובאות חדשות מן המדרשים יעלה בידי אחד החוקרים לזהות קטעים מהם בכתב יד. בנוסף לזאת יש להעיר כי לאור הזיקה הברורה שנמצאה בין מובאות מקבוצת המדרשים שלנו למדרשי התנחומא-ילמדנו, יש מקום לסקור מחדש גם קטעי מדרש שנחשבו כשייכים לספרות זו.

<sup>53</sup> סקירה על גניזה זו ראה עמנואל, גניזת אירופה. בין הממצאים שמציין עמנואל, חשובה לענייננו העובדה ש'קרוך לחצי מן הקטעים המתגלים באיטליה – אשכנזיים הם, הרבה מעבר לחלקם היחסי בקרב יהודי איטליה' (שם, עמ' יד). עמנואל מסביר זאת על פי ממצא אחר, המגלה שכורכי הספרים באיטליה העדיפו, לצורך עבודתם, כתבי יד בפורמט גדול, ואלו היו מצויים יותר דווקא בין כתבי היד האשכנזיים. מכיוון שמצאנו כי מדרש אבכיר ידוע לנו מימי הביניים רק ממקורות אשכנזיים, נראה שיש מקום להחשיבו כמועמד להימצאות בגניזה זו דווקא. גניזת אירופה אכן שימרה שרידים מחבורים אבודים וביניהם העיבוד האשכנזי לתלמוד הירושלמי (ראה זוסמן, שרידי ירושלמי), ילמדנו האבוד ועוד (ראה עמנואל, שם, עמ' כה-כט). יחד עם זאת, שיעור החומר המדרשי בגניזה זו הוא קטן (כ-5%) ורובו ככולו שייך למדרשים הקאנוניים. ראה M. Perani, E. Sagradini, *Talmudic and Midrashic fragments from the Italian Geniza: reunification of the manuscripts and catalogue*, Firenze 2004.

## פרק ב: הערכת העדים

המובאות משלושת המדרשים, המובאות להלן, נלקטו ממקורות בעלי אופי שונה. משום כך, טיבה של כל מובאה תלוי בהערכת אופיו של המקור בו היא מוזכרת. יש מן המקורות שעדותם היא מכלי ראשון ויש שנטלו מכלי שני או על פי השמועה.<sup>54</sup> גם מידת נאמנותו של הציטוט למדרש עצמו תלויה במקור. יש מקורות שהקפידו על ציטוט מדויק, יש שנהגו לצטט מילולית אך תוך השמטות (של שמות חכמים, של פסוקים, או של קטעים מן המדרש) ושינויים קלים (כגון תרגום מילים זרות). מקורות אחרים הסתפקו בהזכרת המדרש בפרפרזה קצרה בלבד. הדבר תלוי כמובן גם במגמת החיבור. חיבורים בעלי אופי לקטני נוטים לפי טבעם לצטט קטעים גדולים יחסית, עם מידה של נאמנות ללשון המקור.<sup>55</sup> לעומת זאת, חיבורים עצמאיים המביאים את המדרש רק כראיה לעניין המוזכר בהם, יזכירו, ובדרך כלל כפרפרזה, רק קטע קצר מן המדרש.<sup>56</sup> לשאלות אלו יש חשיבות רבה בכל הנוגע לבירור הצדדים הטקסטואליים והמבניים של המדרש. לפיכך, יש בפרק זה התייחסות לכמה מן המקורות, לגביהם מצאתי לנחוץ להעיר דברים אחרים.

## 1. פירוש התורה שבכ"י אוקספורד-בודליאנה 268 (=פירוש התורה שיוחס לרוקח)

פירוש זה נדפס בין השנים תשל"ט-תשמ"א, בבני-ברק, בשלושה כרכים, תחת הכותרת: 'פירוש הרוקח על התורה'. הפירוש מלווה בהערות וצינונים מאת הרב שי"ח קניבסקי. בראש הכרך הראשון נדפס 'ספר החכמה' הכולל הקדמה של ר' אלעזר מוורמס, רשימת שערי החכמה ופירוש הפסוקים הראשונים שבספר בראשית על פי שערים אלו.<sup>57</sup> הפירוש לתורה נדפס מתוך כ"י אוקספורד 268, שבשערו כתוב: 'חיבור גדול על התורה ועל חמש מגילות ע"ד פשט רמז סוד דרש... ושם מחברו לא נודע'. ייחוסו של הפירוש לרוקח הוא משל המהדיר. לדעת יוסף דן, פירוש זה 'איננו פירושו של ר' אלעזר מוורמס, אלא פירוש אנונימי על התורה'.<sup>58</sup> לדעתו, מחבר אלמוני זה השתמש בשיטת שערי החכמה, 'שהיתה כנראה דרך פירוש מקובלת בחוגיהם של חוגי אשכנז' (שם), אך ייחוסו לר' אלעזר מוורמס הוא חסר בסיס. באשר לספר החכמה, שחלקיו נדפסו בראש ספר זה, מוסכם על הכל, שהוא אכן לרוקח. במקום אחר התייחס דן אל הפירוש המדובר ותיאר אותו.<sup>59</sup> קיים דמיון ברור בין רשימת השערים המשמשת את בעל הפירוש ובין זו שמופיעה בספר החכמה. ספרייתו של בעל הפירוש עשירה ביותר ומשקפת ספרייה האופיינית לחכמי אשכנז בתקופה זו.<sup>60</sup> חיבור זה גם מזכיר שמות של עשרות חכמים ולכאורה ניתן היה לזהות על פיהם את המחבר. אלא שלפי נויבאור (בקטלוג הספרייה הבודליאנית), ומחזק את דבריו דן, הפירוש עבר תוספות והשלמות עד שלא ניתן להבחין ביניהם ובין גוף

<sup>54</sup> שאלה זו העסיקה אותנו בעיקר בדיונים על 'תפוצת המדרש'. ואף שמסרן מכלי שני יכול להיות דייקן, על פי רוב הסתפקו אלו בקיצור הדברים שהיו לפנייהם בלבד.

<sup>55</sup> כגון ילקוט שמעוני, וכן גם פירושי התורה שבכ"י וטיקן 123 ופירוש התורה שיוחס לרוקח – בכל מה שנוגע לאופן הבאת המדרשים. גם את פירוש הפיוטים שבכ"י פרמה 655 ניתן לשייך לקבוצה זו, משום שהוא חורג מעבר להבאת תימוכין לפיוט בלבד.

<sup>56</sup> כך למשל היא דרכו של ר' אלעזר הדרשן שמזכיר את המדרש – ובדרך כלל רק במילים בודדות – בכדי לתמוך את רעיונותיו.

<sup>57</sup> על שיטת הלימוד לפי 'שערים' ראה דן, ספר החכמה.

<sup>58</sup> ראה דן, פירוש התורה. וראה גם אברהםס, גימטריאות, עמ' 1, הערה 5.

<sup>59</sup> ראה דן, שערים.

<sup>60</sup> ראה תא שמע, ספרייתם.



החיבור, ולכן זיהויו של המחבר לדעתם הוא בלתי אפשרי. מה שכן ניתן לקבוע, לדעת דן, הוא שיש לתארך את זמנו של החיבור לסביבות השליש הראשון של המאה השלוש עשרה ('עשור או שניים לאחר מותו של ר' יהודה החסיד, ב-1217'). לאור דברים אלו, ניסיון לקביעת זהותו של מחבר גוף הפירוש יצריך עבודה יסודית שאין מקומה במסגרת זו.<sup>61</sup> בכל אופן, נראה ששיכו של הפירוש לחוג חכמי אשכנז בסביבות ראשית המאה הי"ג הוא ברור.

בעל פירוש זה מזכיר בשמו את מדרש אבכיר ומצטט ממנו מספר פעמים<sup>62</sup> אך ברור שעשה בו שימוש נרחב הרבה יותר, מבלי שיזכיר את שמו. וכן מזכיר בשמו את מדרש אספה ומצטט מתוכו כמה פעמים.<sup>63</sup> מדרש דברים זוטא לא נזכר בפירוש זה. מובאות אלו, שנלקטו כאן לראשונה, כוללות גם קטעי מדרש חדשים. מלבד אבכיר ואספה, מזכיר בעל הפירוש עוד עשרות ספרי מדרש, אשר חלקם אבד מאיתנו זה מכבר.<sup>64</sup>

## 2. כ"י וטיקן 123/3

החיבור שבכתב יד זה הוא פירוש התורה לבראשית ושמות (דפים 31 – 76), שנתחבר כפי הנראה במאה הי"ג באשכנז. הפירוש מציין חלוקה ל'שערים' וכולל פירושים על דרך הגימטריאות והרמזים. מחברו של פירוש זה לא היה ידוע, ובעבודת המוסמך שכתבתי שיערתי, כפי שיפורט להלן, כי מדובר בפירושו של ר' אלעזר מוורמס על התורה.<sup>65</sup> על פי השערת זו וסימוכיה קוטלג החיבור לאחרונה בקטלוג הממוחשב של המכון לתצלומי כתבי יד עבריים כמתייחס לרוקח.<sup>66</sup> ולהלן הדברים עליהם ביססתי את השערת: בעצם השתייכותו של הפירוש לחוג חסידי אשכנז נראה שאין להטיל ספק. צורתו של הפירוש, המחולק ל'שערים',<sup>67</sup> מזכירה את דרכם של כמה מחסידי אשכנז בפירוש התורה. שיטה זו שוכללה על ידי הרוקח וסוכמה בחיבורו 'ספר החכמה' (נדפס בראש הפירוש על התורה שיוחס לרוקח).<sup>68</sup> בעל הפירוש אינו מרבה להזכיר שמות של רבנים או של חיבוריהם, אך מזכיר כמה שמות הידועים מאשכנז,<sup>69</sup> בהם גם 'מפי מורי הרב ר' יעקב בן ר' יצחק

<sup>61</sup> עם זאת, ברצוני להעיר על כמה איזכורים מן החיבור, שיש לקחתם בכל זאת בחשבון. בעל גוף הפירוש מזכיר פעמים רבות 'מור"א', שהוא ככל הנראה כינוי לאביו. במקום אחד מזכיר 'כשם יב"ק אבא ז"ל' (כ"א, עמ' רכח), שפירושו כנראה יהודה בן קלונימוס, כשם אביו של הרוקח. 'ממורי הר"ר יעקב בר יהודה הלוי זצ"ל' (כ"ג, עמ' רמד ועוד); 'מפני המעשה שכתבתי בליקוטי' (כ"א, עמ' רטז). שמו של ר' אלעזר מוורמס לא נזכר כלל בחיבור גדול זה. לדעת דן עובדה זו מהווה ראיה לכך שהוא אינו בעל הפירוש, שכן הרוקח נהג לחתום או לרמוז את שמו בחיבוריו או להותיר בהם עקבות מחייו האישיים, מה שחסר בחיבור זה. כנגד טענה זו יש להעיר, שאם עיקרו של החיבור הוא אכן מדורו של הרוקח (לא ניתן להקדים את זמנו של החיבור, שכן חכמים מדור רבותיו של הרוקח, כמו ר' יהודה חסיד, נזכרים בו לכל אורכו), או מהדור שלאחריו, יש לתמוה על כך ששמו לא נזכר בגוף שלישי לאורך כל החיבור.

<sup>62</sup> בפירושו לבראשית (כרך א): עמ' ק; רא; רמט, לשמות (כרך ב): עמ' עה (פעמיים); עה, ולויקרא (שם): עמ' רו. סה"כ שבע פעמים.

<sup>63</sup> בפירושו לבמדבר (כרך ג): עמ' פ (פעמיים), לדברים (שם): עמ' קסה; רטז; רלו. סה"כ חמש פעמים.

<sup>64</sup> בין המדרשים הנזכרים בפירוש יש לציין מובאות רבות מירושלמי, מדרש ויכולו, תדשא, 'מה רבו', 'הרנינו', פסיקתא רבתי, תנא דבי אליהו, ספרי זוטא וכן את 'לקח טוב'.

<sup>65</sup> ראה גאולה, אבכיר, עמ' 114-115. אברהם, שלא התייחס לפירוש שבכ"י וטיקן, כתב כי ר' אלעזר מוורמס לא חיבר פירוש על התורה. ראה אברהם, גימטריאות, עמ' 1, ושם הערה 5. אבל הביסוס שהביא אברהם לדבריו הוא רק מעצם דחיית ייחוסו של הפירוש שנדפס תחת השם 'פירוש הרוקח על התורה' לרוקח (ראה לעיל). ואולם, ישנן עדויות שונות על פירוש לתורה של ר' אלעזר מוורמס ואף אברהם עצמו ציין לאחד מהם וסיכם 'והדבר דורש עיון נוסף'.

<sup>66</sup> תוך ציון ההסתייגות 'אין לדעת אם אלעזר... הוא מחברו של הפרוש כולו או אם העורך האנונימי ליקט מחבורו. ראה להלן.

<sup>67</sup> הפירוש מחולק על ידי הציון 'שער', המציין שימוש באמצעי פרשני כגון גימטריה וכד', אך חוץ מ'שער הפשט' הוא אינו מציין שמות לשערים.

<sup>68</sup> ראה לעיל בסעיף הקודם, ושם הערה 57.

<sup>69</sup> בדף 62א 'זהו שפי' רבנא משלם הגדול באפיק רנן בתתה...'; 66ב: 'וכן פירש ר' אברהם חוזה ז"ל...!'

הלוי ז"ל' (דף 59א).<sup>70</sup> בעל הפירוש מכיר מדרשים שהיו ידועים באשכנז בלבד – כגון אבכיר, פסיקתא רבתי, ומדרש ויכול – ומצטט מהם מספר פעמים. כמו כן עושה שימוש רב בירושלמי. בכמה מקומות הוא מזכיר 'לשון אשכנז' אך מזכיר גם 'לשון לע"ז' אחרת.<sup>71</sup> פרטים אישיים כמעט שאינו חושף. אבל, במקום אחד (דף 68ב) צוין: 'אבל אני אלעזר בן רבי יהודה קיבלתי...'; וייתכן שהכוונה כאן לרוקח.<sup>72</sup> לאור זאת שיערתי שאם קטע זה אינו מובאה בלבד, אפשר שיש כאן רמז לזהותו של כותב הפירוש עצמו.<sup>73</sup>

פירוש זה מזכיר את מדרש אבכיר, ומצטט ממנו, לפחות עשרים וארבע פעמים. מרבית האיזכורים (שבע עשרה) הם בפירוש על ספר שמות, ונראה כי הסיבה לכך היא שבפירוש על בראשית השתמש המחבר בעיקר בבראשית רבה, אך בפירושו לשמות לא היה לפניו חיבור אגדי מקביל והוא נזקק יותר למדרש אבכיר. על פי השוואה למובאות מתוך ילקוט שמעוני ומקבילות נוספות ניכר שהפרשן העתיק בדיוק מתוך כתב היד של אבכיר שהיה לפניו, ללא תרגום מילים לועזיות או השמטת שמות חכמים (כפי שמצוי בילקוט שמעוני). חלק מן המובאות מאבכיר שבכתב יד זה הן חדשות לגמרי. חלקן מקיפות חלקים גדולים יחסית של המדרש ואחדות מהן נקטעות על ידי ציון 'עד...' המלמד על קיצור של המעתיק או אולי של המחבר עצמו.<sup>74</sup> פירוש זה עולה בחשיבותו על הילקוט שמעוני מבחינת עדות הנוסח, ושני לו בהיקף המובאות שבו. המובאות ממדרש אבכיר מפירוש זה לא היו ידועות עד כה והן מובאות בעבודתי לראשונה.<sup>75</sup> את מדרש אספה ודברים זוטא לא ראיתי שמזכיר בשמם, וייתכן שסיבת הדבר בהיותם מדרשים לספרים במדבר ודברים, ואילו לפנינו פירוש לבראשית ושמות.

### 3. 'ליקוטים מכתביה אשכנזית'

תחת כותרת זו מופיעים ליקוטים, שנוספו בשולי כ"י המוזיאון הבריטי 10855 or, שנכתב בדמשק שנת תכ"ט. על פי כותרתו, גוף החיבור הוא פירוש התורה לר' אפרים ב"ר שמשון.<sup>76</sup> הליקוטים עצמם נוספו בסוף

<sup>70</sup> על חכם בשם זה ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 186-189; גרוסמן, חכמי אשכנז, לפי המפתח וכיחוד עמ' 272-273, 354-357. ר' יעקב זה הוא בנו של ר' יצחק, רבו של רש"י, וחי בוורמייזא. 'בשאלת זמנו וגורלו של ר' יעקב נחלקו הדעות. האם נספה בגזירות תתנ"ו, או שמא האריך ימים לאחריהן, והוא ר' יעקב בן יצחק הלוי (יעב"ץ), אשר איתו נשא ונתן הראב"ן ואשר נטל חלק בפולמוס... בין השנים 1120-1130?' (גרוסמן, שם, עמ' 272). לדעת גרוסמן 'נראה, כי ר' יעקב הלוי, שפעל בשליש הראשון של המאה השתים-עשרה ושימש כראש ישיבת וורמייזא, הוא נינו של ר"י הלוי ולא בנו' (שם, עמ' 273). נמצא לפי זה כי יותר מחכם אחד נקרא בשם זה באשכנז בסביבות המאות י"א-י"ב (האחד הוא בנו של ר' יצחק – ואולי הוא יעב"ץ – והשני הוא נינו).

<sup>71</sup> 53א למטה: 'סלי חורי מיני מאכל שמבצק חורי ותרגו' ירושלמי קקבטון וקורין אותו בלעז צנשטיל ובלשון אשכנז [---] וכו'; דף 58ב: 'קשה עורף – לשון אשכנז שטרקה לש'.

<sup>72</sup> על חכם אחר באשכנז (סוף המאה הי"א) בשם זה, המוזכר בדברי הרוקח, ראה גרוסמן, חכמי אשכנז, עמ' 349, הערה 120.

<sup>73</sup> בקטלוג המכון לתצלומי כתבי יד עבריים רשומים ארבעה כתבי יד שונים – שאינם כוללים את שני החיבורים בהם דנתי למעלה – תחת הכותרת 'פירוש הרוקח על התורה': כ"י שטרסבורג – לאומית 3970/3 (ס' 2864); כ"י מנצ'סטר – גסטר 1831 (ס' 16057); כ"י פרמה – פלטינה 2375 (ס' 13240); וכ"י ירושלים – שוקן 14926 (ס' 45328). כ"י פרמה הוא ליקוטים מתוך פירוש התורה המיוחס לרוקח מהדורת קלוגמן שנידונה לעיל. שלושת הפירושים האחרים הם פירושים אשכנזיים על התורה שזיהוים עם פירוש הרוקח על התורה מצריך עדיין בירור יסודי. בחיבור האחרון מבין הארבעה מצאתי שתי מובאות ממדרש אבכיר והבאתים בפנים.

<sup>74</sup> כך במובאה לשמות ד, יא וכן שם טו, א.

<sup>75</sup> אל החיפוש בכתב יד זה הפנה אותי בטובו פרופ' שמחה עמנואל ותודתי לו על כך. לאחרונה ביקרתי בספריית הוטיקן ועינתי בכתב היד עצמו. בשל צורת הכתיבה, המנצלת כל שטח פנוי על פני העמוד, ישנם טורים, לאורך השוליים התפורים, שאינם ניתנים לקריאה בתצלום אלא בכתב היד עצמו. חלק מחסרונות אלה השלמתי מתוך העיון בכתב היד, ואני מקווה לשוב ולהשלימם בעתיד.

<sup>76</sup> הפירוש, עם הליקוטים שבשוליו, נדפס על ידי י. קלוגמן, ירושלים תשנ"ג. על פירושו של ר' אפרים ראה במבוא למהדורה שם; אברהם, גימטריאות, עמ' 2-3, הערה 11. בגוף הפירוש לא נזכרים המדרשים שלנו.

כל פרשה, וייתכן שנלקטו מיותר מחיבור אשכנזי אחד.<sup>77</sup> על ליקוט זה כתב החיד"א שהוא כולל 'חידושים מראשוני רבני אשכנז הקדמונים, רבינו הרקח וסיעתו'.<sup>78</sup> מדרש אבכיר נזכר בליקוטים אלו שבע פעמים, בספרים בראשית ושמות בלבד, אך ברור שנעשה בו שימוש רחב יותר מבלי להזכיר את שמו.<sup>79</sup> גם מדרש אספה נזכר בשמו בחיבור זה פעם אחת.<sup>80</sup> מדרש דברים זוטא לא נזכר בחיבור זה. על פי רוב מובאים המדרשים בליקוטים אלו בקיצור או בפרפרזה. מקור זה למובאות מאבכיר ומאספה טרם נזכר במחקר וכן חלק מן המובאות שבו הן חדשות.

#### 4. ילקוט שמעוני

ילקוט שמעוני לתורה היה ועודנו המקור העיקרי למובאות מן המדרשים אבכיר, אספה ודברים זוטא. בחלק הנ"ך של הילקוט אין מובאות ממדרשים אלה כלל.<sup>81</sup> ממדרש אבכיר באות בילקוט שמעוני לתורה ארבעים ושמונה מובאות, חלקן בהיקף של כמה פסקאות. ממדרש אספה אחת עשרה מובאות. וממדרש דברים זוטא שלושים ושלוש מובאות שאינן מסופקות. לילקוט שמעוני על התורה ידוע כתב יד אחד, הוא כ"י אוקספורד-בודליאנה 2637. תיחום המובאות מילקוט שמעוני בעבודה זו ונוסח הפנים שלהן מסתמך על כתב יד זה, שהיווה את הבסיס למהדורת הימן-שילוני.<sup>82</sup> הציון למדרש אבכיר בכתב יד זה בא תמיד בצורתו המלאה – א'ב'כ'ר' – ולא בראשי תיבות ('מ"א') או בקיצורים (כגון 'אבכ' וכד'), שמותיירים מקום לשיבושים. מדרש אספה מצוין 'אספה' (ולא 'אספה לי'). ומדרש דברים זוטא מצוין בדרך כלל בקיצור 'אה"ז' (=אלה הדברים זוטא) ולעתים בצורה מלאה.

דפוס ראשון מילקוט שמעוני נדפס בשאלוניקי רפ"ו-רפ"ז.<sup>83</sup> מבדיקת חילופי הנוסח ניתן לקבוע שהדפוס הראשון לא נדפס מתוך כתב יד אוקספורד ומכאן שהיה לילקוט שמעוני עוד כתב יד אחד שלם על כל התורה.<sup>84</sup> שני עדים אלו קרובים זה לזה בנוסחם אך לעתים יש ביניהם חילופי נוסח משמעותיים. משום כך הבאתי את חילופי הנוסח בשולי כל מובאה מן הילקוט שמעוני. הדפוס השני של הילקוט נדפס בונציה שכ"ו ואפשטיין הוכיח כי המדפיס, ר' מאיר פרינץ, הדפיס מתוך הדפוס הראשון תוך שהוא מכניס שינויים בנוסח ובציוני המקורות, ועל כך הוא אף העיד בעצמו. דפוס זה היה מקור לדפוסים הבאים, שאף הם הוגהו ושובשו, ומכאן שערך טקסטואלי למובאות ולמראי המקום שבילקוט שמעוני יש רק לכתב היד ולדפוס הראשון.<sup>85</sup>

77 בסוף פרשת ויקהל, למשל, מובא 'מכתיבה אשכנזית' ולאחר מכן 'ועוד מצאתי כתוב מכ"י אשכנז'.  
78 פני דוד, פרשת וירא. וכן כתב גם בפרשת וזאת הברכה. ראה בהקדמה למה' קלוגמן הנ"ל. יש לציין כי חלק מן הפירושים הבאים בליקוט זה זהים לפירוש הנזכר לעיל (כ"י אוקספורד 268) שיוחס לרוקח. ראה דוגמה במובאות לשמות יד, כה מחיבורים אלה ובהערה שם.

79 קטעים הידועים מאבכיר מצויים בו בסתם. למשל בפירושו לשמות ו, ב (עמ' קפא); שם ג, יג (עמ' קפג); שם לה, א (עמ' שיט).

80 כרך ב, עמ' קיג.

81 ראה גאולה, מפתח הפסוקים, עמ' 457, הערה 146.

82 המובאות וציוני המקורות נבדקו בחלקם בכתב היד עצמו. הליקוטים של בובר וחאנעס מתבססים על דפוסים מאוחרים של ילקוט שמעוני וחסרונם ברור. עבודתי מתבססת כאמור על נוסח כתב היד והדפוס הראשון ולאור זאת בחרתי שלא להיכנס לדיונים אודות זיהוי המובאות במקום שציוני הדפוסים המאוחרים סטו מהמקור.

83 דפוס זה נדפס במהדורות שונות, שכן עותקיו השונים אינם זהים. ראה שילוני, מבוא, עמ' יג, והערה 70 שם.

84 ראה נויבאור, קטלוג, עמ' 34-36; אפשטיין, מקדמוניות, עמ' רפב, הערה 3; שילוני, מבוא, עמ' יג-יד; גאולה, ילמדנו, עמ' 230-229, ובנספח שם.

85 מכיוון שהנוסח הנדפס שימש בדרך כלל את הלומדים וחוקרים הצגתי לעתים בחילופי הנוסח גם שינויים משמעותיים מהדפוסים המאוחרים.

דרכו של בעל הילקוט בציטוט המקורות היא בעיקרה צמודה אל המקור אלא שלא פעם נהג בה חירות מסוימת, לפי צרכיו ושיקול דעתו.<sup>86</sup> בין השינויים שהכניס בעל הילקוט יש לציין את קיצוצן של דרשות סביב הפסוק המבוקש בלבד, תרגום של מילים לעברית,<sup>87</sup> דילוגים והשמטת שמות של חכמים.<sup>88</sup> בנוסף לזאת יש להזכיר כי מיקומן של המובאות בילקוט שמעוני אינו מלמד בהכרח על מיקומן המקורי במדרש, בשל אופיו הלקטני של הילקוט. על השאלה, לפי מה בחר המלקט את המובאות, קשה להשיב בצורה פשוטה. לחלק מן המובאות ישנן מקבילות בחיבורים אחרים שהיו לפני בעל הילקוט, ובכל זאת הוא בחר להביאם מן המדרשים שלנו וכן גם להפך. מצד שני, לא פעם הובאו בילקוט מקורות מקבילים זה לצד זה. לפי התרשמותי, יש שיטתיות מסוימת בבחירת המובאות ואוכל למשל לציין כי המלקט שם דגש על הבאת משלים מן המדרשים אבכיר, אספה ודברי זוטא שהם כפי הנראה יהודיים להם בלבד.

## 5. 'מפתח הפסוקים'

כתב היד של החיבור אותו כיניתי 'מפתח הפסוקים' – כ"י מוסקבה-גינצבורג 1420/7 – מגלה זיקה מובהקת לילקוט שמעוני. בכתב יד זה בא מפתוח של המדרשים אבכיר (קטוע בסופו), אספה ודברים זוטא, לצד מיפתוחם של יתר המקורות ששימשו את הילקוט. על אודות כתב יד זה וחידתו ייחודית את הדיבור במאמר נפרד, ושם הגעתי למסקנה כי חיבור זה הוא עבודת מיפתוח מקדימה להכנת הילקוט שמעוני, וכי ניתן דרכו להיכנס אל בית היוצר של ילקוט רחב ממדים זה.<sup>89</sup> העיון ברשימות שבמפתח הפסוקים ופתרון סעיפיו סייע בידי ללמוד על מבנם של המדרשים, לשייך את המובאות מילקוט שמעוני למקורן הנכון, ולשבצן במקומן המקורי במדרש.

## 6. 'מפתח הדרשות'

מפתח המצוי בכ"י אוקספורד 2242. פורסם בחלקו (אותיות א-י) על ידי הרב י"ל פישמן (מימון) תחת הכותרת 'מפתח הדרשות' ואשר ייחס אותו לרמב"ם.<sup>90</sup> מפתח זה ערוך על סדר א"ב של שורשי המילים מקטעי פסוקים אותם בחר, כשלצדם מצוין מראה מקום להופעתם בחיבורים תלמודיים ומדרשיים. ליברמן דחה את

<sup>86</sup> ראה מלמד, מדרשי הלכה, עמ' 68-70. אלכוים נוטה לראות בעבודת העריכה של הילקוט שמעוני יצירה מדרשית הכוללת גם שילוב של מקורות ועיבודם. ראה אלכוים, ילקוט שמעוני. וראה גאולה, מדרש ילמדנו, עמ' 237, הערה 61, שם הצבעתי על האפשרות שלפני בעל הילקוט עמדו נוסחאות שאינן לפנינו. עבודה יסודית על דרך העריכה של בעל ילקוט שמעוני עשה הרב ח"ו פינקל וחלקה התפרסם על ידי ש"ז הבלין, 'ילקוט שמעוני ופשר רמזיו', מוריה ז' (תשל"ח), עמ' עד-עה. לעיל, במבוא לחלק הראשון, עמ' 1-5, הבאתי דוגמאות לייחוס שגוי של מובאות מילקוט שמעוני למדרשים האבודים, בשל הסתמכות על ציוני מקורות מדפוסים מאוחרים, והצבעתי על ליקויים של הילקוטים שנעשו מתוך דפוסים מאוחרים אלה.

<sup>87</sup> למשל, מובאה לבראשית מב, כד: בכ"י וטיקן 123 'כי מצאתי ליסטי'ן ובילקוט שמעוני 'שמצאתי אנשים'; לעתים נשמטו בילקוט שמעוני מילים נרדפות או זרות. למשל, במובאה לבראשית לט, יא: בכ"י וטיקן 123 'השרים והשליטונים' ואילו בילקוט שמעוני 'השרים' בלבד.

<sup>88</sup> למשל, מובאה לבראשית לב, כד: בילקוט שמעוני א"ר' ובסודי רזיא 'אמר ר' אליעזר' (ושינוי זה יכול להיות כמובן מן המעתיק); מובאה לשמות ב, ח: בילקוט שמעוני הציטוט מובא בסתם וסופו חסר ובכ"י וטיקן 123 הדרשה שלמה יותר ומובאת בשם א"ר יוסי בר חנינא; שם יד, כב: בילקוט שמעוני 'שני מכשפים...' ובכ"י וטיקן 123 בשם 'אמרו חכמים'; שם כה, ג: בילקוט שמעוני 'כג' פעמים תורמין את הלשכה' ובכ"י וטיקן 123 בא בשם ר' יוחנן.

<sup>89</sup> ראה צילומים בנספח שבסוף העבודה ובמאמר שלהלן. דברים ראשונים על כתב יד זה כתבתי בעבודת המוסמך, ושם גם התייחסתי לרשימת הפסוקים מאבכיר. ראה גאולה, אבכיר, עמ' 116-119. מחקר מקיף ומפורט יותר על חיבור זה פרסמתי מאוחר יותר. ראה גאולה, מפתח הפסוקים. על הרשימה מאבכיר ראה שם, עמ' 439-440, 448, הערה 96, 449; על הרשימה מאספה ראה שם, עמ' 453-454; ועל הרשימה מדברים זוטא ראה שם, עמ' 436-437, 444, ושם בעמ' 458-461, בא פיענוח של הרשימה מדברים זוטא כולה.

<sup>90</sup> ראה מימון, מפתח הדרשות. עוד על מפתח זה והחיבורים הנזכרים בו ראה א' הימן, תורה הכתובה והמסורה, ירושלים תשל"ט, א, עמ' י-יא.

הייחוס לרמב"ם ועמד על השתייכותו של המפתח לספרייה האשכנזית.<sup>91</sup> קביעתו זו של ליברמן מתבססת בין היתר על הזכרתם של חיבורים המיוחדים לספרייה האשכנזית במפתח זה, ובהם דברים זוטא ומדרש 'מה רבו'. מפתח זה נמצא גם בכ"י וטיקן 98 (ס' 212), כתיבה אשכנזית מאה ט"ו, וכותרתו שם היא 'ספר ילקוט'. במפתח זה מצאתי איזכורים של מדרש אספה (פעמיים), ושל דברים זוטא (פעם אחת), אך לא של מדרש אבכיר.<sup>92</sup> חשיבותו של חיבור זה לענייננו היא מבנית ולא טקסטואלית. כך, הציון האחד למדרש אספה הוא משמעותי שכן הוא מפנה ל'אספה פר' וישלח' – דבר העומד בסתירה עם ההנחה שהמדרש פתח בפסוק 'אספה לי' שבבמדבר. והציון השני למדרש זה – 'אספה ואתחנן' – מעיד על היות המדרש גם לספר דברים. ההפניות במפתח זה באות לרוב בקיצור ומכאן אחד הקשיים שבו לענייננו. ההפניה לדברים זוטא באה בצורה המקוצרת 'אלה הדברים רבה זוטא פ' ראה' (בשני כתבי היד של החיבור) ולכן מותרת מקום לספק מה בכונת המפתח.

#### 7. כ"י פרמה די רוסי 655 (=פרמה פלטיגה 3205)

פירושי הפיוטים שנתחברו באשכנז הם מקור חשוב למובאות ממדרשים. כמה פירושי פיוטים מזכירים מדרשים אבודים: פירוש התפילות לרוקח, ערוגת הבושם, פירוש הפיוטים שבכ"י פרמה 655, וזה שבכ"י המבורג 152. כ"י פרמה 655 כולל פירוש על התפילות, משתרע על פני 289 דפים, בכתיבה אשכנזית, מן המאות הי"ג-י"ד. הפירוש מורכב מרבדים שונים. חלקו נתחבר בסוף המאה הי"א, חלקו במאה הי"ב וחלקו במאה הי"ג. החלקים השונים הם מאת מחברים שונים ולכן יש להתייחס לכל מובאה על פי מיקומה בכתב היד.<sup>93</sup> בכתב יד זה מצאתי שמונה מובאות ממדרש אבכיר,<sup>94</sup> בדפים: 91ב, 92א, 94<sup>95</sup>ב, 95א (שלוש פעמים), 158א, 160א. דפים 130א – 172ב הם פירוש יוצרות, כנראה מאורשרגו בן אשר, שהיה תלמידם של ר' יקר לוי ור' יחיאל מפריס.<sup>97</sup> מקורם של הדפים 91–93 לא זוהה בקטלוג ומחברם אינו ידוע. יצוין, כי חלקו הראשון של הפירוש (11א–46ב), ברובו, הוא לר' שמעיה תלמיד רש"י. בחלק זה לא מצאתי איזכור של אבכיר. חלק אחר ועיקרי של הפירוש הוא לר' אפרים מבון, תלמידו של ר' שב"ט.<sup>98</sup> מתוך המובאות מאבכיר, שבכתב יד זה, ניכר כי המדרש היה מונח לפני הפרשן. חלק מן המובאות הן חדשות, אך לעתים הן מלוות בשני קשיים. האחד, הוא דרכו של המצטט לקצר מילים ואולי אף משפטים. והשני, הוא הקושי לקבוע את תיחומן של המובאות, בתוך שטף הפירוש והמקורות.<sup>99</sup> מובאות מהמדרשים אספה ודברים זוטא מפירוש זה אינן ידועות לי.

91 ראה ליברמן, נבוא לדברים רבה, עמ' xiii-xv.

92 גם מדרש ויכולו נזכר במפתח ומצאתי שתי הפניות אליו בכ"י אוקספורד, באות ע'.

93 דברים אלו על פי ש' עמנואל, הקטלוג והממוחשב של המכון לתצלומי כתבי יד עבריים. לפרטים נוספים עיין שם, וכן אורבך, ערוגת הבושם, ד, על פי המפתח בעמ' 295; גרוסמן, פרשנות הפיוט; גרוסמן, חכמי צרפת, על פי המפתח; ריצ'לר, פרמה, עמ' 299.

94 קרוב ליודאי שכתב יד גדול זה מכיל עוד מובאות ממדרש אבכיר אלא שבמסגרת עבודה זו לא יכלתי לסקור את כולו.

95 תודתי לד"ר אליזבת הולנדר, שהפנתה אותי למובאה זו.

96 למובאה זו, וכן למובאה הבאה, הפנה אותי פרופ' שמחה עמנואל ותודתי לו על כך.

97 לחלק זה יש מקבילה בכ"י אוקספורד 1148, דף 1ב – 40. דף 145א – 153ב מקביל גם בעיקרו לפירוש שבכ"י לונדון, ספריית האוניברסיטה 2, דף 95א – 103א.

98 ראה אודותיו אורבך, ערוגת הבושם, ד, עמ' 39-72; עמנואל, ספרי הלכה אבודים, עמ' 93-94.

99 להלן הבאתי רק קטעים ששייכים לאבכיר ודאי. במקום שנסתפקתי באשר לתיחום הנכון של המובאה, הערתי על כך בשולי המובאה.

## 8. כ"י המבורג 152

פירוש לפיוטים (דפים 66 – 178ב), ממנו ידועה לי מובאה אחת מאבכיר, שצוינה על ידי צונץ.<sup>100</sup> הקשיים בזיהויה של המובאה נידונו לעיל כדוגמה, בפרק אודות אבכיר, 'שם המדרש'. באשר לפירוש עצמו, לדעת אורבך כתב היד כולל מפירושי ר' אפרים מבונא, ר' ברוך אביו של המהר"ם ו'יש מהם המראים כבר השפעה של דרכם של חסידי אשכנז, בעיקר ר' אלעזר הרוקח'.<sup>101</sup> ר' ברוך עצמו הביא מפירושי אחרים (כמו ר' יהודה מפריז והרוקח). עוד כתב אורבך שעל מקורם של חלק מהפירושים קשה להחליט ושעריכתו של קובץ הפירושים הייתה בסביבות סוף המאה ה"ג. רות, שפרסם מהדורת פקסימיליה של כתב יד זה, מחזיק בדברי אורבך.<sup>102</sup>

## 9. 'ספר הגימטריאות של ר' אלעזר הדרשן'

ר' אלעזר הדרשן, נכדם של ר' שמואל החסיד משפירא ושל ר' יהודה החסיד, חיבר פירוש על התורה, הנקרא 'ספר הגימטריאות'.<sup>103</sup> ליקוטים מ'ספר הגימטריאות' נשמרו בכמה כתבי יד וכן ישנם פירושים המראים קרבה לספר זה.<sup>104</sup> חיבור זה, והליקוטים ממנו, מזכירים את מדרש אבכיר לא מעט פעמים. חלק מן המובאות נאספו על ידי אברהם אפשטיין מכ"י מינכן 221/10 (שתי עשרה מובאות) ומכ"י מינכן 15 (שלוש מובאות).<sup>105</sup> עליהן הוסיף נויבאור עוד שש מובאות מכ"י אוקספורד 945, בשם 'נכד ר' שמואל משפירא'.<sup>106</sup> על אלו הוספתי עוד מובאות, או מקבילות, מכ"י מילנו 43 (שתי מובאות) ומכ"י וטיקן 460/1 (אחת) וכן מכ"י אוקספורד 945. מובאות ממדרש אספה ודברים זוטא מחיבור זה אינן ידועות.<sup>107</sup>

על אף מספרן הרב יחסית של המובאות ממדרש אבכיר בחיבור זה ובקרביו, תרומתן להעשרה טקסטואלית של קורפוס המדרש אינה מרובה. זאת בשל אופיו של החיבור, שעיקרו הוא לקט של פרפראות לתורה והמובאות מן המדרש באות בו לשם חיזוק בלבד, ועל פי רוב, בדרך של פרפרזה קצרה בלבד. יחד עם זאת, למובאות אלה יש עדיין ערך לא מבוטל, כגון בהצלבת המידע על זיהוין של מובאות מחיבורים אחרים. אחד הקשיים המאפיינים חיבור זה הוא התייחסות המדויק של הדברים המתייחסים לאבכיר והפרדתם מדברי הפרשן עצמו.<sup>108</sup>

- 100 ראה צונץ, הדרשות בישראל, עמ' 431, הערה 40.
- 101 ראה אורבך, ערוגת הבושם, ד, עמ' 58-62. ושם, עמ' 60; גרוסמן, חכמי צרפת, על פי המפתח בעמ' 634.
- 102 ראה אנ"צ רות, כתב יד המבורג 152, מהדורת פקסימיליה, ירושלים תש"ם, מבוא, עמ' ז-כא.
- 103 ר' אלעזר הדרשן חי במחצית השנייה של המאה ה"ג בוירצבורג. ראה עליו אפשטיין, כתבים, א, עמ' רנ, הערה 11; אורבך, ערוגת הבושם, ד, עמ' 70; ד' אברמס, 'ספר הייחוד לר' אלעזר הדרשן', קבץ על ידי יב (תשנ"ד), עמ' 149-154; אברהם, גימטריאות, עמ' 2, ושם הערות 6-7. על פירושי התורה האשכנזיים בדרך הגימטריאות בכלל ראה אברהם, שם, עמ' 4-1.
- 104 על העותקים השונים של חיבור זה וקרביו, ראה אברמס, קבץ על ידי (שם), עמ' 151, הערה 13.
- 105 ראה אפשטיין, מקדמוניות, עמ' שג-שד.
- 106 ראה נויבאור, תנחומא, עמ' 109-110. ייחוסו של חיבור זה לר' אלעזר הדרשן אינו וודאי (ראה אברמס, שם). נויבאור (שם) ציין את מספר כתב היד, כנראה בטעות, 944.
- 107 ספר גימטריאות אשכנזי אחר הוא ספר גימטריאות לר' יהודה החסיד. חיבור זה מזכיר בשמו פעם אחת את מדרש ויכולו אך אינו מזכיר את שלושת המדרשים האבודים שלנו. ראה ד' אברהם וי"מ תא-שמע, ספר גימטריאות לר' יהודה החסיד, לוס אנג'לס תשנ"ח, עמ' 1-21. המובאה מיוכלו שם בעמ' 57 (דף 17א מכתב היד).
- 108 ראה גאולה, אבכיר, עמ' 9 ושם הערה 16.

## 10. ילקוט ראובני

ילקוט המחולק לפי סדר הפרשות, חובר על ידי ר' ראובן סופר בן האשקי כץ (פראג, מאה י"ז).<sup>109</sup> בעל הילקוט קבע בראש חיבורו (בחרוזים) את רשימת הספרים בהם השתמש. ברשימה זו לא הזכיר את מדרש אבכיר, וכן לא את המדרשים אספה, דברים זוטא או ויכולו, אבל ברור כי הרשימה היא חלקית. כמו כן ציין המחבר את מקורותיו בשולי המובאות, וכך הם מופיעים גם בדפוסים השונים. מובאה אחת ממדרש אבכיר מילקוט זה הביא אברהם אפשטיין (מקדמוניות, עמ' שד). עליה יש להוסיף עוד עשר מובאות ממדרש אבכיר (ראה בהערה להלן). מובאות מאספה ודברים זוטא לא ראיתי שמוזכרות אצלו. השאלה האם עשה המחבר שימוש בלתי אמצעי במדרש אבכיר לא נידונה עד כה<sup>110</sup> וקשה להכריע בה. מתוך העיון במובאות אלו ובדרך ציון המקורות נראה לי כי לפני בעל ילקוט זה לא עמד כתב יד של מדרש אבכיר והוא הביאו מתוך כלים שניים.<sup>111</sup> לעתים ציין את מקורו בפירוש ולעתים לא. מובן שערך המובאות שבו הוא כפי ערכם של מקורותיו.<sup>112</sup> ייתכן שבין מקורותיו היו גם ליקוטים, בהם מובאות מאבכיר שלא ידועות לנו ממקור אחר.<sup>113</sup>

- 109 יצא לאור במהדורה חדשה עם הוספות שונות וללא מפתח, בהוצאת וגשל, ג' כרכים, ירושלים תשנ"ה.
- 110 מלבד שפוגל שהניח כדבר פשוט שהמלקט נטל מן המדרש עצמו. ראה שפיגל, העדות האחרונה, עמ' 611.
- 111 להלן המובאות, בשם אבכיר, שבילקוט ראובני:
- א. כר' א, בראשית, עמ' קיז, סי' תשסה – בסופו מביא קטע בשם מדרש אבכיר (ראה מובאה מס' 6) ואינו בילקוט. קטע זה דומה בלשונו למובאה ממדרש אבכיר שבפערנח רזא.
- ב. שם, עמ' רס, סי' קט – ראה מובאה מס' 23. וציין 'מדרש אבכיר ועיין בילקוט'. ובילקוט שמעוני (רמז קכה) מובא מתוך בבא בתרא (קכג ע"א).
- ג. שם, עמ' רעט, סי' נח – ראה מובאה מס' 24. הביאו בקיצור וציין 'ילקוט הובא בשם מדרש אבכיר'. מכאן משמע שנטל מן הילקוט שמעוני.
- ד. שם, עמ' רפז, סי' קיז – ראה 'מובאות מסופקות', מס' 117. הביא קטע וציין 'ילקוט בשם מדרש אבכיר'. ובילקוט מובא סופו בשם 'אה"ר' (ראה ילקוט שמעוני, בראשית, עמ' 674, שורות 26-30) והמאמר הבא שם (שורה 31) מאבכיר. מצד שני לראשית המובאה בילקוט ראובני יש מקבילה באבכיר – ראה בהערה למובאה זו.
- ה. שם, סי' קיח – ראה 'מובאות מסופקות' מס' 119 ובהערה שם.
- ו. שם, שמות, עמ' יב, סי' צו – ראה מובאה לשמות ב, ו (מס' 48) ובהערה שם. וציין 'מדרש אבכיר'.
- ז. שם, עמ' טז, סי' קלה – ציין 'שם בשם מדרש אבכיר'. והמאמר הקודם מ'עשרה מאמרות ד' צט' (ולא מצאתי את המהדורה בה השתמש). קטע זה עוסק בציפורה אשת משה והוא מזכיר את המעשה בשמחזאי ועזאל. ייתכן שבעל 'עשרה מאמרות' הזכיר זאת בשם אבכיר על פי ציוני הדפוס של ילקוט שמעוני וממנו נטל בעל ילקוט ראובני.
- ח. שם, עמ' קמא, סי' קכד – ציין 'מדרש אבכיר'. ומופיע בילקוט שמעוני רמז רעז. ראה מובאה לשמות כד, ז ובהערה שם.
- ט. כר' ג, עמ' קמ (ערך 'גזל וגניבה'): 'מי שנוטל ממון כאילו שופך דמים. (אבכיר)'. ומצוי לפנינו כמובאה לשמות כה, ב, מילקוט שמעוני.
- י. שם, עמ' שלא (ערך 'מלאך'), בשם 'אבכיר' סתם – ראה מובאה לבראשית לב, כד (מס' 24), מילקוט שמעוני.
- יא. שם, עמ' שצ (ערך 'סמא"ל וליל"ת'): 'ויתרוצצו הבנים. שהיו חולקים כשביל עה"ז ועה"ב. באותה שעה... ביניהם (מדרש אבכיר)'. ונכפל בעמ' תח (ערך 'עולם ועולם הבא'), בשם 'אבכיר'. ראה מובאה לבראשית כה, כב (מס' 19), מילקוט שמעוני.
- 112 חלק מן המובאות לקוחות מילקוט שמעוני. יש שמובאות מתוך 'עשרה מאמרות', שאולי הסתמך על ציוני הדפוסים שבילקוט שמעוני, שאין לסמוך עליהם.
- 113 ראה ב'מובאות מסופקות', מס' 118, 119.

## מובאות

### סימנים להערות נוסח

- [ ] [הערת נוסח: הצעה לקריאה או תיקון נוסח]  
 ( ) (הערת נוסח: יש להשמיט את המוסגר)  
 { } {תיחום המובאה: המוסגר כנראה אינו מהמדרש}  
 < > <השלמת פסוקים או קיצורים>

### מובאות מילקוט שמעוני

- א = כ"י אוקספורד-בודליאנה 2637 של ילקוט שמעוני (=נוסח הפנים. מובא כאן לפי מהדורת הימן-שילוני, מוסד הרב קוק, ירושלים תשנ"ב. במקום שחרגתי בפנים מנוסח כ"י אוקספורד ציינתי זאת בחילופי הנוסח).  
 ש = ילקוט שמעוני דפוס ראשון, שאלוניקי רפ"ו-רפ"ז.  
 ו = דפוס ונציה שכ"ו.  
 ד = דפוס וילנה תרנ"ח.  
 מהדורות מאוחרות של הילקוט שמעוני לא נזכרו בחילופי הנוסח, להוציא דפוס וילנה בשל השימוש הנרחב שנעשה בו. בדרך כלל לא ציינתי חילופי נוסח של חסרות ויתרות, כיון שהמהדורות מצויות ביד כל. בכתב היד של הילקוט רגילים הקיצורים: ק' = הקב"ה; ישר' = ישראל.

### קיצורים לדפוסי ילקוט שמעוני הבאים בהערות למובאות:

- ד"ר = דפוס ראשון, שאלוניקי רפ"ו-רפ"ז  
 ד"ו = דפוס ונציה שכ"ו  
 ד"ל = דפוס ליוורנו ת"י-ת"ז  
 פפד"מ = דפוס פרנקפורט דמיין תמ"ז



## מובאות ממדרש אבכיר

### ספר בראשית

#### 1 בראשית א

שאל אדרינוס קיסר לר' יהושע א"ל יש אדון לעולם. א"ל הב"ה, וכי עולם של הפקר הוא. א"ל ומי ברא שמים וארץ, א"ל הב"ה, שנאמר **בראשית ברא וגו'** (בראשית א, א). א"ל ולמה אינו נגלה ב' פעמים בשנה כדי שיראו הבריות ותהא אימתו עליהן. א"ל לפי שאין העולם יכול לעמוד בזיוו, שנאמר **כי לא יראני האדם וחי** (שמות לג, כ) א"ל אם אינך מראה איני מאמינך. לחצי היום העמידו כנגד השמש א"ל הסתכל בשמש ואת רואהו. א"ל ומי יכול להסתכל בשמש. א"ל ולא ישמעו אזניך מה שפיך מדבר. ומה השמש שהוא חסר<sup>2</sup> מאלף אלפים וריבו ריבוון משמשין שמשמשין לפניו אין כל בריה יכול להסתכל בו, הב"ה שזיוו מלא עולם על אחת כמה וכמה. ואימתי הוא מגלה כבודו כשיאבדו ע"ז מן העולם, שנאמר והאלילים כליל יחלוף (ישעיה ב, יח), ואחר כך, ונשגב ה' לבדו (שם יא, יז) ואומר ונגלה כבוד ה' וגו' (שם מ, ה).<sup>3</sup>

מקור: ילקוט שמעוני תשא לג, רמז שצד, עמ' 759/7 (על שמות לג, כ).<sup>4</sup>

#### 2 בראשית א, א-ב

ד"א את השמים ואת הארץ, והארץ היתה תהו לה"ד למלך שהיו לו שני שמשים והתחיל אחד מזמר ואחד בוכה, אמר המלך למה אתה בוכה והלא השויתי שניכם כאחת. א"ל אדוני, חברי שרוי אצלך ונהנה מן שולחנך דין הוא שיזמר, אבל אני שריחקתני ותלית מזוני ביד אחרים לפיכך אני בוכה. כך הקב"ה ברא שמים וארץ שוים, דכת' קורא אני אליהם יעמדו יחדו (ישעיה מח, יג), השמים מזמרים, השמים מספרים כבוד אל (תהילים יט, ב), והארץ בוכה. אמ' לפניו רבוננו של עולם שמים וכל שעליהם נהנין מזיו שכינה ואין מלאך המות שולט בהן לפיכך הן מזמרין, אני שתלית מזוני ביד מטר וכל מה שעלי מלאך המות שולט בהן לפיכך אני בוכה. א"ל

5

\* מקורן של המובאות מן הילקוט שמעוני נרשם בצדן בגליון כתב היד (אבכיר, ר, א'כ"ר) ושולב כרגיל בגוף החיבור בדפוס הראשון של הילקוט. כך גם לגבי המדרשים הבאים אספה ודברים זוטא (אה"ז, אלה הדברים זוטא).

1 הימן מחק מדעתו מילה זו. אבל, נראה שזו תשובה לשאלה, בדומה לשורה הבאה. כלומר, 'א"ל (=ר' יהושע): הב"ה. ואפשר גם שנשמט ויש להוסיף 'א"ל כך אמר הב"ה.

2 הימן מחק והגיה מדעתו 'שהוא אחד מאלף'...

3 השווה לקטע הגניזה (כ"י אדלר 3962.1) שפרסם מרמורשטין, מדרש אבכיר, עמ' 123; וחולין עט ע"ב. מאן פרסם את אותו הקטע גניזה, בשינויי קריאה, כחלק מ'נוסח ארוך של התחלת מדרש תנחומא לבראשית'. ראה מאן, המקרא, א, עמ' יט, והערה 46 שם. מקבילה חלקית יש בספר המעשיות שפרסם גסטר, עמ' יא. השווה עוד למדרש שיר השירים, מה' ורטהיימר, ירושלים תשמ"א, עמ' קו. דיון במקבילות אלה הובא לעיל בפרק 'אבכיר והתלמוד הבבלי'. הקטע נקבע בפתיחה על פי 'מפתח הפסוקים'.

4 קטע זה חסר בכתב היד של ילקוט שמעוני והובא כאן (וכן במה' הימן-שילוני) מתוך הדפוס הראשון.

הקב"ה אל תראי אף את עתידה לזמר, שנ' ה' מלך תגל הארץ (שם צו, א) וכת' מכנף הארץ זמירות שמענו (ישעיה כד, טז).<sup>5</sup>

מקור: ילקוט שמעוני בראשית, רמז ד, עמ' 12/62.

1 שמשים: שמשו ש, שמשין ד | 2 כאחת: אחד שד | 3 ביד: ביד ש | לפיכך: לכך שד | ברא: ח' ש, [לפניו] ד | 5 שעליהם: אשר עליהן שד | 6 מטר: אחר שד |

\* לפי העניין נראה שיש לסמוך לכאן את מובאה מס' 103 (ע"ש):

כי יש במדרש אבכיר כשהאילנות מזמרו' אותו מזמור אז ירננו עצי היער אז \_ה המלאך אצלן ומסייען.

מקור: פירוש מעשה מרכבה מחוג חסידי אשכנז, כ"י רומא-אנגליקה 46, דף 33א.

### 3 בראשית ב, ד

אלה תולדות השמים זה ראשה של תורה. החדש הזה (שמות יב, ב) ראש הספר. אמר אויב ארדוף (שם טו, ט) ראש השירה. ולמה עשה הקב"ה מוקדם מאוחר בתורה מפני גסי הרוח שלא יקרא כהן בבראשית ויאמר אני התחלתי התורה. הקב"ה נמלך במלאכים, א"ל עולם אני מבקש לבראות. א"ל למה, א"ל בשביל עם אחד שנקרא ישראל. א"ל ומה טיבן, א"ל כשם שהבדלתי בין אור לחשך, כך במצרים ולכל בני ישראל היה אור (שם י, כג). כשם שהבדלתי בין המים העליונים לתחתונים, אף להן אני עתיד לעשות כן, שנאמר והמים להם חומה מימינם (שם יד, כב). בשלישי בראתי זרעים ודשאים, אף להן אני עתיד לעשות כן והמן כזרע גד (במדבר יא, ז). ואומר בנאות דשא ירביצני (תהילים כג, ב). בראתי מאורות להבדיל בין יום ללילה, אף אני עתיד לעשות להם כן לא ימיש עמוד הענן (שמות יג, כב). בראתי עופות ודגים, אף להן ורוח נסע מאת ה' (במדבר יא, לא). בראתי אדם ויפח באפיו (בראשית ב, ז), אף להם עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג, יח). א"ל רבוננו של עולם, מה עשה העם הזה שכך אתה מחבבו, א"ל ביום ראשון בראתי שמים ומתחתים, שנאמר הנוטה כדוק שמים (ישעיה מ, כב) וגו', אף הם אני משרה שכנתי ביניהן, שנאמר ועשו לי מקדש (שמות כה, ח). בשני הבדלתי בין מים למים, אף הן והבדילה הפרכת לכם (שם כו, לג). ביום שלישי בראתי דשאים וזרעים, אף הן אוכלין ירקות בליל פסח ומביאים לחם הפנים. בד' בראתי מאורות, אף הן ועשית מנורת זהב

5

10

<sup>5</sup> ראה בראשית רבה פ"ב, ב (מה' תיאודור-אלבק, עמ' 15): 'והארץ היתה תהו ר' אבהו ור' יהודה בר' סימון, ר' אבהו אמר למלך שקנה לו ב' עבדים שניהם באוני אחת ובטימי אחת, על אחד גזר שיהיה ניוון מטימיון ועל אחד גזר שיהיה יגע ואוכל, ישב לו תוהא ובוהא, אמר שנינו בטימי אחת זה ניוון מטימיון ואני ביגיעתו אתמהא, כך ישבה לה הארץ תוהא ובוהא אמרה העליונים והתחתונים נבראו בבת אחת, העליונים ניוונים מזיו השכינה והתחתונים אם אינם יגיעים אינן אוכלים אתמהא. ר' יהודה בר' סימון אמר למלך שקנה לו ב' שפחות, שתיהן באוני ובטימי אחת, על אחת גזר שלא תזון מפלטין ועל אחת גזר טרודין. ישבה לה אותה תוהא ובוהא, אמרה שנינו באוני ובטימי אחת, זו אינה זזה מפלטין ועלי גזר טרודין אתמהא, כך ישבה לה הארץ תוהא ובוהא, אמרה העליונים והתחתונים נבראו בבת אחת, למה עליונים חיים ותחתונים מתים לפיכך והארץ היתה תהו...'. לפי גולדשמידט מדרשנו היווה מקור לפיוט 'תהלות כבודך' הנאמר בראש השנה לפי מנהג אשכנז: 'נאור ואדיר טעם תשיב לארץ / מה תראי אדמה יריעו תחתיות ארץ / להתוודע ולהגלות כי הוא מלך על כל הארץ / כמו פארוהו מאז בשחק יורשו בחוניו לפארו בארץ'. ראה ד' גולדשמידט, מחזור לימים נוראים א, עמ' 222, הערה 10.

<sup>6</sup> ציטוט כמעט מדויק של מדרש זה מופיע בגיליון של כ"י אוקספורד-בודליאנה 2338/1 (מדרש הגדול לבראשית), דף 8 ב, ונפתח: 'וזה טעם ממדרש אבכיר' ונמצא כתוב במחברת סימ' לעולם ה' דברך ניצב וזה לשונו... (ושם: במקום 'ביד מטר' 'ביד אחר', כבדפוסים). וראה מה שכתבתי על כך לעיל בפרק 'תפוצת המדרש'.

(שם כה, לא). בה' בראתי עופות, אף הן והיו הכרבים פורשי כנפים (שם, כ). בשרי בראתי אדם, אף הן בזאת יבא אהרן (ויקרא טז, ג) לשמש לפני.<sup>7</sup>

15

מקור: ילקוט שמעוני בראשית, רמז יז, עמ' 55/78.

2 מאוחר: ומאוחר **שד** | 7 ללילה: ובין לילה **שד** | 8 להם: להן **שד** | 10 עשה: נ' לך **שד** | שכך אתה: שאתה כ"כ **שד** | 13 בד': כרביעי **שד** | 14 בה': בחמישי **שד**

#### 4 בראשית ג, כב

< הן האדם היה > א"ר ברכיה כשבקש הקב"ה לבראות העולם תחלת ברייתו לא התחיל אלא אדם ועשאו גולם. בא לזרוק בו נשמה אמ' אם אני מעמידו עכשיו יאמרו שותף נעשה עמי במעשה בראשית. אלא הריני מניחו גולם עד שאברא הכל. משגמר הכל אמרו לו מלאכי השרת אי אתה עושה אדם שאמרת. א"ל כבר עשיתיו ואינו חסר אלא זריקת נשמה. העמידו וכליל בו העולם. בו התחיל בו סיים דכת' אחר וקדם צרתני (תהילים קלט, ה). אמ' הקב"ה הן האדם היה כאחד ממנו.<sup>8</sup> ד"א מה כת' למעלה ויעש כתנות עור וילבישם (בראשית ג, כא), מלמד שעשה לו הקב"ה בגדי כהונה, כעניין שנאמר והנה איש לבוש הבדים (יחזקאל ט, יא) וכת' כתנת בד קדש ילבש (ויקרא טז, ד). מכאן אתה למד שכהן גדול דומה למלאך כי מלאך ה' צבאות הוא (מלאכי ב, ז). לה"ד למלך שראה קרתני אחד והלבישו כבני פלטיין. א"ל בני פלטיין אפילו אותו שהוא קרתני הרי הוא כמונו.<sup>9</sup> הן האדם היה כאחד ממנו. למלך שחיבב עבדו ועשה לו מונייק של זהב. סרח נטלו ממנו ונתן עליו כבלין. כך עשה לו הקב"ה בגדי כהונה. וכשחטא העבירן ממנו ונתן עליו שנאמר ויתפרו עלה תאנה (בראשית ג, ז).<sup>10</sup> ד"א למלך שהיה לו בן בית והשליטו על כל אשר לו. התחילו הכל אומרים שותפו הוא. מה עשה המלך טרדו. כך וישלחוהו ה' מגן עדן. ד"א למלך שנשא אשה ועשה לה שלשלת של מרגלית. סרחה עליו נטלו ממנה וכתב לה גט. כך הקב"ה הניחו לאדם בגן עדן ועשה לו עשר חופות.<sup>11</sup> כיון שחטא נתן לו גט שנאמר וישלחוהו ה'. ואין שילוח אלא גט שנאמר ושלחה מביתו (דברים כד, א).<sup>12</sup>

5

10

מקור: ילקוט שמעוני, בראשית ג, רמז לד, עמ' 114/46.<sup>13</sup>

<sup>7</sup> דיון מפורט במובאה זו ראה האג, אלה תולדות. וראה גאולה אבכיר, עמ' 40-42, ולעיל בפרק 'מבנה המדרש'. השווה גם מדרש תדשא, אפשטיין, מקדמוניות, עמ' קמז; פסיקתא חדתא לפסח, בית המדרש, ו', עמ' 38. וראה שמלצר, בריאת העולם; אליצור, בין יוסף ליוסף.

<sup>8</sup> מקבילה לרעיון המיוחד שהאדם נברא ראשון ראה פסיקתא רבתי פ"כ (דף צו ע"א): 'מפני מה ברא הקב"ה את האדם תחילה'. וכן ברות רבה (לרנר), פ"ז: 'ש'אדם [בן] התחיל הב"ה לבראת את הכל, ובו גמר את הכל. כיצד? ברא אותו והניחו גולם, וביום הששי נפח בו נשמה. ולמה לא נפח בו נשמה מיום ראשון? שלא יאמרו הבריות אדם ברא עמו את העולם'. והובא בתורה שלמה, בראשית, עמ' קנו, אות תשל"ח, מתוך אות אמת. וראה גם אורבך, אמונות ודעות, עמ' 204; אידל, קבלה, עמ' 133. דיון מפורט במובאה זו הובא לעיל בפרק 'אבכיר, סכיבה נוצרית ופולמוס אנטי-נוצרי', סעיף 3.

<sup>9</sup> כאן חסר כנראה משפט המובא בד"ר (ראה ח"נ) ונשמט מחמת הדומות.

<sup>10</sup> מקבילה למשל זה ראה פסיקתא רבתי פכ"ט-ל (דף קלח); דברים רבה פ"ד, ב; ודברים רבה (ליברמן), עמ' 92. וראה לעיל בתת-פרק 'אבכיר ופסיקתא רבתי'.

<sup>11</sup> על מספר החופות בגן עדן ראה בראשית רבה פי"ח, א (עמ' 161-162), המביא דעות שונות, ואצלנו סתם כדעת רבנן שם. <sup>12</sup> מקבילה לסוף הקטע נמצאת במדרש 'זו היא שנאמרה', שפרסם מאן, המקרא, עמ' נו, ולדעתו יש להשלים שם את המדרש על פי המובא כאן.

<sup>13</sup> א. המשפט אודות בגדי הכהונה הובא ב'מדרש תלפיות', אות ב, ענף 'בגדי כהונה', עמ' פה, בשם מדרש אבכיר וייתכן שנטלו מילקוט שמעוני. ב. ב'פירוש הרוקח על התורה' (מה' קלוגמן), בראשית ג, כב (עמ' פו) מובא 'האדם היה כאחד ממנו' כמו לבוש הבדים, כאחד המיוחד כגבריאל לבוש הבדים, כאחד לבושיה כתלג חיוור (דניאל ז, ט) וכו'. בסיום פסקה

1 א"ר: אמר ר' ש | 4 נשמה: נ' זרק בו נשמה ש | העמידו: והעמידו ש | 5 ויעש: נ' ה' אלהים ש | 8 בני פלטינ: נ' למלך שד | 9 הרי: ח' ש | כמונו: נ' כך אמרו המלאכי < > לפני הקב"ה אפילו אדם שהוא יציר עפר הרי הוא כמונו שד | 10 העביר: העבירו ש | עליו: ח' שד | 12 מרגלית: מרגליות שד | 13 עליו: ח' שד | ממנה: הימנה שד |

## 5 בראשית ה, כח

ד"א ויולד בן שממנו נבנה העולם. זה ינחמנו.<sup>14</sup> וכי נביא היה למך א"ר שמעון בן יהוצדק מסור היה לאדם, כשנאמר לו ארורה האדמה בעבורך (בראשית ג, יז). אמ' לפניו רבונו של עולם, עד מתי. א"ל עד שיולד אדם מהול ממעי אמו. וכיון שנולד אמ', זה ינחמנו.<sup>15</sup>

מקור: ילקוט שמעוני, בראשית ה, רמז מב, עמ' 148/87.<sup>16</sup>

1 מסור: מסורת ש | 2 עולם: בד"ר בטעות: שולם |

## 6 בראשית ה, כט

< ומעצבון ידינו > ובמדרש אבכיר אמרו שכל הנולדים קודם נח היו ידיהם אדוקות שלמות מבלי פרוד וחלוק אצבעות כי לא היו צריכים לעבוד אדמה ונח נולד עם חיתוך אצבעות ומזה הבין למך שיהיה זה צריך לכך לעבודת אדמה.<sup>17</sup>

מקור: ר' יצחק ב"ר יהודה הלוי, פענח רזא, פרשת בראשית.<sup>18</sup>

זו נכתב בגליון שם: 'בילקוט ממדרש אבכיר'. המשך הדברים, בפירוש שם ('גם מעץ החיים לרבות מבשרים יסמי גן עדן וכו') אין לו שייכות, ככל הנראה, למדרש אבכיר. ע"ש וכן שם, עמ' צט.

14

בד"ר הציון 'אבכיר' בא לפני המילים 'זה ינחמנו'.

15

השווה תנחומא (ורשה) בראשית, יא: 'ויולד בן שממנו נברא העולם. ויקרא את שמו נח לאמר זה ינחמנו. מנין היה יודע לומר זה ינחמנו ממעשינו וגו' וכי נביא היה, אר"ש בן יהוצדק למודין היו שבשעה שא"ל הקב"ה לאדם ארורה האדמה בעבורך בעצבון תאכלנה כל ימי חיך אמר אדם רבש"ע עד מתי, א"ל עד שיולד אדם מהול. כיון שנולד נח מהול מיד ידע למך ואמר ודאי זה ינחמנו וגו'; מדרש אגדה (בוכר), כאן; רש"י, כאן.

16

לצד הקטע שלפני כן בילקוט (ויולד בן. מפני מה לא אמר וכו' [עמ' 148, שורות 81-86]) צוין בכ"י וד"ר: מדרש. ובד"ו: מדרש אבכיר. קטע זה מובא בתוך מדרש שצורף (בכ"י אוקספורד 2340) לפני 'אגדת בראשית' (המכונה שם בשם 'סדר אליהו רבה') ונדפס במבוא לאגדת בראשית, מה' בוכר, עמ' XXXVIII. ככל הנראה אין לקטע זה שייכות לאבכיר כלל.

17

לדרשה ייחודית זו השווה ירושלמי נידה פרק ג ה"ג (דף נ ע"ד) 'ושאר כל אבריו כמין גולם מצומתים ופיתוח ידיהם ורגליהם אין לו' ופירוש פני משה שם לפיו 'פיתוח' פירושו הפרדה של אצבעות הידים והרגליים. וראה אידל, גולם, עמ' 300, הערה 49. וראה עוד מדרש אגדה כאן: 'שלא היו חורשים כי אם באצבעותיהם'. והשווה תנחומא (ורשה) בראשית יא: 'ומהו ממעשינו ומעצבון ידינו, קודם שנולד נח לא כשהיו זורעין היו קוצרין אלא היו זורעין חטים וקוצרים קוצים ודרדרים, כיון שנולד נח חזר העולם לישובו. קצרו מה שזרעו זורעין חטים וקוצרין חטים, שזעורים וקוצרין שזעורים, ולא עוד אלא עד שלא נולד נח עושין מלאכה בידיהם לכך כתיב ומעצבון ידינו. נולד נח התקין להם מחרשות ומגלות וקדרומות וכל כלי מלאכה'. וראה לעיל בסעיף 'אבכיר ותנחומא הנדפס'.

18

מובא גם בספר 'סדר הדורות' לר' יחיאל ב"ר שלמה היילפרין, ורשה תרכ"ב, אלף נו, עמ' 22, בשם אבכיר. בתוספות הרא"ש על התורה (בתוך הדר זקנים, דף ג ע"א): מובא 'נמצא בשם ר' יהודה החסיד ז"ל שקודם שנולד נח לא היה להן פיסוק אצבעות והיו חורשים בידיהם, ונח נולד בחילוק אצבעות ולא היה בו כח לחרוש בידי וזה שאז"ל מחרשות תיקן להם'. וכן מובא בסתם בפירוש התוספות שם.

ויקרא את שמו נח לאמר זה ינחמנו ממעשינו ומעצבון ידינו וגו' עד שלא נולד נח היה לנולדים מהם ידיהם אדוקים שלימות מבלי פרוד וחלוק אצבעות כי לא היו צריכים לעבוד אדמה ונח נולד עם חיתוך אצבעות ומזה הבין למך שיהיה זה צריך לכך לעבוד אדמה. **מדרש אבכיר**.

מקור: ילקוט ראובני, כ"א, עמ' קיז-קיח, סי' תשס"ה.<sup>19</sup>

## 7 בראשית ו, ט

> **נח איש צדיק תמים** < למה נכתב ג' פעמים נח בפסוק, שזה אחד מן ג' בני אדם שעברו עליהן ג' עולמות, לפיכך הכתוב מזווג, דכת' (ו)נח דניאל ואיוב (יחזקאל יד, יד).<sup>20</sup>

מקור: ילקוט שמעוני, נח ו, רמז נ, עמ' 172/12.

2 דכת' ח' ש |

## 8 בראשית ז, טז

**ויסגר ה' בעדו**. סגר הקב"ה חמה ולבנה ולא היו מאירים כל י"ב חדש, שנאמר האומר לחרס [ו]לא יזרח >ובעד כוכבים יחתם< (איוב ט, ז). והיאך היה נח משמש, זימן לו הקב"ה אבן טובה ונשתמש לאורה.<sup>21</sup> ד"א כיון שראו הרשעים שהן אבודים, בקשו להפוך את התבה והקיפה הקב"ה אריות, והיו אוכלים אותן, שנאמר ויסגר ה' בעדו וכת' ה' שלח מלאכיה וסגר פום אריותא (דניאל ו, כג).<sup>22</sup>

מקור: ילקוט שמעוני, נח ז, רמז נה (נז), עמ' 192/24.

1 לא: ולא ש | 2 ד"א: ח' ש | 3 והקיפה: הקיף ש | אריות: נ' לתיבה ש | 4 וכת'... אריותא: ה' שלח מלאכיה וסגר פום אריותא שכן הוא אומר אלהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא ולא אכלוני ש |

<sup>19</sup> ראה לעיל בפרק הערכת העדים, על ילקוט ראובני.

<sup>20</sup> השווה תנחומא (ורשה) נח, ה: 'אלה תולדות נח נח... ג"פ בפסוק למה, זה אחד משלשה שראו ג' עולמות נח, ודניאל, ואיוב, נח ראה עולם בישובו וראהו בחרבנו וחזר וראהו בישובו, דניאל ראה בנין בית ראשון וראהו חרב וחזר וראהו בנין בבנין בית שני, איוב ראה בנין ביתו וחרבנו וחזר וראה בישובו; תנחומא (בוכר) וישב, ה; בראשית רבתי, עמ' 48. לדרשה הראשונה לא מצאתי מקבילה. והשווה ירושלמי פסחים פ"א ה"א (דף כז ע"ב): 'דמר רבי אחווא בר זעירא נח בכניסתו לתיבה הכניס עמו אבנים טובות ומרגליות בשעה שהיו כיהות היה יודע שהוא יום ובשעה שהיו מבהיקות היה יודע שהוא לילה למה יש חיה אוכלת ביום ויש חיה אוכלת בלילה והא כתיב צוהר תעשה לתיבה כמאן דאמר לא שימשו המזלות בשנת המבול'.

<sup>21</sup> השווה תנחומא (בוכר) נח, י: 'ולא עוד אלא שהפך עליהם העוף והבהמה והחיה, והן גועו אותן, שנאמר ויגוע כל בשר (בראשית ז כא), כיון שראו עצמן שהן אבודין, היו מבקשין להפוך את התבה, מה עשה הקב"ה, הקיף את התבה אריות, והיו אוכלין אותן, שנאמר ויסגר ה' בעדו, מהו ויסגר, כענין שנאמר אלהא שלח מלאכא וסגר פום אריותא; ובתנחומא (ורשה) נח, ז. הדרשה מופיעה גם בדפוסים של בראשית רבה, אך אלבק ציין כי קטע זה אינו מופיע בכ"י לונדון ולדעתו זו הוספה מן התנחומא. ראה אלבק, בראשית רבה, עמ' 295, הערה 110. וראה לעיל בפרק 'אבכיר ותנחומא בוכר'. וכן מה שהעיר בריל, שנתון, ז, עמ' 147, לסופו של הפסוק באיוב שם "ובעד כוכבים יחתום", והצביע על שיכול האותיות 'בעדו' – 'ובעד', כתימך צורני להקשר הענייני הנדרש.

**במדרש אבכיר** מלמד שהיה נח זן כל הבהמות ומיפה תחתיהן בתבן. ודור המבול היו מורידין החמה והלבנה בכשפים והיו עושין בהן רצונם שנאמר המה היו במורדי אור לא הכירו בדרכיו (איוב כד, יג).<sup>23</sup>

מקור: 'פירוש הרוקח על התורה' (מה' קלוגמן), סוף פרשת בראשית, עמ' ק.

## 10 בראשית ט, כ

**ויטע כרם בא השטן לקראתו.** א"ל רצונך שניטע יחדיו אני ואתה. א"ל הן. מיד הביא השטן תחלה רחלה אחת ושחטה על הגפן. ואחר [כך] הביא [אריה] אחד ושחטו על אותו הגפן. ואחר כך הביא חזיר אחד ושחטו על הגפן. מפני מה עשה השטן כן, כשאדם שותה כוס אחד הוא כרחלה עניו ושפל רוח. וכששותה שני כוסות, מיד נעשה גבור כארי ומתחיל לדבר גדולות ואומר מי כמוני. וכששותה שלשה, מיד נעשה כחזיר שמתלכלך בטיט ורפש, אף הוא מתלכלך ואף במי רגלים.<sup>24</sup>

5

מקור: ילקוט שמעוני, נח ט, רמז סא, עמ' 219/92.<sup>25</sup>

1 השטן לקראתו: לקראתו השטן ש | שניטע: שנטענה ש | השטן: ח' ש | 2 כך: ש | אריה: ש | הביא: ח' ש | על: נ' אותו ש | 3 השטן כן: כן השטן ש | וכששותה: וכשהוא שותה ש | שני: שתי ש | 4 וכששותה: וכשהוא שותה ש | שלשה: ג' או ד' ש |

## 10.1

**ויטע** {תנין יש, רמז גם אחר סייע לו בנטיעתו}. ובמדרש אבכיר כתוב שהשטן סייע לו.

מקור: ליקוטים מספר הגימטריאות לר' אלעזר דרשן, כ"י מינכן 221/10, דף כא ע"א (הובא אצל: אפשטיין, מקדמוניות היהודים, עמ' שג).

<sup>23</sup> דורש 'מורדי' מלשון 'מורידין'. השווה מדרש ילמדנו המובא בילקוט תלמוד תורה לבראשית, דף כ ע"א, אצל מאן, המקרא, א, עמ' רפכ, אות כח (=כתי מדרשות, א, עמ' קמח, אות כד); תנחומא (ורשה) בראשית, יב: 'הנפילים היו בארץ בימים ההם המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם מלמד שהיו רואין חמה ולבנה ועושין כשפי' עליהם הוא שאמר המה היו במורדי אור המה הגבורים שהיו קשין ומורדין ומכשפין'.

<sup>24</sup> השווה תנחומא (ורשה) נח, יג: 'ארז"ל כשבא נח ליטע כרם בא שטן ועמד לפניו, א"ל מה אתה נוטע, א"ל כרם, א"ל מה טיבו, פירוטיו מתוקים בין לחים בין יבשים ועושין מהן יין המשמח לכבות דכתיב ויין ישמח לבב אנוש (תהילים קד, טו) א"ל שטן בא ונשתתף שנינו בכרם זה, א"ל לחיי, מה עשה שטן הביא כבש והרגו תחת הגפן, אח"כ הביא ארי והרגו, ואח"כ הביא חזיר והרגו, ואח"כ הביא קוף והרגו תחת הכרם והטיפו דמן באותו הכרם והשקוהו מדמיהן, רמז לו שקודם שישתה אדם מן היין הרי הוא תם ככבש זו שאינה יודעת כלום וכרחל לפני גוזזיה נאלמה, שתה כהוגן הרי הוא גבור כארי ואומר אין כמותו בעולם, כיון ששתה יותר מדאי נעשה כחזיר מתלכלך במי רגלים ובדבר אחר נשתכר נעשה כקוף עומד ומרקד ומשחק ומוציא לפני הכל נבלות הפה ואינו יודע מה יעשה'. ראה בפירוט לעיל בפרק 'אבכיר ותנחומא הנדפס'.

<sup>25</sup> בתורת משה, לר' משה אלשיך, על בראשית ט, כ (דף יח ע"א) הובא: 'אבל במדרש אבכיר' נוסח אחר וז"ל ויטע כרם בא לקראתו השטן...! לשון המובאה בפירוש האלשיך כמעט זהה ללשון המובאה בילקוט שמעוני וייתכן שמשם נטלה. מרמורשטיין (אבכיר, עמ' 116) מציין לכ"י ששון 515, דף 31א (ליקוטים מספרים שונים), אך אינו אלא העתקה מפירוש האלשיך.

< ויחל נח איש האדמה ויטע כרם > {ויהי כי ראה זכר העזים שאכל ענבים קהות מהשדה הנקראים למבורסקי בלעז באפן שנשתכר והיה שמח לקח שרשה ורחץ אותם עם דם ארי וחזיר וכבש וקוף ונטע השרשים ההם וגולדו ענבים טובים ומתוקים ושתה מהם ונשתכר}. **אמנם במדרש אבכיר ומביאו ילקוט אינו מזכיר אלא ארי רחלה וחזיר.**

מקור: 'שלשלת הקבלה', ירושלים תשכב, עמ' ריז-ריח.<sup>26</sup>

## 11 בראשית יב, א

< לך לך > ד"א למה הדבר דומה, למלך שנכנס למדינה וראה בחור נאה מסיק בקמין במרחץ. א"ל המלך, בא עמי ואני נותנך בפלטין שלי. הלך עמו ועשאו פקוסטור. כך אמר הקב"ה בא אחרי ואעשה אותך כהן גדול כאדם הראשון, שנאמר ואעשך לגוי גדול וכת' והכהן הגדול (ויקרא כא, י) וכת' אתה כהן לעולם על דברתי צדק (תהילים קי, ד).<sup>27</sup>

מקור: ילקוט שמעוני, לך לך יב, רמז סג, עמ' 246/28.<sup>28</sup>

2 פקוסטור: נ' אמרו בני פלטין אתמול מסיק בקמין ועכשיו פקוסטור ש | ואעשה: ואני עושה ש | 4 צדק: מלכיצדק ש |

## 12 בראשית יז, א

< התהלך לפני והיה תמים > למלך שהיה לו אוהב אחד קרתיני והיה מבקש לגדלו ולעשותו דוכוס ולא היה יכול שהיה בו פגם. א"ל המלך חגור לך זייני ואני עושה אותך דוכוס. א"ל אדני המלך, הודיעני היאך אוזרה. מיד הגביה המלך שולי פורפירו היאך הוא אוזרה. א"ל כאשר הראיתך כן עשה. כך אברהם הקב"ה הראהו. זש"ה חגור חרבך על ירך וג' (תהילים מה, ד).<sup>29</sup> ד"א למטרוגא שנכנסה לשאול בשלום המלך. אמר המלך כמה היא יפה, אלא שיש לה מום קימאה. א"ל בבקשה ממך, אמור לי מה מום שלי. א"ל עשי צפורניך ואת שלימה.

5

<sup>26</sup> מובא אצל: שפיגל, העדות האחרונה, עמ' 613. מקבילה לכך נמצאת ב'מדרש תלפיות' לר' אליהו הכהן, אות י', ענף 'יין', ולדעת שפיגל בעל 'מדרש תלפיות' העתיק הדברים מ'שלשלת הקבלה'.

<sup>27</sup> לדרשה זו לא מצאתי מקבילה.

<sup>28</sup> ראה ר' אליהו הכהן, מדרש תלפיות, אות א', ענף 'אברהם': 'מדרש אבכיר ואעשך לגוי גדול אעשך כהן גדול כאדם הראשון ע"כ'. לדעת שפיגל, העדות האחרונה, עמ' 612, מקורו בילקוט שמעוני.

<sup>29</sup> השווה אגדת בראשית פט"ז (מה' בובר, עמ' 34): 'משל למלך שהיה לו אוהב והיה עשיר יותר מדאי, אמר מה אעשה לאוהבי זה מה אתן לו, זהב וכסף יש לו, עבדים ושפחות יש לו, אלא הריני חוגרו זונין (פי' חגורה) שלי, כך אמר הקב"ה לאברהם... אלא מה אני נותן לך, הרי אני חוגרך זונין שלי... נטל אברהם חרב והיה אוהו בערלתו, ובא לחתוך והיה מתיירא שהיה זקן והיה מרתית, מה עשה הקב"ה כביכול שלח ידו ואחז עמו, והיה אברהם חותך, ומניין, שכן עזרא משבח אתה הוא ה' האלהים אשר בחרת באברהם וגו' ומצאת את לבבו נאמן לפניך (נחמיה ט, ז-ח). וכרות לו הברית אינו אומר כן, אלא וכרות עמו, מלמד שהיה הקב"ה אוהו עם יד אברהם, ואברהם חותך...'. ראה ליברמן, מחקרים, עמ' 140-141. ולעיל בפרק 'אבכיר ואגדת בראשית'.

א"ל איני יודעת ליטלן. פשט המלך ידו ונטלן. כך א"ל אברהם העבר חרפתי (שם קיט, לט). מיד – וכרות עמו הברית (נחמיה ט, ח). וכת' חמוקי ירכיך כמו חלאים מעשה ידי אמן (שיר השירים ז, ב).<sup>30</sup>

מקור: ילקוט שמעוני לך לך יז, רמז פא, עמ' 333/37.

1 ולעשותו: ולעשות ש | 3 מיד...אזורה: ח' ש | 5 קימאה: קימעה ש | 6 המלך: נ' את ש |

13

במדרש אבכיר אמרה שבת למילה אני גדולה ממך שבי כילל העולם שנ' ויכל אלהים ביום השביעי (בראשית ב, ב). אמרה מילה לשבת אני גדולה ממך שאילולי אני לא נבראו שמים וארץ דכת' אם לא בריתי יומם <ולילה> חוקות שמים וארץ לא שמת' (ירמיה לג, כה).<sup>31</sup>

מקור: כ"י וטיקן 123 (פירוש התורה), דף 40ב (סוף פרשת לך-לך).

14 בראשית יח, א

> וירא אליו ה' < משל לחנוני אחד שהיה לו אוהב כהן והיה לו טומאה בחצרו. א"ל הכהן אם מבקש אתה שאכנס בחצרך, פנה הטומאה ממנו. עמד ופינה ונכנס הכהן לחצר. כך הקב"ה אוהב לאברהם, אלא שהיתה הערלה תלויה בו, וכיון שמל מיד וירא אליו ה'.<sup>32</sup>

מקור: ילקוט שמעוני וירא יח, רמז פב, עמ' 349/64.

2 בחצרך: לחצרך ש | ממנו: ממנה ש | ופינה: ח' ש |

15 בראשית כב, א

> והאלהים נסה את אברהם < ד"א למלך שהיה לו אוהב עני. א"ל המלך עלי להעשירך ונתן לו ממון כדי לעשות פרקמטיא. לימים נכנס לפלטין, אמרו מפני מה זה נכנס, אמר להם מפני שהוא אוהבי ונאמן. א"ל, אם

<sup>30</sup> למשל זה השווה בראשית רבה פמ"ו, ד (עמ' 461): 'אמר ר' לוי למטרונה שאמר לה המלך עברי לפני ועברה לפניו ונתכרכמו פניה, אמרה אם תאמר שנימצא בי פסולת, אמר לה המלך אין כך פסולת אלא ציפורן אצבע קטנה שלך גדולה קימעה, העבירי אותו ובטל המום, כך אמר הקב"ה לאברהם אין כך פסולת אלא הערלה הזו, העבר אותה ובטל המום, התהלך לפני והיה תמים'. סופו כמו בתנחומא (בובר) לך לך, כד; וכאגדת בראשית הנ"ל.

<sup>31</sup> לדרשה זו מקבילה זהה בקונטרס אחרון ממדרש ילמדנו (בתוך ילקוט שמעוני, מה' הימן-שילוני, דברים, כר', ב, עמ' 794-795): 'את מוצא השבת והמילה מדינות זו את זו. אמרה שבת אני גדולה ממך שבי שכלל עליונים ותחתונים, שנ' ויכל אלהים ביום השביעי. אמרה לה המילה אני גדולה ממך שאילולי אני לא נברא העולם שנ' אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמת'. ובדומה בילקוט שמעוני, ירמיה, רמז שכא, גם כן ממדרש ילמדנו, ושם: 'אתה מוצא השבת והמילה מדיינים זה עם זה, השבת אומר אני גדולה ממך שבי שבת ממלאכת עולמו שנאמר וישבות ביום השביעי...'. המובאה מוקמה כאן על פי מיקומה בפירוש התורה בו היא מובאת.

<sup>32</sup> מקבילה למשל זה יש בבראשית רבת', עמ' 79: 'משל לחנוני אחד שהיה לו אוהב כהן והיה לו טומאה בתוך ביתו והיה מבקש להביאו אל תוך ביתו. א"ל הכהן אתה מבקש שאכנס תוך ביתך, שמע לי והסר הטומאה מתוך ביתך. כיון שפנה החנוני את ביתו מן הטומאה הלך והביא הכהן אל ביתו. כך הקב"ה כשבקש להראות לאברהם אוהבו היתה ערלה תלויה בו ולא נראה לו. כיון שמל עצמו מיד נגלה עליו שנאמר בעצם היום הזה נמול אברהם (יז, כו) ואח"כ וירא אליו ה'...' ובבמדבר רבה פ"ב, ח.



כן אמור לו שיחזיר ממנו. מיד א"ל המלך החזר לי מה שנתתי לך, ולא עיכב, ונתביישו בני הפלטיין, ונשבע המלך להוסיף לו עושר.<sup>33</sup>

מקור: ילקוט שמעוני וירא כב, רמז צו, עמ' 433/13.

2 לעשות: נ' בו ש | ונאמן: נאמן ש |

## 16 בראשית כב, ד

וירא את המקום באבכיר ראה בריתות בפרשת מילה להקב"ה זה אחד מן המקראות שנקרא הקב"ה מקום.<sup>34</sup>

מקור: כ"י וטיקן 123 (פירוש התורה), דף 44א.

## 17 בראשית כד, ג

ואשביעך בי' אלהי השמים ואלהי הארץ בא' כ'י'ר' אמ' עד שהייתי בבית אבי בליכלוך [--]<sup>35</sup> הקב"ה מלך אלא על העליונים. עד שבאתי אני והוצאתי טבעו והודעתי לכל באי עולם ואחר כך [--]<sup>36</sup> לך על העליונים ועל התחתונים.

מקור: כ"י וטיקן 123 (פירוש התורה), דף 45ב.

## 18 בראשית כד, ז

ויהי כראות את הנזם. מיד הלך לבן להמיתו. הכיר בו שמרוצתו לרעה, הזכיר שם והעמיד הגמלים על העין באויר והוא עומד על הגמלים באויר.<sup>37</sup> בראותו כן, הכיר בו שהוא צדיק ואמר בא ברוך ה'.

מקור: ילקוט שמעוני חיי שרה כד, רמז קט, עמ' 486/16.<sup>38</sup>

1 לבן: לו ש | בראותו: ויהי כראותו ש | בו: ח' ש |

33

למשל זה לא מצאתי מקבילה. והשווה למסופר במגילת אחימעץ, מה' קלאר, עמ' 35-36.

34

הנוסח סתום. נראה שבמקור היו כאן שתי דרשות ויש אולי להשלים מעין כך: 'ראה [שלוש עשרה] בריתות [האמורות] בפרשת מילה' (ראה משנה נדרים ג, יא ועוד. ואולם בבמדבר רבה פ"ד, יב מנו עשר בריתות). 'קרא' להקב"ה [מקום]. זה אחד מן המקראות שנקרא הקב"ה מקום' (ראה מדרש תהילים, מה' בובר, מזמור צ, י).

35

מילה ממושטשת. וצריך כנראה להשלים '[לא היה] הקב"ה מלך'...

36

מחוק וצריך כנראה להשלים: 'ואחר כך [נעשה מ]לך...'. וראה ספרי דברים, פיסקא שיג (עמ' 354): 'יבוננהו (דברים לב, י) – עד שלא בא אברהם אבינו לעולם כביכול לא היה הקדוש ברוך הוא מלך אלא על השמים בלבד שנאמר ה' אלהי השמים אשר לקחני (בראשית כד, ז), אבל משבא אברהם אבינו לעולם המליכו על השמים ועל הארץ כענין שנאמר ואשביעך בה' אלהי השמים ואלהי הארץ'.

37

בפענח רוא (מה' אסיא, עמ' קיד) מובא בסתם: 'והנה עמד על הגמלים – על ממש. שבקש לבן להרגו ואמר שם ופרח באויר למעלה מהגמלים, ואז התחיל לפייסו, ואמר למה תעמוד בחוץ'. אגדה אחרת מובאת בבראשית רבתי (עמ' 96): 'באותה שעה היה תולה אליעזר ב' גמלים על כתפיו והעבירם את הנחל'; וכן בילקוט שמעוני, שם, עמ' 490, בשם 'מדרש'; ובמדרש אגדה (בובר), עמ' נח.

38

הובא ב'מדרש תלפיות', אות א, ענף 'אליעזר', דף נב ע"ב, בשם הילקוט. מדרש זה מובא שוב שם, דף נג ע"א, והפעם שלא בשם הילקוט ועם תוספת בסוף: 'שהיה סבור שהוא אברהם שהיה קלסתר פניו דומה לו'. כך מובא גם ב'ילקוט חדש', ורשה תרל"ט, עמ' 88, וציין שמקורו בילק"ש (דף ל ע"ד). לפי הימן, ילקוט שמעוני כאן, תוספת זו שייכת לבראשית רבה פ"ס, ז, ואינה מאבכיר.

## 19 בראשית כה, כב

**ויתרצו הבנים בקרבה.** שהיו חלוקין בשביל העולם הזה והעולם הבא.<sup>39</sup> באותה שעה רצה סמאל להרוג יעקב ממעי אמו אלא שעמד מיכאל כנגדו. באותה שעה עמד מיכאל ורצה לשרוף לסמאל, עד שהושיב הקב"ה בתי דינים ביניהם.

מקור: ילקוט שמעוני תולדות כה, רמז קי, עמ' 515/52.

1 חלוקין: חולקין ש |

### 19.1

**ויתרצו הבנים וכו' ובמדרש אבכיר שהמלאכים עשו מריבה זה עם זה.**

מקור: ליקוטים מספר הגימטריאות לר' אלעזר הדרשן, כ"י מינכן 221/10, דף מד ע"א (הובא אצל אפשטיין, מקדמוניות היהודים, עמ' שג). = כ"י מילנו 43, דף 65א.

### 19.2

{...ובפרט כי העולם הזה הוא מיוחד לעשו} כמו שאמרו ז"ל במדרש (אבכיר) **ויתרצו הבנים** שהיו מריבין בנחלת שני עולמים ואמרו כי יעקב היה לחלקו עולם הבא ולעשו עולם הזה {לכך היה עשו מכבד את אביו ביותר...}.

מקור: מהר"ל, חידושי אגדות חלק ב', עמ' קלח.

### 19.3

(ממדרש אבכיר) **ויתרצו הבנים בקרבה** שהיו חולקים בשביל עוה"ז ועוה"ב, באותה שעה רצה סמאל להרוג ליעקב במעי אמו, אלא שעמד מיכאל כנגדו, באותה שעה עמד מיכאל ורצה לשרוף לסמאל עד שהושיב הקב"ה בתי דינים ביניהם.

<sup>39</sup> השווה ילקוט שמעוני תולדות, רמז קיא, עמ' 525, מפרקי דרבי אליעזר (ולפנינו בסדר אליהו זוטא פ"ט, מה' איש-שלום, עמ' 26, שהוא מפדר"א, ועיין בילקוט שם, הערה 7): 'מכרה כיום את בכורתך לי – אמרו כשהיו יעקב ועשו במעי אמן א"ל יעקב לעשו אחי שני עולמות לפנינו העולם הזה והעולם הבא, העולם הזה יש בו אכילה ושתייה ומשא ומתן לישא אשה ולהוליד בנים ובנות, אבל העולם הבא אין בו כל המידות הללו, רצונך טול אתה העולם הזה ואני אטול העולם הבא שנאמר מכרה כיום את בכורתך לי כאותו היום שהיינו בבטן אמנו. מיד כפר עשו בתחית המתים שנאמר הנה אנכי הולך למות. באותה שעה נטל עשו חלקו העולם הזה ויעקב נטל חלקו העולם הבא. וכשבא יעקב מבית לכן ראה לו עשו בנים ובנות עבדים ושפחות א"ל יעקב אחי לא כך אמרת שתטול אתה העולם הבא ואני אטול העולם הזה מנין לך כל הממון הזה שתשמש כמותי, א"ל הילדים אשר חנן אלהים את עבדך. באותה שעה הירחר עשו בדעתו ומה העולם הזה שאינו חלקו נתן לו הקב"ה שכרו העולם הבא שהוא חלקו על אחת כמה וכמה. מיד אמר עשו רצונך בא ונעשה שותפות טול אתה חצי העולם הזה וחצי העולם הבא. א"ל יעקב בניי רכים ואינם יכולין לעמוד ביסורין שנ' ודפקום יום אחד'; בראשית רבתי, עמ' 104 (בשם 'תני ר' אליעזר אומר'); מדרש אגדה כאן, וכן בבראשית לג, יב; לקח טוב שם. וראה להלן מובאה 26, הערה 52.

מקור: ילקוט ראובני, כרך ג, עמ' שצ (ערך 'סמאל ולילית'), וכן בערך 'עולם הזה ועולם הבא'.<sup>40</sup>

## 20 בראשית כה, כה

**ויצא הראשון אדמוני.** שעד שהוא במעי אמו שתה דם נידתה ויצא אדמדם על כן נקרא אדום.<sup>41</sup>

מקור: ילקוט שמעוני תולדות כה, רמז קי, עמ' 521/29.

1 אדמדם: אדמוני ש | ויצא אדמדם... אדום: ח' ד |

### 20.1

**מדרש אבכיר** שתה כל דם נידות שלה שבבטנה ויצא שיכור {לכך בבטנה ויצא אדמוני}.

מקור: 'פירוש הרוקח על התורה' (מה' קלוגמן), בראשית כה, כד (עמ' רא וכן שם עמ' קצט).

## 21 בראשית כז, א

> ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות < ד"א לאדם גדול שהיה לו טרקלין נאה ומשובחת והיו שכניו שורפין קש ותבן ומעלין עשן בעד החלון, הלך וסתם את החלון. כך נשי עשיו עובדין ע"ז ויצחק רואה ומיצר, מיד כהו עיניו.<sup>42</sup>

מקור: ילקוט שמעוני תולדות כז, רמז קיד, עמ' 540/33.

## 22 בראשית כח, יג

**והנה ה' נצב עליו.** לעני שהיה המלך אוהבו ונכנס ויוצא בפלטין שלא ברשות ובני פלטין מקנאין ומבקשין להורגו, א"ל אני מתקיים עליו. כך שמע הקב"ה לשרי מלכויות שהיו אומרים עתיד זה לירש העולם ולהעביר המלכויות, נהרגנו, מיד **והנה ה' נצב עליו.**<sup>43</sup>

מקור: ילקוט שמעוני ויצא כח, רמז קכ, עמ' 587/10.

2 מלכויות: המלכויות ש |

<sup>40</sup> נראה כי בעל ילקוט ראובני העתיק מילקוט שמעוני. ראה לעיל בפרק 'הערכת העדים'.  
<sup>41</sup> למדרש זה כפי שהוא לא מצאתי מקבילה. והובא בסתם בפירוש בעל טורים כאן. ר' משה אלשיך, תורת משה כאן (דף לח ע"ב), הביא מדרש זה בשם 'פסיקתא'. לפנינו בפסיקתא רבתי פי"ב (דף מח ע"א): 'מהו חטאת אמו... שעה שהוא יוצא ממעי אמו חתך מטרין שלה'.  
<sup>42</sup> הקבלה עניינית בתנחומא (ורשה) תולדות, ח: 'מה כתיב למעלה ותהיין מרת רוח ליצחק ואח"כ ותכהין עיניו, מפני הכעס שהיה מבעיסו לפי שהשכינה היתה שרויה בביתו של יצחק עמד עשו ונטל מבנות כנען והיו נשיו מעשנות ומקטרות לעבודה זרה שלהם ונסתלקה הימנו שכינה מיצחק והיה רואה יצחק ומיצר, אמר הקב"ה הריני מכה את עיניו שלא יראה ויוסיף צער לפיכך ותכהין עיניו'. עיצובו של המשל אצלנו כנראה ייחודי.  
<sup>43</sup> השווה למשל המובא לעיל על בראשית כב, א (מובאה 15).

ועיני לאה רכות, היאך מספר גנותה, אלא היא לשון ארוכות, שמתנזרת ארוכות לעולם, כהונה, לוויה, מלכות. אבל של רחל רק לפי שעה. יוסף לפי שעה, שאול לפי שעה (מדרש אבכיר, ועיין בילקוט).

מקור: ילקוט ראובני, פרשת ויצא, כר' א, עמ' רס, סי' קט. (הובא אצל אפשטיין, מקדמוניות היהודים, עמ' שד).<sup>44</sup>

ויאבק איש עמו. יש אומרים מיכאל היה. א"ל מיכאל ומה אני שאני אחד מן השרים הראשונים כך עשית לי ואת מתירא מעשו. א"ר טרפון לא היה לו רשות למיכאל לזוז ממקומו עד שנתן לו יעקב רשות, שנאמר שלחני כי עלה השחר (בראשית לב, כז). א"ל וכי גנב או קוביוסטוס אתה שאתה מתירא מן השחר.<sup>45</sup> באו כיתות כיתות של מלאכי השרת שאמרו לו למיכאל עלה כי זמן הזמירה הגיע לומר, אם אין אתה פותח בשיר נמצא השיר בטל. התחיל מתחנן ליעקב, א"ל בבקשה ממך, שלח אותי שלא ישרפוני מלאכי השרת שבערבות בשביל עוכב השיר. א"ל לא אשלחך כי אם ברכתני (שם). א"ל וכי איזה מהן חביב השמש או הבן, אני השמש ואתה הבן ואת צריך לברכתי. א"ל אפילו כן, מיד א"ל לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל (שם, כט). למה קראו ישראל, א"ל אשריך ילוד אשה שנכנסתה בפלטין של מעלה ונוצלת.<sup>46</sup> א"ר בשעה שהיו מתאבקין רצה כת של מיכאל לסכנו, אלא שנגלה עליהן הקב"ה וכיון שראה להקב"ה תשש כחו, שנאמר וירא כי לא יכול לו ויגע בכף ירכו (שם, כו). א"ל הקב"ה למיכאל יפה עשית שעשית כהן שלי בעל מום. א"ל רבונו של עולם, והלא אני כהן שלך. א"ל אתה כהני ברקיע והוא כהני בארץ. מיד קרא מיכאל לרפאל א"ל, חברי, בבקשה ממך עמוד לי בצרה שאתה ממונה על הרפואות. ירד ורפאו. ויש אומרים שמש שעתידי לזרוח על הצדיקים לרפאותם מחוליין הזריח עליו הקב"ה וריפאו, דכת' ויזרח לו השמש (שם, לב) וכת' וזרחה לכם יראי שמי (מלאכי ג, כ). זש"ה ויזרח לו השמש והוא צולע. משל בא פלוני רופא בעיר אין צריך לשאול למה בא, אלא כדי לרפאות החולה. א"ל הקב"ה למיכאל למה עשית כן לבני בכורי, אמר לפניו, לכבודך עשיתי. א"ל מעכשיו תהא ממונה עליו ועל זרעו עד סוף כל הדורות, הה"ד כי אם מיכאל שרכם (דניאל י, כא). בעת ההיא יעמד מיכאל השר הגדול (שם יב, א) וכת' כי מי גוי גדול (דברים ד, ז) יבא גדול ויעמד על גדול. אתה אש וכת' והיה בית יעקב אש (עובדיה א, יח) יבא אש ויעמד על אש. אתה ראש למלאכי השרת והוא ראש לכל אומות יבא ראש ויעמד על ראש. אתה עליון למלאכי השרת והוא עליון, ונתנך ה' אלהיך עליון (דברים כח, א), יבא עליון

5

10

15

<sup>44</sup> עיין הערת בובר לתנחומא בובר, ויצא, אות כ וגרינהוט, ספר הליקוטים, חלק שישי, חוברת ב, ויצא, אות כא והקדמה עמ' 6 ( - הערת אפשטיין, שם). ראה ר' אברהם אבן עזרא המביא פירוש זה בשם פרשן קראי. ובילקוט שמעוני מובא מתוך בבא בתרא (קכג ע"א).

<sup>45</sup> השווה חולין צא ע"ב: 'ויאמר שלחני כי עלה השחר (בראשית לב, כז), אמר לו: גנב אתה, או קוביוסטוס אתה, שמתירא מן השחר? אמר לו: מלאך אני, ומיום שנבראתי לא הגיע זמני לומר שירה עד עכשיו'.

<sup>46</sup> ראה פרקי דרבי אליעזר (היגר) פל"ו: 'וכיון שעלה עמוד השחר אמ' לו המלאך שלחני שהגיע עת עמידתי לשרת לומר לפני ה' שירה, ולא רצה לשולחו, מה עשה המלאך התחיל לשורר מן הארץ וכששמעו העליונים את קול המלאך שהוא משורר ומזמר מן הארץ אמרו בשביל כבוד הצדיק אנו שומעין המלאך, ועליו הכתוב אומר מכנף הארץ זמירות שמענו צבי לצדיק, ועוד אמ' לו שלחני, אמ' לו איני משלחך עד שתברכני, הדא הוא דכתיב ויברך אותו שם'.

ויעמד על עליון ויבקש מן עליון עליהם, דכת' כי גבוה מעל גבוה שומר (קהלת ה, ז). ויברך אותו שם. א"ל יהי רצון שיהיו בניך צדיקים כמותך.<sup>47</sup>

מקור: ילקוט שמעוני וישלח לב, רמז קלב, עמ' 657/30.<sup>48</sup>

7 ואת: ואתה ש | 7-8 למה קראו ישראל: ח' ש | 8 ונוצלת: ונוצלתה ש | 11 כהן שלך: כהנך ש | 12 לי: עמי ש | 17 על גדול: על הגדול ש | וכת': דכת' ש | 19 על ראש: על הראש ש | 20 מן עליון: מן העליון רחמי' <ש> |

#### 24.1

{בב"ר משמע שרו של עשו סמאל... ובאבכיר משמע מיכאל היה...}

**באבכיר ויאבק איש** יש אומרים שרו של עשו ויש אומרים מיכאל היה. א"ר טרפון לא היה לו רשות למיכאל לזוז ממקומו עד שנתן לו יעקב רשות, שנאמר **ויאמר לו שלחני** (בראשית לב, כז). א"ל גנב או קוביוסטוס אתה, עמוד וראה. באו כיתות כיתות של מלאכי השרת שאמרו למיכאל עלה שהגיע זמן השירה לומר, אמר להן איני יכול מפני זה, אמרו לו אם [אין] אתה פותח בשיר אין אחר פותח ונמצא השיר בטל. מיד התחיל לבכות ולהתחנן לו דכתיב וישר אל מלאך ויוכל בכה ויתחנן לו (הושע יב, ה) אמר בבקשה ממך, שלחני יעקבו השיר. אמר ר' אליעזר בשעה שהיה מתאבקים מיכאל ויעקב רצה מיכאל לסכנו, מיד נגלה הקב"ה למיכאל ואמר לו יפה שעשית כהן שלי בעל מום. אמר לפניו רבונו של עולם ולא אני כהן גדול שלך. אמר לו את כהני ברקיע והוא כהני בארץ. אמר להקב"ה רצונך ארד וארפאנו. קרא מיכאל לרפאל ואמר לו, חברי אתה ממונה על הרפואות, עמוד לי בצרה זו. מיד ירד רפאל ורפאו. יש אומר שמש מרפא שיזרח לעתיד ריפאו, שנאמר **ויזרח לו השמש** (בראשית לב, ט). אמר הקב"ה למיכאל למה עשית כך לבני בכורי, אמר לו לא לכבודי עשיתי כי אם לכבודך. אמר לו מעכשיו תהא ממונה עליו על זרעו עד סוף כל הדורות, דכתיב כי אם מיכאל שרכם (דניאל י, כא). והוא ויעף אלי אחד מן השרפים (ישעיה ו, ו) מיוחד שבשרפים. ואומר בעת ההיא יעמד מיכאל השר הגדול (דניאל יב, א) הוא נקרא גדול וישראל נקראו גדולים שנאמר מי גוי גדול (דברים ד, ז) יבא גדול ויעמד על גדול. אתה אש והוא אש יבא אש ויעמד על אש. אתה ראש למלאכי השרת והן ראש לכל האומות יבא ראש ויעמד על ראש. אתה עליון והוא עליון, שנאמר ונתנך ה' אלהיך עליון (דברים כח, א), יבא עליון ויעמד על עליון ויבקש מן עליון, שנאמר כי גבוה מעל גבוה שומר (קהלת ה, ז).

מקור: סודי רויא (לרוקח), אות פ, סעיף ג, מה' וייס, ירושלים תשמ"ה, עמ' קז (=כ"ח, מינכן 81, דף 47 ע"ב).

#### 24.2

< ויותר יעקב לבדו ויאבק איש עמו > **באבכיר אומר** מיכאל היה וכשעשאו צולע מפני שהלך יחיד אמר לו הקב"ה למה עשית כהן גדול צולע והיה לו צרה למיכאל וקרא רפאל ועשה לו רפואה.

<sup>47</sup> דיון במובאה זו ראה לעיל בפרק 'מבנה המדרש'.

<sup>48</sup> הובא ב'מדרש תלפיות' (אות ב, ענף 'ברורים', דף קיא ע"ב): 'דאמרי במדרש אבכיר ויאבק איש עמו אמר הקב"ה למיכאל וכי יפה עשית שעשית כהן שלי בעל מום... והוא כהני בארץ. ע"כ. הובא גם בילקוט ראובני (כ"א, עמ' רעט, סי' נח) בקיצור, עם הציון 'ילקוט הובא בשם מדרש אבכיר'.

מקור: 'פירוש הרוקח על התורה' (מה' קלוגמן), בראשית לב, כד (עמ' רמט).<sup>49</sup>

#### 24.3

ויאבק איש עמו – בספר אבכיר אומר שמיכאל היה.

מקור: 'פירוש הרוקח על התורה', כ"י שוקן 14925, פרשת וישלח, דף 17א.

#### 24.4

(ממדרש אבכיר) < ויאבק איש עמו > מיכאל היה המלאך. א"ל הקב"ה עשית בעל מום לכהן שלי, א"ל הוא כהן בארץ ואני כהן ברקיע, א"ל לא לכבודי עשיתי אלא לכבודך, א"ל הקב"ה מעכשיו תהא ממונה עליו ועל זרעיו.

מקור: ילקוט ראובני, ערך 'מלאך'. (הובא בהערת המו"ל של רב פעלים, עמ' 27). וציין 'ילקוט הובא בשם מדרש אבכיר'.

#### 24.5

(כדאיתא במדרש אבכיר עמוד פ'<sup>50</sup>) ויותר יעקב לבדו, שבאותו הפרק בקשו לפגוע המלאכים שבגלגל ערבות ביעקב (חולין צא ע"ב) {הרי שבגלגל ערבות חיילותיו של מיכאל}.

מקור: ר' נתן נטע שפירא, ספר מגלה עמוקות, תשנ"ב, עמ' 150.

### 25 בראשית לג, ד

וישקו ויבכו במדרש אבכיר יש, ששניהם בכו, יעקב מיראה ומפחד, ועשו קהו שיניו,<sup>51</sup> לכך וזהו וישקו ויבכו וישקו ויבכו.

מקור: ליקוטים מספר הגימטריאות לר' אלעזר הדרשן, כ"י מינכן 221/10, דף נה ע"א (הובא אצל: אפשטיין, מקדמוניות היהודים, עמ' שג).

49

50

51

המשך שם: 'ויאבק בגימטריה זהו מיכאל', הוא כנראה לא מאבכיר, לפי המקבילה בילקוט שמעוני. הפניה זו היא ככל הנראה לאחד מדפוסי הילקוט שמעוני. ראה לעיל בפרק 'אבכיר, תפוצת המדרש'. ראה בראשית רבה פע"ח, ט (עמ' 927 ובחילופי הנוסח שם): 'וישקו נקוד עליו... מלמד שביקש לנשכו, ויבכו זה בכה על צוארו וזה בכה על שיניו'; שיר השירים רבה פ"ז, א, ועוד. הסבר הדרשה על דרך הגוטריקון הוא אולי משל הפרשן עצמו.

אדוני יודע כי הילדים רכים. א"ל יעקב אני רואה שייסורין עתידין לבא מבניך על ילדיי, אלא נהוג אתה בשררותך ושמש בכתרך עד שיעמד משיח מחלציי ויקבל המלכות ממך, שנאמר **יעבר נא [אדני] לפני עבדו...**  
<sup>52</sup> **עד אשר אבא אל אדני שעירה** – זו בית גוברין. דרש ר' אחא עתידין כל אומות העולם לבגוד באדום ולפנותה מבינם ואין מניחים לה מקום, לא כרך ולא מדינה, ודוחין אותה מאומה לאומה עד שמגעת לבית גוברין, ומוצאה שם מלך המשיח ומשלמת לו המלכות. ומשם בורח לבוצרה ונגלה עליו הקב"ה להורגו והוא אומר ולא צוית ונס אל אחת [מן] הערים האל וחי (דברים ד, מב). והקב"ה אומר לו לא קראת מה כת' בצדו גואל הדם הוא ימית את הרוצח (במדבר לה, יט), וכת' בני בכורי ישראל (שמות ד, כב), וכת' אחי ורעיי (תהילים קכב, ח), וכת' לבני ישראל עם קרובו (שם קמח, יד), וכת' דודי צח ואדום (שה"ש ה, י) וכת' או דודו או בן דודו יגאלנו (ויקרא כה, מט), מיד תופס הקב"ה לשרו בציצית ראשו ואליהו שוחטו ודמו ניתז על בגדיו. ובחזירתו משם אומרים מי זה בא מאדום וג' (ישעיה סג, א).<sup>53</sup>

5

10

מקור: ילקוט שמעוני וישלח לג, רמז קלג, עמ' 674/31.

2 אדני: ח' א | 5 ומוצאה: ומוצאת ש | ומשלמת: ומשלים ש | ומשם: ומניין הוא ש | 6 אחת: ח' ש | מן: ח' אש | אומר: משי' <ב> ש | 9 תופס הק': הק' תופש ש |

26.1

ובמדרש **אביכי"ר** דנגלה עליו הקב"ה אמר לו רשע מלפני אתה בורח, באותה שעה תופשו בציצת ראשו ואליהו שוחטו וניתז מדמו על בגדי הקב"ה<sup>54</sup> שנאמר ויז נצחם (ישעיה סג, ג).

מקור: ר' אברהם ב"ר עזריאל, ערוגת הבושם, ח"א, עמ' 274.<sup>55</sup>

**ויאמר נסעה ונלכה ואלכה לנגדך**, אמר לו עשו, נחלק שנינו העוה"ז והעוה"ב, וזהו ואלכה לנגדך. אמר לו **יעקב יעבר נא אדני לפי עבדו, במדרש אבכיר**.<sup>56</sup>

<sup>52</sup> השווה ילקוט שמעוני תולדות, עמ' 525, מפרקי דרבי אליעזר, ועיין שם בהערה 7 (הובא לעיל הערה 39).  
<sup>53</sup> השווה מכות יב ע"א 'אמר ריש לקיש שלוש טעויות עתיד שרו של רומי לטעות דכתיב מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה, טועה שאינה קולטת אלא בצר והוא גולה לבצרה'. פירוש לכל הקטע הזה ראה לעיל בפרק 'אבכיר', הקשר תרבותי היסטורי, סעיף ג: 'רמיזה היסטורית'.  
<sup>54</sup> בגדי הקב"ה נזכרים גם להלן במובאה 77.  
<sup>55</sup> קטע זה הובא ב'פירוש רבינו אלעזר מגרמיזא על התורה' שליקט הרב ח"י גד, לונדון תשי"ט, עמ' 47, בשם 'מרכינו אלעזר מגרמיזא ז"ל פסוק עובדיה כ"א', אך הועתק מערוגת הבושם.  
<sup>56</sup> ראה לעיל מובאה לבראשית כה, כב (19). והשווה תנחומא (ורשה) תרומה, ט: 'וכן עשו אמר ליעקב נסעה ונלכה ואלכה לנגדך א"ל עשו נהלך שנינו ביחד, א"ל יעקב טול עולמך ועבור שנאמר יעבור נא אדוני לפני עבדו עד אשר אבוא אל אדוני שעירה, א"ר יעקב ב"ר חזרתי על כל המקרא ולא מצאתי שהלך יעקב לשעיר ואימתי הוא הולך לעולם הבא שנאמר ועלו מושיעים בהר ציון וגו' (עובדיה א, כא) לפיכך ואוהב את יעקב (מלאכי א, ב) שהוא שותף עם עשו ואוכל בעולם הזה אבל לעולם הבא ישאוו על אברתו, ה' ביד ינחנו (דברים לב, יא-יב); תנחומא (בוכר) תרומה, ז; דברים רבה פ"א, כ; 'ילמדנו' המובא בילקוט שמעוני לדברים, רמז תתח, עמ' 37.

מקור: ליקוטים מספר הגימטריאות לר' אלעזר הדרשן, כ"י מינכן 221/10, דף נה ע"ב (= דף 120ב). (הובא אצל אפשטיין, מקדמוניות היהודים, עמ' שג). = כ"י מילנו 43, דף 89ב.<sup>57</sup>

## 28 בראשית לח, יג

ויגד לתמר. באבכיר הקב"ה הגיד לה.<sup>58</sup> על כן רמז בסופי אלו התיבות השם וחירה' רעהו' העדולמ' תמנתה'. {והפך הוי"ה ולא יהו"ה שאין כבוד לומר שהקב"ה השיח עמה}.<sup>59</sup>

מקור: כ"י וטיקן 123 (פירוש התורה), דף 52ב.

## 29 בראשית לח, יז

אם תתן ערבון וכו', אמרה לו אתם רגילין לרמות בגדי העזים, אביך רימה לאביו בעורות גדיי העזים, ואחיד וישחטו שעיר העזים, וגם אתה אומר אנכי אשלח גדי עזים לכך אם תתן ערבון וכו'.<sup>60</sup> אבכיר"ר.

מקור: 'מכתיבה אשכנזית', בראשית לח, יז (בתוך: פירוש רבינו אפרים על התורה, עמ' קלג).

## 30 בראשית לט, ז

במדרש אב"כ'י'ר בפרשת ותשא אשת אדוניו ר' יוחנן בר יצחק נפחא אמר בשעה שאמרה לו אותה זונה שכבה עמי אמר לה איני יכול, למה כשברא הקב"ה את עולמו לא ברא שני אנשים ואשה אחת אלא זכר ונקבה בראם. אמרה לו אם כן אהרגנו ואני מותרת לך.<sup>61</sup> אמר לה ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת, שיש כאן כמה רעות שפיכות דמים וגילוי עריות והקב"ה אמר שופך דם האדם באדם דמו ישפך (בראשית ט, ו). ולא שמע אליה.

מקור: יחסי תנאים ואמוראים, אות יו"ד, ערך 'ר' יוחנן בר יצחק נפחא', כ"י אוקספורד 2199 ח"ג, דף פט ע"ב (הובא אצל אפשטיין, מקדמוניות היהודים, עמ' שג).<sup>62</sup>

<sup>57</sup> בילקוט ראובני מובאת בעניין זה פסקה ארוכה יותר עם הציון 'ילקוט בשם מדרש אבכיר'. ראה להלן מובאה 118.  
<sup>58</sup> ובמדרש הגדול כאן: 'נאמר לתמר ברוח הקודש הנה חמך עולה תמנתה'. לרמזו הבא במשך המדרש, מסופי התיבות, לא מצאתי מקבילה.  
<sup>59</sup> המוסגר הוא אולי משל הפרשן. על שם ה' בסופי התיבות ראה במובאה לשמות ג, יג.  
<sup>60</sup> השווה בראשית רבה פפ"ה, ט (עמ' 1043): 'אמר הקב"ה ליהודה אתה רימית באביך בגדי עזים, חייך שתמר מרמה בך בגדי עזים'.  
<sup>61</sup> השווה בראשית רבה פפ"ז, ה (עמ' 1067): 'מתיירא אני מאדני, אמרה אהרגנו'. וראה תורה שלמה, בראשית לט, אות עא.  
<sup>62</sup> הקטע הובא קודם לכן, בשינויים קלים, אצל: נויבאור, תנחומא, עמ' 110. נדפס ב'ערכי תנאים ואמוראים לרבינו יהודה ב"ר קלונימוס ב"ר מאיר משפירא (רבו של הרוקח)', מה' מ' בלוי, א, ניו-יורק תשנ"ד, עמ' רסז.



< ויהי כדברה אל יוסף יום יום > ולא שמע אליה א"ר שמע לה, אלא שהביא הקב"ה איקונין של אביו ונתבייש וברח.<sup>63</sup> פעם שניה נכנס, נטל הקב"ה אבן שתייה א"ל אם תגע בה הריני משליכה ואחריב את העולם, ה"ד ויפזו זרועי ידיו מידי אביר יעקב משם רועה אבן ישראל (בראשית מט, כד).

מקור: ילקוט שמעוני וישב לט, רמז קמה, עמ' 753/92.

2 משליכה: משליכו ש | 3 משם: ומשם ש |

ויבא הביתה לעשות מלאכתו. ר' אליעזר אומר שבת היה, דכת' כי בו שבת מכל מלאכתו > אשר ברא אלהים לעשות < (בראשית ב, ג). ומה מלאכה היתה לו, היה שונה וקורא מה שאביו לימדו.<sup>64</sup>

מקור: ילקוט שמעוני וישב לט, רמז קמו, עמ' 756/23.

1 אליעזר: אליע' ש | 2 היה: ח' ש |

כיון שבא ליזקק לה, בא הקב"ה בדמות אביו ונתקררה אמתו, שנאמר ותשב באיתן קשתו (בראשית מט, כד). אמרה לו מה לך. א"ל אבא אני רואה. א"ל והיכן הוא, ואין איש מאנשי הבית, א"ל את בת חמורים, אשר בשר חמורים בשרם (יחזקאל כג, כ), וחמור אינו רואה, אבל אני מן הרואים, שנאמר וירא את המקום מרחוק (בראשית כד, ד).<sup>65</sup> אותו היום הלכו כולן לע"ז, והיא עשתה עצמה חולה. כיון שחזרו, הלכו חברותיה לבקרה, אמרו לה מה לך שפנייך כן. סיפרה להן כל המאורע. א"ל אין לך תקנה, אלא אמרי לבעליך כך וכך, ויחבשנו בבית האסורין. א"ל בבקשה מכם שתאמרי כל אחת ואחת לבעלה שאף לכם תבע, ועשו כן. נכנסו כל השרים לחצרו של פוטיפר, וסיפרו לו. רצה להרגו, אמרו לו אל תהרגנו ותאבד מעותיך, אלא תחבשנו. אפילו כן רצה להרגו עד שבאתה אסנת בסתר אל פוטיפר, ונשבעה לו, וספרה האמת. א"ל הקב"ה, חייך, הואיל ואת למדת עליו זכות, שבטים שאני מעמיד ממנו על ידך הן באים. ויש אומרים בת דינה היתה, אלא שגדלה פרעה.<sup>66</sup>

מקור: ילקוט שמעוני וישב לט, רמז קמו, עמ' 757/40.

<sup>63</sup> השווה בראשית רבה פפ"ז, ז (עמ' 1073): 'ר' הונא בשם רב מתנה אמ' איקונין של אביו ראה ונצטנן דמו, מידי אביר יעקב...'. לדרשה על אבן השתייה לא מצאתי מקבילה.

<sup>64</sup> לדרשת גזרה שווה זו לא מצאתי מקבילה. על לימוד תורה בשבת ראה גם במובאה לשמות לה, א (100).

<sup>65</sup> מבוסס על בראשית רבה פנ"ו, ב (עמ' 595): 'וירא את המקום מרחוק מה ראה, ראה ענן קשור בהר... אמר לו, יצחק בני רואה את מה שאני רואה, אמר לו הין, אמר לשני נעריי רואים אתם מה שאני רואה, אמרו לו לאו, אמר הואיל ואינכם רואים שבו לכם פה עם החמור שאתם דומים לחמור'.

<sup>66</sup> מקבילות חלקיות ראה בבראשית רבה פפ"ז, יא (עמ' 1071-1073): 'ויהי כהיום הזה [ויבא הביתה לעשות מלאכתו] ר' יהודה א' יום ניבול לנילוס היה, והלכו הכל לראות והוא בא הביתה לחשב חשבונותיו שלרבו, ר' נחמיה א' יום תייטרון היה... דאמ' ר' שמואל נמתחה הקשת וחזרה, ה"ד ותשב באיתן קשתו וגו' ... ר' הונא בשם ר' מתנא אמ' איקונין שלאביו ראה ונצטנן דמו, מידי אביר יעקב משם רועה אבן ישראל... 'ועוד; תנחומא (ורשה) וישב, ט.

3 אני: אנא ש | 4 כולן: כלם ש | 5 כן: כך ש | 6 שתאמרו: שתאמרו ש | שאף: שאמ' ש | ועשו: ועשה ש | 8 שבאתה: שבאת ש | פוטיפר: פוטיפרע ש | ונשבעה: ונשבע ש |

33.1

**באבכיר אומ'** אמרה אשת פוטיפר לשכנותיה וגם לחברותיה בבקשה מכם כל אחת ואחת מכם תאמרו לבעליכם שאף לכם תבע ולא נשמעתם לו. הלכה כל אחת ואחת ואמרה לבעלה עבד פלוני תבע אותנו לעבירה. מיד נכנסו כל השרים והשליטונים לחצרו של פוטיפר ויחר אפו. רצה להרגו, אמרה לו אשתו אל תאבד מעותיך, אל תהרגהו. ורצה אע"פ <אף-על-פי> להרגו. עד שבאת אסנת אצל פוטיפר בסתר, אמרה לו במי שברא עולמו אני נשבעת שאינו חייב אלא כך היה המעשה. מיד ויתנהו אל בית הסהר. אמ' הקב"ה לאסנת, חייך ב שבטים יצאו ממך מיוסף.

מקור: כ"י וטיקן 123 (פירוש התורה), דף 53א.

#### 34 בראשית לט, כא

ויהי ה' את יוסף ויט אליו חסד. ולאברהם שהיה תחלה לאבות, ונתנסה ב' נסיונות, לא נאמר. למלך שהיו לו שני אוהבים אחד היה רעב וגנבו ונתנו לו פת קיבר ואכלה שלא בפניו, ואחד היו נותנין לו ולא קבל עליו. כיון ששמע המלך אמר זה שלא אכל בגניבה יכנס בסעודה עמי. כך אברהם – בא נא אל שפחתי (בראשית טז, ב), מיד וישמע אברם לקול שרי (שם). ויוסף היה רואה בכל יום בנות מלכים פעמים מקושטות, פעמים מבוסמות, פעמים ערומות, ולא רצה.<sup>67</sup>

5

מקור: ילקוט שמעוני וישב לט, רמז קמה, עמ' 747/7.<sup>68</sup>

1 ב'ל: ח' ש |

#### 35 בראשית מב, יב

ויאמר... לא כי ערות הארץ באתם לראות. כשם שאברים לאדם כך לארץ – ראש עפרות תבל (משלי ח, כו), והנה כסה את עין הארץ (במדבר כב, ה), ותפתח הארץ את פיה (שם טז, לב), ארץ אוכלת יושביה (שם יג, לב), ומתחת זרועות עולם (דברים לג, כז), וה[ארץ] הנה רחבת ידיים (בראשית לד, כא), ויניקהו דבש מסלע (דברים לב, יג), יושבי על טבור הארץ (יחזקאל לח, יב), כי ערות הארץ באתם לראות, והארץ לעולם עומדת (קהלת א, ד).<sup>69</sup>

5

<sup>67</sup> השווה מדרש הגדול לבראשית לט, י (עמ' תרס"ה).

<sup>68</sup> לא נדפס בליקוטי חאנעס ובוכר.

<sup>69</sup> השווה קהלת רבה א, ד: 'אמר ר' ברכיה בשם ר' שמעון בן לקיש כל מה שברא הקב"ה באדם ברא בארץ לדוגמא לו, אדם יש לו ראש, והארץ יש לה ראש, שנא' וראש עפרות תבל...'; מדרש 'זו היא שנאמרה', שפרסם מאן (המקרא, א, עמ' נו), על בראשית ג, כב. על פי המקבילה האחרונה ועל פי 'מפתח הדרשות', על דרשה זו, נראה שיש למקמה בפרשת בראשית, בהקשר לבריאת הארץ. והשווה עוד תנחומא (בוכר) וארא, יח ('כשם שיש לאשה... כך יש לארץ...'); ילקוט שמעוני

מקור : ילקוט שמעוני מקץ מב, רמז קמח, עמ' 788/29. ומובא גם בילקוט שמעוני שלח יג, רמז תשמג, עמ' 246/35, באותה הלשון ובשם אבכיר<sup>70</sup>.

2 ותפתח הארץ: ותפתח ש | 3 והארץ הנה: והנה א, הנה ש |

## 36 בראשית מב, כד

ויסב מעליהם ויבך... ויקח מאתם את שמעון. אמר יוסף בדעתו אם אני מכניס שמעון<sup>71</sup> שמא יקפידו שבטים על לוי, שהוא חכם וכהן גדול, ויעשו למצרים כמו שעשו לשכם, אלא הריני מכניס לשמעון שאין מחבבין לו כל כך וילכו אצל אביהם. כיון שבקש לתופסו, רצה השבטים לסייעו. א"ל שמעון איני רוצה שתסייעוני, שתעכבו בשבילי, אלא לכו לשלום ואראה מי הוא שיכניסני לכלא. שלח יוסף לפרעה ואמר שגר ע' גיבורים שמצאתי אנשים ואני רוצה להכניסם לבית האסורים. וכיון שבאו א"ל טלו השלשלאות הללו ותנו בצוארו, והשבטים מרחוק, כיון שקרבו אצל שמעון, נתן עליהם בקולו, ונפלו כולן לפניו ונשברו שיניהם. היה עומד מנשה אצל אביו, א"ל קח אתה השלשלת ושים בצוארו. והכה מכה אחת ונתנה עליו. אמר שמעון מכה זו של בית אבא היא.<sup>72</sup>

מקור: ילקוט שמעוני מקץ מב, רמז קמח, עמ' 790/53.

1 שמעון: שמעון ולוי ש | 3 שבקש: נ' אותו ש | רצה: רצו ש | 4 שתעכבו... שיכניסני: ח' ש | 5 לבית: בבית ש |

## 36.1

<ויאסר אתו (מב, כד)> באבכיר ויקח מאתם את שמעון (שם). אמ' יוסף בדעתו אם אני מכניס לוי ושמעון שמא יקפידו שבטים על [שבט]<sup>73</sup> לוי שהוא חכם וכהן גדול, ויעשו למצרים כמעשה שכם. אלא הריני מכניס לשמעון שאין מחבבין כל כך וילכו כולן אצל אביהן. כיון שבקש לתופסו רצו השבטים לסייעו. אמ' שמעון איני רוצה שתעכבו בשבילי אלא לכו לשלום ואראה מי הוא שיכניסני לכלא. שילח יוסף לפרעה אמר לו שגר לי ע' גיבורי מלחמה כי מצאתי ליסטין ואני רוצה להכניסן לבית האסורים. וכיון שבאו ע' גיבורי פרעה אמ' להם יוסף טלו שלשלאות הללו ותנום בצוארו, והשבטים עומדים מרחוק ורואים מעשיהם. כיון שקרבו אצל שמעון,

וארא רמז קפו (עמ' 103), בשם 'תנחומא'; ולרשימת המטפורות שמביא רס"ג באמונות ודעות, מאמר שני (מה) הרב קפאח, עמ' קב).

להלן חילופי נוסח של המובאה בפרשת שלח, בהשוואתה לנוסח הפנים כאן: 1 כך: כן אש | ראש: ראש א | 2 והנה: הנה א | 3 והארץ הנה: הנה אש | 4 יושבי: ושם ש |

הימן מחק המילה 'שמעון' והגיה 'לוי'. וראה בשינויי הנוסח.

השווה תנחומא (ורשה) ויגש, ד: 'מה עשה ויקח מאתם את שמעון ויאסור אותו מפני שהוא דחפו לבור, ועוד פירש אותו מלוי שלא יטלו עליו עצה להרגו מיד אמר שמעון לאחיו כך עשיתם ליוסף וכך אתם מבקשין לעשות לי, אמרו לו ומה נעשה ימותו אנשי בתינו ברעב, אמר להם עשו מה שתראו עכשיו אראה מי יכניס אותי לבית האסורים, באותה שעה שלח יוסף אצל פרעה ואמר ליה שלח לי שבעים גבורים מאצלך שמצאתי לסטים ואני מבקש ליתן עליהם כבלים באותה שעה שלח לו, והיו מסתכלין אחי יוסף מה היה מבקש לעשות, אמר יוסף לאותן גבורים הכניסו את זה בבית האסורים ותנו כבלים ברגליו, כיון שקרבו אצלו צווח בהן, כיון ששמעו קולו נפלו על פניהם ונשתברו שיניהם שאגת אריה וקול שחל ושיני כפירים נתעו (איוב ד, י) והיה מנשה בן יוסף יושב לפניו א"ל אביו קום אתה, מיד קם מנשה והכה מכה אחת הכניסו בבית האסורים ונתן עליו כבל, אמר שמעון לאחיו אתם אומרים מכה של מצרים הוא זה אינה אלא של בית אבא, כיון שראו אחי יוסף שהכניס מנשה את שמעון לבית האסורים ושלח ידו בו ונתן אותו בכבל נפלה אימה עליהם והלכו אצל אביהם עד שהביאו את בנימין והעמידוהו לפני יוסף...!

מילה זו אינה ברורה בכתב היד.

נתן עליהם בקולו, ונפלו כולם לפניו ונשברו שיניהם. היה עומד מנשה אצל אביו, אמ' לו קח אתה השלשלת ושים בצוארו. כיון שקרב מנשה היכהו מכה אחת ונתנה עליו. אמ' שמעון לאחיו מכה זו של בית אבא היא. כיון שהכניסוהו לבית האסורים כולם הלכו לשלום.

מקור: כ"י וטיקן 123 (פירוש התורה), דף 54ב.

### 37 בראשית מד, יח

ד"א ויגש אליו יהודה. נכנסו לתוכחות. אמר יהודה לנפתלי קפוץ וראה כמה שווקים יש במצרים. קפץ וראה, אמר, י"ב שווקים יש. אמ' כל אחד ואחד יחריב את שלו, ואני אחריב את שלי. א"ל יוסף מצרים לא כשכם, אם תחריב למצרים תחריב לכל העולם, דכת' כגן ה' כארץ מצרים (בראשית יג, י). כי כמוד כפרעה, אם אשלוח חרבי אהרג כל מצרים. אמר יוסף אם אתה מוצאה, נכרוך אותה על צוארך. א"ל יהודה אני פותח פי ובוֹלֵעַךְ. א"ל יוסף אם תפתח את פיך אני סותמה באבן. א"ל אם אלך אל אבי מה אומר לו, א"ל יוסף אמור לו הלך חבל אחרי הדלי.<sup>74</sup> התחיל יהודה כועס שלא הבין החידה. שיגר יוסף לפרעה שישלח לו ג' מאות גיבורים. אמ', בשבועה שבשקר דן אותנו. א"ל יוסף שקר לשקרי, בשקר העליתם את אחיכם מן הבור. א"ל יהודה נור דשכם, דירבעם, דליק בליבי. א"ל נור דתמר כלתך אנן מנהרין. א"ל תגרום שאצבע שוקי בדם. א"ל נהוגים אתם בדבר, שצבעתם הכתנת בדם. כיון שראה יוסף שרצה להחריב מצרים, נתוודע לאחיו. בקשו להרגו, בא מלאך ופיזרם בארבע פינות הבית. צווח יהודה קול אחד ונפלו כל שרי מצרים, והפילו החיות, ויוסף נפל מן הספסל, ונפלו שיניהם של שלוש מאות גבורים והפכו פניהם ולא חזרו עד יום מותן. אף פרעה נפל מכסאו, שנאמר והקול נשמע בית פרעה (שם מד, טז).<sup>75</sup>

מקור: ילקוט שמעוני מקץ מד, רמז קנא, עמ' 809/20.

2 יש: ח' ש | 3 לכל: את כל ש | העולם: ח' ש | 5 סותמה: סותמו ש | חבל: החבל ד | 7 את אחיכם: לאחיכם ש | מן הבור: בבור ש | 8 דירבעם: ח' ש (רווח במקום מילה זו) | 11 חזרו: חזר ש |

<sup>74</sup> השווה תנחומא (ורשה) מקץ, י: 'אמר להם ומה אחיכם הראשון שלא גנב ולא צער אתכם אמרתם לאביו טרף טרף, זה שגנב וצער אתכם צאו אמרו לאביו טרף טרף הלך החבל אחר הדלי'; ילמדנו המובא בילקוט תלמוד תורה דף קיב, אצל מאן, המקרא, א, עמ' שלט, אות קעו.

<sup>75</sup> השווה תנחומא (ורשה) ויגש, ה: 'א"ל יוסף בא ונתווכח שנינו אמור מילך וסדור דינך, מיד אמר יהודה לנפתלי לך וראה כמה שווקים יש במצרים, קפץ וחזר אמר ליה שנים עשר, אמר יהודה לאחיו אני אחריב מהן שלשה וטלו כל אחד [מכם] אחד ולא נשאר בהם איש, אמרו לו אחיו יהודה מצרים אינה כשכם אם אתה מחריב מצרים תחריב את העולם כולו באותה שעה ולא יכול יוסף להתאפק... אמר ליה יהודה ליוסף תדע שמתחלה לא באת עלינו אלא בעלילות, בתחילה אמרת לנו מרגלים אתם, שניה אמרת לראות את ערות הארץ באתם, שלישית גביע גנבתם, אני נשבע בחיי אבי הצדיק ואתה נשבעת בחיי פרעה הרשע אם אני אוציא חרבי מנרתיקה אמלא כל מצרים הרוגים, א"ל יוסף אם תוציא חרב מנרתיקו אני כורכו על צוארך, אמר ליה יהודה אם אפתח את פי אבלע אותך, אמר ליה יוסף אם תפתח פיך אני סותמו באבן, אמר יהודה ליוסף מה נאמר לאבא, א"ל אמור לאביך הלך החבל אחר הדלי, א"ל יהודה דין שקר אתה דן אותנו, א"ל יוסף אין לך דין שקר מכירת אחיכם, א"ל יהודה נורא דשכם דליק בלבי, א"ל יוסף נורא דתמר כלתך אנא מטפי, א"ל יהודה רתח אנא ולית דמהימן לי, א"ל יוסף רתחא דידך אנא מתבר, א"ל יהודה עכשיו אני אצא ואצבע כל שווקים שבמצרי' בדם, א"ל יוסף צבעי' הייתם מימכם שצבעתם כתונת אחיכם בדם ואמרתם לאביכם טרף טרף, כיון שראה יוסף שהסכימה דעתם להחריב את מצרים אמר יוסף בלבו מוטב שאתודע להן ואל יחריבו את מצרים...'; ילמדנו שם.

# 38 בראשית מז, לד

**כי <איך> אעלה אל אבי** {צעק יהודה צעקה גדולה} **באבכיר** צרח יהודה קול אחד ונפלו כל חומות מצרים והפילו החיות ויוסף נפל מהספסל ונפלו שיניהם של שלוש מאות גיבורים והפכו פניהם ולא חזרו עד יום מותם. ואף פרעה נפל מכסאו דכת' והקול נשמע בית פרעה.<sup>76</sup>

מקור: כ"י וטיקן 123 (פירוש התורה), דף 55א.

# 39 בראשית מה, כז

**> וירא את העגלות אשר שלח יוסף < ולפי זה נראה שמעתי שיש מדרש זה בשוח"ט או במדרש אבכיר כשראה יעקב את העגלות אמר ודאי יודע אני שיוסף אינו חוטא באשת פוטיפרע...<sup>77</sup>**

מקור: ר' יהודה האשקי, ספר 'לב אריה', ווילהרמסדארף תל"ד, דף כז ע"ג.<sup>78</sup>

39.1

**מדרש אבכיר** כשראה יעקב את העגלות אשר שלח יוסף אמר הא ודאי אני יודע שיוסף אינו חוטא באשת פוטיפרע עכ"ל.

מקור: ר' אליהו הכהן, 'מדרש תלפיות', אות י', ענף 'יוסף'.<sup>79</sup>

# 40 בראשית מז, כב

**<רק אדמת הכהנים לא קנה> מה שלא קנה יוסף אדמת הכהנים, מפני שמצאו לו זכות מאשת פוטיפרע, שאמרו אם לבושו של יוסף נקרע לפניו נתרצה במעשה ואם מאחוריו אנוס היה וברח, ומצאו בגדיו קרועים לפניו, ובא גבריאל והחזירו לאחוריו<sup>80</sup> והכי איתא במדרש אבכיר.**

מקור: 'מכתיבה אשכנזית', בראשית, סוף פרשת ויגש, בתוך: פירוש רבינו אפרים על התורה, עמ' קנב.

<sup>76</sup> השווה 'מאמר מדרשי בתוך קרובה של יניי', מאן, המקרא, א, עמ' פה: 'באותה השעה שאג יהודה כאריה. והלך קולו ארבע מאות פרסה עד ששמע חושי[ם] בן דן. וקפץ ובא אצל יהודה. שאגו שניהם כאריה. שאגת אריה וקול שחל (איכה ד, י). בשעה ששאג יהודה כאריה. כל המעובדות שבמצרים הפילו ילדיהן. ומלכים שבהם נפלו ונשכרו שיניהם. ושיני כפירים נתעו (שם). [כ]שראה יוסף כך ניזדעזע ונבהל. ואמר: אוי לי שמה יהרגני. מה עשה יוסף באותה השעה. בעט באבן שהיה יושב עליה. ועשאה גל שלצרויות. כשראה יהודה כן אמר: זה גיבור כמוני. באותה השעה שם ידו על הסייף לשלפו. ואינו נישלף. ואמר יהודה: זה ירא (שמים) אלהים הוא. ולא נבהל שור. ולא נחפז ארי. זה מדבר וזה משיב. זה אומר וזה מקבל. מוכר ומכור. ובת קול ממרום עונה. הנה העת והעונה. הנה קרב והנה מלחמה'.

<sup>77</sup> דרשה קרובה לכך בבראשית רבה פצ"ד, ד (עמ' 1174): 'ויאמר ישראל רב (בראשית מה, כח), רב כחו של יוסף בני שכמה צרות הגיעוהו ועדיין הוא עומד בצדקו הרבה ממנו הוצאתי שאמרתי נסתרה דרכי מה' (ישעיה מ, כז) ובטוח אני שיש לי במה רב טובך'. וכן הוא במדרש אגדה, לקח טוב ומדרש הגדול כאן (עמ' תש"ע).

<sup>78</sup> מובא אצל שפיגל, העדות האחרונה, עמ' 612.

<sup>79</sup> הובא אצל: אפשטיין, מקדמוניות היהודים, עמ' רעת. ולדעת שפיגל, העדות האחרונה, עמ' 612, זו העתקה מספר לב אריה המובא לעיל.

<sup>80</sup> בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל כאן: 'מן בגלל דחמון ליה זכותא בזמן דבעא רבוניה למקטליה ושיזבוהי מן די קטול'. ראה שגן, תרגום ואגדה בו, עמ' 78-79. הדרשה כולה מובאת בפירוש הטור על התורה בשם 'יש מפרשים'. וראה עוד בתורה שלמה כאן, אות נח.

**ראובן בכורי אתה.** בכור ליוחסין, בכור לתשובה – וישב ראובן אל הבור (בראשית לו, כט), בכור לנחלה – ומקנה רב היה לבני ראובן (במדבר לב, א), בכור לגלות – ויגלם לראובני ולגדי (דהי"א ה, כו), בכור לערי מקלט – את בצר במדבר (דברים ה, מג), בכור ליוחסין – כי הוא הבכור ובחללו יצועי אביו (דהי"א ה, א), ניטלה ממנו לממון ולא ליוחסין.<sup>81</sup> ד"א **ראובן בכורי אתה** וכל המתנות ראויין לך, דכת' ראשית כל בכורי כל וכל תרומת כל (יחזקאל מד, ל). וחלה מנין, ראשית עריסותיכם וג' (שם) לכך נאמר וראשית אוני. **יתר שאת** זו לוייה, דכת' וכנניהו שר הלויים ישור במשא (דהי"א טו, כב) ואומר בכתף ישאו (במדבר ז, ט) וכת' וישא אהרן את ידיו (ויקרא ט, כב). **ויתר עז** זה מלכות. **פחו כמים** נדמיתה לפוחזים המקפצים. ר' נתן דורש לשבח – **ראובן בכורי אתה**, לך נאה הבכורה. שאר בכורות גזלנין וחמסנין, שנאמר ויצא עשו השדה לצוד ציד להביא (בראשית כו, ה), אבל אתה לא הבאת אלא מן ההפקר – וימצא דודאים (שם ל, יד). שאר בכורות שונאין זה את זה – קין להבל, ישמעאל ליצחק, עשו ליעקב, אבל אתה – ויאמר אליהם ראובן אל תשפכו דם (שם לו, כב). **כחי** שהעמיד גבורים בעלי כח, שנאמר ארבעים אלף חלוצי צבא (יהושע ד, יג). **שאת**, בנחלה – ששים עיר כל חבל ארגוב (דברים ג, ד). **ויתר עז**, שהיו גבורים, דכת' ופני אריה פניהם (דהי"א יב, ט). **פחו כמים**, רמזו שאינו מתקרב עד שיקרבו ימי משה העולה מן המים, שנאמר כי מן המים משיתיהו (שמות ב, יב), מה הוא אומר – יחי ראובן ואל ימות (דברים לג, ו).

5

10

מקור: ילקוט שמעוני ויחי מט, רמז קנז, עמ' 834/34.<sup>82</sup>

1 אתה: נ' בכור אתה ש | בכור: נ' אתה ש | 4 ניטלה ממנו לממון: ממון נטלה ממנו ש | המתנות: נ' הן ש | ראשית כל: ראשית ש | 6 וכנניהו: וכנניהו ש | שר הלויים ישור במשא: אש (ולפניהו: שר הלויים במשא יסור במשא) | 7 את: ח' ש | לפוחזים: לפוחזים ש | 9 הבאת: חטאת ש |

ואומר המדרש... על פסוק **ברכות שמים מעל**, זו אזכרות שבבעל... **עד שזיכני האל וראיתי מדרש אבכיר** **מכתיבת יד במצרים** כי ירבעם בן נבט היה מוחק שמות הבעל, וזהו מעל, הוא מלשון ומעלה בו מעל (במדבר ה, יב) {ומי שפרש שם מקום או מקום גבוה הטעתו המשך המאמר}.

מקור: ר' אברהם עקרא (ארזי לבנון, ספר שביעי).<sup>84</sup>

<sup>81</sup> השווה בראשית רבה פפ"ב, יא (עמ' 989): 'אמר ר' סימון קשה לפני הקב"ה לעקר שלשלת יוחסין ממקומן הה"ד ובני ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו ליוסף בן ישראל ולא להתייחס לבכורה אמור מעתה בכורת ממון ניטלה ממנו ולא בכורת יוחסין'; מדרש הגדול, בראשית, עמ' תרה.

<sup>82</sup> המובאה הבאה בילקוט שמעוני (עמ' 835, שורה 54) הובאה ללא ציון המקור. חאנעס סבר כי היא המשך של מדרש אבכיר ורשם אותה בליקוטיו. גם במהדורת הימן-שילוני ראו בכך אפשרות אך ציינו למקור מבראשית רבה, שיטה חדשה, מה' תיאודור-אלבק פצ"ז, עמ' 1204.

<sup>83</sup> בבראשית רבה, פצ"ח, כ (עמ' 1270) מובא 'ברכת שמים מעל' – זו אזכרות שבבעל, ברכות תהום רוכצת תחת – זו בית שאן בבית השריי'. פירוש של קטע סתום זה, על פי המובא ממדרש אבכיר, הוא שירבעם בן נבט, משבטו של יוסף, מעל ב'ברכות שמים' – הם אזכרות שם ה', וכתב במקומם את שמות הבעל. פירוש זה מתאים לגרסה 'אזכרות' שבכ"י לונדון של בראשית רבה. נוסח כ"י וטיקן שם הוא 'אסכרות בבעל' (וכן במדרש הגדול כאן) והוסבר כשם מקום. ראה הערת אלבק שם.

## ספר שמות

43 שמות א, א

כדאיתא במדרש <ש> א'כ'כ'י'ר' בפרש <ת> ואלה שמות אלה הם שבשבילם בראתי יב מזלות ויב חדשים ויב שעות ואלה הן החקוקין על לבו של מיכא <ל> שהוא כהן גדול למעלה ואלה הם החקוקים על לב אהרן שהוא כהן גדול למטה כ <מו> ש <נאמר> וישא אהרן את שמותם כי על וגו' (שמות כח, יב).<sup>85</sup>

מקור: כ"י פרמה 655 (פירוש לפיוטים), 160א.

44

באבכיר ואלה שמות י"א תיבות כנגד י"א שבטים שבאו יחד למצרים.<sup>86</sup>

מקור: כ"י וטיקן 123 (פירוש התורה), דף 57ב.

45

ד"א ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה. והלא ישמעאל [ויצחק] אחים היו, ועשו ויעקב אחים היו, ולמה לא ירד ישמעאל ועשו, א"ר אלעזר למה הדבר דומה לאחד שלוח מן המלך, לאחר ימים נפטר הלוח והניח שני בנים, ומצא אחד משמש לפניו ואחד ברח. אמר לאותו שמשמש לפניו, ממך אני גובה כל חובי שנתחייב לי אביך. אמר לפניו לפי שמשמתי לפניך הפסדתי, א"ל חייך שכר גדול אני נותן לך, לכשיתפס אותו אני מוסרו לך לעבד. כך לעתיד לבוא, וירשו הנגב את הר עשו (עובדיה א, יט). ועוד כת' ואת אחיך תעבד (בראשית כז, מ), לא די שלא עבדו אלא שהצירו בכל מיני צרות, כאשר עשה כן יעשה לו (ויקרא כד, יט). ראובן שמעון לוי ויהודה, למה מונה אותם בכמה מקומות, משל למלך שבנה בירה ונפלה, וחזר ובנאה ונפלה, ותיקן כמה עמודים ועמדה, ושמח בה המלך שעמד בניינו, ומזכירו לשבח. כך אברהם העמיד ישמעאל ובני קטורה, יצחק עשיו וכל אלופיו, וכך כשבא יעקב והעמיד י"ב שבטים, כולם נקיים וצדיקים, שמח בהן ומזכירן.

מקור: ילקוט שמעוני שמות א, רמז קסב, עמ' 3/27.<sup>87</sup>

1 ויצחק: ש, ח' א | 2 ירד: ירדו ש | ישמעאל ועשו: לא ישמעאל ולא עשו ש | 3 שמשמש: המשמש ש | 6 שהצירו: שהעירו ש | 7 ונפלה: ונפל ש | 9 וכל: ח' ש | וכך: וכיוון ש | נקיים וצדיקים: נתקיימו צדיקים ש

<sup>84</sup> מצוטט, ללא ציון המקור, ב'כללי המדרש משל"ה הקדוש', בראש 'מדרש רבה', מהדורת וילנה, חלק א. והובא בר' פעלים' לר' אברהם בן הגר"א, עמ' 28.

<sup>85</sup> בשמות שם: 'ונשא אהרן את שמותם לפני ה' על כתפיו לזכרון'. לדרשה השווה מדרש הגדול שמות, מה' מרגליות, עמ' ו (ושם ציין המהדיר כי מקור הדרשה נעלם).

<sup>86</sup> לדרשה זו לא מצאתי מקבילה.

<sup>87</sup> בד"ר ובשאר הדפוסים לא צוין מקור המאמר.

ובכל עבודה בשדה. וכי בשדה היו עובדין ולא בעיר, אלא שגזרו עליהם אנשים ילינו בשדה והנשים בעיר, כדי למעטן מפריה ורביה. ונשיהם היו מחממות להם חמין ומביאות להן כל מאכל ומשתה ומנחמות אותן ואומ' לעולם לא משתעבדין בנו, סוף שהקב"ה גואל אותנו, ומתוך כך באין עליהן ופרין ורבין. ומה שכרן, זכו לביזת מצרים וביזת הים, שנ' אם תשכבון בין שפתים כנפי יונה נחפה בכסף (תהילים סח, יד) וכת' גן נעול (שה"ש ד, יב), אלו הנשים שהיו גדורות כגנה שאין לה פירצה. גל נעול (שם), אלו הזכרים שהיו מוטלים על השדה כגלים.<sup>88</sup>

5

מקור: ילקוט שמעוני שמות א, רמז קסג, עמ' 10/4.

1 וכי בשדה: ח' ש' | עליהם: עליהן ש' | 2 מפריה: בפריה ש' | מחממות להם: מחממין להן ש' | להן: לבעליהם ש' | 5 לה: בה ש' | 5-6 על השדה כגלים: כגלים על השדה ש' |

באבכיר א"ר יוסי הגלילי כשגזר פרעה כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו והיו בנות ישר<אל> מולידו<ת> בשדות והיו המצריים רואים אותן והיו נבלעים בארץ והמצריים היו מביאים שוורים וחורשים עליהם, הה"ד על גבי חרשו חורשים (תהילים קכט, ג), והיה המלאך חותך טיבורו ומרחיצו וסכו.

מקור: כ"י פרמה 655, פירוש לפיוטים, דף 94ב.<sup>89</sup>

ד"א והנה נער בוכה, זה אהרן. ד"א זה המלאך שהיה מתלווה עמו, שמלאך נקרא נער, שנ' רוץ נא אל הנער הלז לאמר פרזות תשב ירושלים (זכריה ב, ח). ותחמל עליו, מלמד כשאמרו לה נערותיה, הניחתו, וזרק הקב"ה רחמנות בליבה והחזירנו אצלה. ותאמר מילדי העברים זה, שעל ידו יהו ישראל עתידין לומר זה אלי ואנוהו (שמות טו, ב). ותלך העלמה, שהעלימה דברים שלא אמרה שהיא אמו. הליכי את הילד הזה, מלמד שהראתה לו כל אבריו של משה וא"ל ראי והזהרי בו שתחזירהו לי שלם.<sup>90</sup>

5

<sup>88</sup> השווה סוטה יא ע"ב: 'דרש רב עזריא: בשכר נשים צדקניות שהיו באותו הדור נגאלו ישראל ממצרים, בשעה שהולכות לשאוב מים, הקב"ה מזמן להם דגים דגים בכדיהן ושואבות מחצה מים ומחצה דגים, ובאות ושופות שתי קדירות אחת של חמין ואחת של דגים, ומוליכות אצל בעליהן לשדה, ומרחיצות אותן וסכות אותן ומאכילות אותן ומשקות אותן ונוקקות להן בין שפתים, שנאמר אם תשכבון בין שפתים וגו', בשכר תשכבון בין שפתים זכו ישראל לביזת מצרים, שנאמר כנפי יונה נחפה בכסף ואברותיה בירקק חרוץ, וכיון שמתעברות באות לבתיהם; וכיון שמגיע זמן מולידהן, הולכות ויולדות בשדה תחת התפוח, שנאמר תחת התפוח עוררתיך וגו' (שה"ש ח, ה), והקב"ה שולח משמי מרום מי שמנקיר ומשפיר אותן... ומלקט להן שני עגולין אחד של שמן ואחד של דבש, שנאמר ויניקהו דבש מסלע ושמן וגו' (דברים לב, יג); וכיון שמכירין בהן מצרים באין להורגן, ונעשה להם נס ונבלעין בקרקע, ומביאין שוורים וחורשין על גבן, שנאמר על גבי חרשו חורשים וגו' (תהילים קכט, ג), לאחר שהולכין היו מבצבצין ויוצאין כעשב השדה, שנאמר: רבבה כצמח השדה נתתיך (יחזקאל טז, ז); וכיון שמתגדלין באין עדרים עדרים לבתיהן, שנאמר: ותרכי ותגדלי ותבואי בעדי עדים (שם)...'; מדרש הגדול שמות, עמ' טו.

<sup>89</sup> בילקוט שמעוני רמז קסד הובא מדרש זה מסוטה יא ע"ב (ראה בהערה למובאה הקודמת).  
<sup>90</sup> מרבית הדרשות בקטע זה הן ייחודיות. על 'ותלך העלמה' ראה סוטה יב ע"ב: 'ר' שמואל בר נחמני אמר: העלמה – שהעלימה את דבריה, ורש"י שם: 'שלא אמרה שהיא אחותו ושהיא מביאה את אמו'.



מקור: ילקוט שמעוני שמות ב, רמז קסה, עמ' 23/71.

1 נא: אש (לפנינו: דבר) | 3 והחזרתו אצלה: והחזירה אצלו ש | יהו: יהיו ש | 5 שתחזירהו: שתחזירו ש |

48.1

והנה נער בוכה באבכיר המלאך המתלוי עמו בוכה. ומנין שנקרא נער, דכת' אל הנער הלז לאמר פרזות תשב ירושלים (זכריה ב, ח).

ועוד באבכיר מה ת"ל זה אמ' ר' יוסי ב"ר חנינא מלמד שהראה לו כל איברין של משה ואמ' לה ראי הזהרי בו ששלם תחזירהו לי וכל מה שאת רוצה אכלי ושתי עד שילך משה וידרוך על גבי קרקע ואני אתן את שכרך משלם.

מקור: כ"י וטיקן 123 (פירוש התורה), דף 58א.

48.2

והנער בכה זה אהרן במדר' א'ב'כ'י'ר'.

מקור: פירוש התורה לר' אלעזר הדרשן, כ"י אוקספורד 945 (Opp. 202), דף 4ב.<sup>91</sup>

48.3

והנה נער בכה. זה אהרן ד"א זה המלאך הנקרא נער. מדרש אבכיר.

מקור: ילקוט ראובני, כרך א, שמות, עמ' יב, סי' צו.

49 [שמות ב, י]

באבכיר למה נקרא שמו משה שמשמש בכל מידותיו של הקב"ה. בכל ביתי נאמן הוא (במדבר יב, ז).<sup>92</sup>

מקור: כ"י וטיקן 123 (פירוש התורה), 58 א.

<sup>91</sup> מופיע גם ב'ליקוטים מכתובה אשכנזית', לשמות ו, ב (עמ' קפא), בסתם.

<sup>92</sup> שמשוה היה 'עומד ומשמש...' מצוי הרבה במדרשי התנאים והאמוראים, אך לדרשת שם זו לא מצאתי מקבילה.

ויד את המצרי ויטמנהו בחול (יב). בשעה שהרגו לא היה שם מצרי אלא ישראל, ואין 'חול אלא ישראל',<sup>93</sup> מה החול הזה מטלטלו ממקום למקום ואין קולו הולך, כך ישראל אין ראוי להן להיות בעלי לשון הרע. אלולי אלו רשעים לא יצא הדבר לעולם. ומי היו, דתן ואבירם. ולמה, כל מה שאתה יכול לתלות ברשעים תלה. הם שאמרו הדבר הזה, הן שהותירו את המן, הן שאמרו נתנה ראש (במדבר יד, ד) והן שנחלקו עם קרח. מי שמך לאיש שר ושופט (יד), שבאותה שעה לא היה כי אם בן עשרים, שמסורת בידנו כ' שנה גדל בפלטין של פרעה וס' שנה היה במדין.<sup>94</sup> כשנגלה עליו הקב"ה בן פ' שנה היה. ואמרו מי שמך לאיש, שאין אדם נקרא איש עד כ"ה שנים, כלומר עדיין לא הגעת לאיש. ואחר כך א"ל לא בנה של יוכבד אתה דייך שקורין לך בן בתיה. ויפן כה וכה וירא כי אין איש (יב), ראה שאין גר וצדיק עומד ממנו. ד"א למלאכים המקיפין אותו שאל אם ראוי להורגו, דכת' זה אומר בכה וזה אומר בכה (מ"א כב, כ).<sup>95</sup> ד"א אמר לפני הקב"ה אם כך הורגין בנו איה הכה (בראשית טו, ה) שאמרת לאברהם. ד"א למי תאמר כה בסיני כה תאמר לבית יעקב (שמות יט, ג). שני אנשים עברים ניצים (יג), שראה ניצוצות יוצאות מעקבותיהן ונותנין עלילות לפני משה כדי שיגלה על ידן. מי שמך לאיש, אמ' הקב"ה בשימה גינו אותך בשימה אעשה אותך שופט, שנ' ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם (שם כא, א). הלהרגני אלה אומר (יד), נתנבאו על עצמן שבאמירה הוא מבליען, דכת' ואם בריאה יברא יי' (במדבר טז, ל). אכן נודע הדבר, מלמד שהיה משה מהרהר מה ראה הקב"ה לשעבד את ישראל יותר מכל האומות שבאו מאברהם. עד שבאו דתן ואבירם, שעשו בו דלטוריא. הלכו ואמרו לפרעה מבזה הוא על פורפירא שלך ועל עטרה שלך. א"ל יערב לו. א"ל הוא מסייע לשנאיך מיד בקש להורגו. רב נחמן אמ' על הכל ערב לו עד שא"ל אינו בן בתך. ורבנן אמרי על הכל לא הקפיד עד שא"ל שופך דמים הוא והרג את המצרי.<sup>96</sup>

מקור: ילקוט שמעוני שמות ב, רמז קסה, עמ' 31/49.

12 אעשה: אני עושה ש |

<sup>93</sup> השווה ילמדנו המובא בילקוט שמעוני בלק רמז תשסה (עמ' 470): 'את מוצא ישראל נמשלו לחול...'; (תנחומא (ורשה) שמות, ט: 'ויטמנהו בחול – אמר לישראל אתם משולין כחול שהחול אדם נוטלו מכאן ונותנו בכאן ואין קולו נשמע כך לא יצא דבר זה מפיהם לכך כתיב ויטמנהו בחול'.

<sup>94</sup> בלקח טוב לשמות (דף יב ע"ב) מובא: 'לפי שמסורת היא ביד החכמים, שכן עשרים שנה יצא ממצרים, וששים שנה היה במדין'. השווה דברים זוטא המובא בילקוט שמעוני חוקת רמז תשסג (עמ' 437): 'יודעין אנו שהיית רועה במדבר ס' שנה...'. בתנחומא (ורשה) שמות, ח מובאות שתי שיטות: 'והיה משה בפלטין של פרעה עשרים שנה, וי"א ארבעים שנה וארבעים שנה במדין וארבעים במדבר, וי"א עשרים בבית פרעה וששים במדין וארבעים במדבר'. ראה ספר היובלים (מז, י; מת, יא) לפיו משה היה בן עשרים ואחת שנה בשעה שיצא אל אחיו. ראה גינצבורג, אגדות היהודים, ג, עמ' 265, הערה 69; שנאן, שמות רבה, עמ' 84, הערות 84-85, עמ' 154, הערה 20. וראה לעיל בפרק המשותף, 'אבכיר ודברים זוטא', סעיף 2.

<sup>95</sup> לפנינו: 'ויאמר זה בכה וזה א'מר בכה'. והשווה דה"ב יח, יט.

<sup>96</sup> לדרשות הרבות שבקטע לקטני זה מקבילות חלקיות בכמה מקומות. השווה בעיקר לתנחומא (ורשה) שמות ח-י; גנזי שכטר, א, עמ' 114; שמות רבה פ"א, כט-ל, מה' שנאן, עמ' 89-92; לקח טוב. וכך בתנחומא (ורשה) שמות, י: 'והנה שני אנשים עברים נצים – מי היו דתן ואבירם והם שאמרו נתנה ראש ונשובה מצרימה, שהמרו על ים סוף, והן שהותירו מן המן דכתיב ויותירו אנשים ממנו עד בקר, והם שיצאו ללקוט ולא מצאו, והם היו במחלקתו של קרח שנאמר הוא דתן ואבירם שהן עמדו ברשעתן מתחלה ועד סוף. ויאמר לרשע למה תכה רעד, למה תכה רשע כמותך. ויאמר מי שמך לאיש ועדיין אין אתה איש ועודך נער ותרצה להיות שר ושופט עלינו. הלהרגני אתה אומר אתה מבקש אין אומר כאן אלא אתה אומר מכאן את למד שהרגו בשם המפורש. ויירא משה ויאמר אכן נודע הדבר אמר להם יש כיניכם לשון הרע והיאך אתם ראויין לגאולה, וישמע פרעה את הדבר הזה שעמדו דתן ואבירם והלשינו עליו לפיכך ברח למדין ועשה שם כ' שנה והיו ראויין ישראל לגאולה, מיד יבקש להרוג את משה, ויברח משה מפני פרעה העלו את משה לבימה ובקש פרעה להרגו עשה הקב"ה לפרעה אלם, ולסגנין חרשין, ולספקלטרין עורים וברח משה מפני פרעה...'

50.1

ויפן כה וכה, נמלך במלאכים, אין כה וכה אלא מלאכים שנאמר זה אומר ככה וזה אומר ככה (דהי"ב יח, יט).  
97 במדרש אבכיר.

מקור: ליקוטים מספר הגימטריאות לר' אלעזר הדרשן, כ"י מינכן 221/10, דף עט ע"ב (=138א) (הובא אצל אפשטיין, מקדמוניות היהודים, עמ' שג).

51 שמות ב, י ז

ויגרשום, לית, לא היה כזו שישליכום למים, ויושיען, לית, שהושיען מן המים, כענין שנאמר הושיע ה' כי באו מים עד נפש (תהילים סט, ב).<sup>98</sup> אבכיר"ר.

מקור: כ"י מינכן 15, דף מב ע"א. (הובא אצל אפשטיין, מקדמוניות היהודים, עמ' שד).<sup>99</sup>

52

> ויושיען < ר' יוסי בר חנינ' אמר בקשו לענותן כדכתי' צעקה הנערה המאורסה ואין מושיע לה (דברים כב, כז).<sup>100</sup> דלה דלה לנו (יט), בעולם הזה ובעולם הבא. דלייה אחת דלה והשקה כל הצאן.<sup>101</sup> ויאמר אל בנותיו ואיו (כ), שמא הוא מאותו זרע איה שרה אשתך (בראשית יח, ט) שכל העולם מתברך בהם. ולמה קורא אותו כהן מדין שעתידין בני בנותיו להיות כהנים גדולים.

מקור: ילקוט שמעוני שמות ב, רמז קסז, עמ' 43/37.

1 חנינ': חנינא ש | 4 שעתידין: שעתיד ש |

לפנינו 'בכה...בכה' – ואולי יש לקרוא כך בכתב היד.

ראה תנחומא (בובר) שמות, יא: 'ויבואו הרועים ויגרשום, מה עשו להם, נטלום להשליכם למים, ויקם משה ויושיען, ואין הלשון הזה אלא הצלת מים, שנאמר הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש'; שמות רבה פ"א, לב (מה' שנאן, עמ' 95/93), בשם רבנן. ספק אם הערות המסורה עצמן ('לית') הן מאבכיר. וראה לעיל בפרק 'אבכיר, מאפיינים ספרותיים', בסעיף 'דרשות מסורה'.

בילקוט שמעוני רמז קסז (עמ' 43, שורות 32-36) מובא עניין זה בשם התנחומא (והוא במהדורת בובר, שמות יא), בסמיכות למובאה הקודמת (ר' יוסי בר חנינא אמר...) מאבכיר.

ראה תנחומא (ורשה) שמות, יא: 'ויקם משה ויושיען, מכאן את למד שבקשו הרועים לענותן כמו דאמרת צעקה הנערה המאורסה ואין מושיע לה'; שמות רבה פ"א, לב (עמ' 95/90), בשם ר' יוחנן בנו של ר' יוסי הגלילי.

ראה התרגום המיוחס ליונתן כאן; לקח טוב לשמות ב, כ.

ויבא אל הר האלהים חרבה. שמשם נתחייבו בעלי חרבות כגון רוצח ונואף ונואפת.<sup>102</sup> ד"א למה נקרא שמו חורב, שמשם יבא חרב על אומות העולם שלא קבלו את התורה. ולמה נקרא שמו סיני, שנשנאו כל באי עולם.<sup>103</sup> וירא מלאך יי אליו (ב), בתחילה לא נראה אלא כמלאך אחד שעומד באמצע הסנה כדי שלא יתבהל.<sup>104</sup> והנה הסנה בוער באש, אמר הקב"ה על ידי שנאה שנאו אחיו ליוסף ירדו למצרים, ובשבילו אני נגלה בסנה וגואל אותם, שנ' גאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף סלה (תהילים יז, עט). מה דרכו של סנה אדם מכניס ידו לתוכו אינו ניזוק, לפי שקוצין שלו כפופין למטה, אבל כשמבקש להוציאה, הקוצין תופסין לו, ואין יכול להוציאה. כך המצרים בתחלה קבלו לישראל בסבר פנים יפות. וכשבקשו לצאת לא הניחום, שנ' ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוח (שמות ג, יט).<sup>105</sup> והסנה איננו אוכל, רמז לו אע"פ שישתעבדו בו מלכויות אינן כלין ביניהן. ויאמר משה אסורה נא ואראה (ג), אמר לרועים שהיו עמו ולא ראו מה שראה משה.<sup>106</sup> וכן אתה מוצא באברהם ובדניאל. כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש (ה), כאן אתה עתיד לבנות לפני מזבח.

מקור: ילקוט שמעוני שמות ג, רמז קסז, עמ' 48/12.

5 וגואל: ואגאל ש | אדם: נ' אדם א | 6 שלו: כולן ש | להוציאה: להוציא ש | 8 בו: בד' ש | 9 אינן כלין: ואינן ש

53.1

באבכיר למה מתוך הסנה, מה הסנה הזה אדם מכניס ידו לתוך הסנה אינו מרגיש, שכפופים עוקצין למטה, וכשהוציאה עוקצים ידו, כך מצרים קיבלו אותם במיטב הארץ ולבסוף עקצום.

מקור: כ"י וטיקן 123 (פירוש התורה), דף 58א.

54

באבכיר הסנה ד' פעמים כנגד ד' גלויות שהשכינה עמהם. עמו אנכי בצרה (תהילים צא, טו). בכל צרתם לו צר (ישעיה סג, ט). והסנה (ג, ב) כנגד גוג.<sup>107</sup>

לדימוי הנואף כבעל חרב, השווה דברים זוטא מובאה 18.

בתנחומא (בזר) במדבר, ז: 'הר חורב, שעליו נשמטה החרב, שנאמר מות ימות הנואף והנואפת (ויקרא כ, י), מות יומת הרוצח (במדבר לה, טז), הר סיני, שבו נשתנאו אומות העולם להקב"ה, ונתן להם איפופסין, שנאמר והגוים חרוב יחרבו (ישעיה ס, יב). אמר ר' אבא בר כהנא בשם ר' יוחנן והגוים מחורב יחרבו, שנטלו איפופסין שם'. ומובא בשם ילמדנו בערוך ערך 'אפופסין' (עמ' 229), ובילקוט שמעוני ישעיה רמז תקיג.

השווה שמות רבה פ"ב, ה (מה' שנאן, עמ' 113/10): 'בתחלה לא ירד אלא אחר שהוא ממוצע ועומד באמצע האש ואחר כך ירדה ודברה עמ'. ונוסח הדפוס הראשון שם, במקום 'אחר': 'מלאך אחד', כפי שאצלנו. וראה הערת שנאן, שם, עמ' 112.

במכילתא דרשב"י כאן (עמ' 1/2) 'מה הסנה >הזה< קשה מכל אילנות שבעולם שכל ציפור שנכנסת לתוכה אינה יוצאת...'. ובשמות רבה פ"ב, ה (מה' שנאן, עמ' 114/26) מובאים בשם ר' פנחס בר חמא שני המשלים: 'כשאדם מכניס את ידו בתוכו... עוף מכניס לתוכו...!'.  
בכתיבה אשכנזית 'לפס' ג: 'לרועים שאצלו אמר'. ללא ציון המקור.

הדרשה כולה מובאת בסתם ב'פירוש הרוקח על התורה', עמ' יט (ושם: 'הסנה... גוג או מצרים'). והשווה המובא שם בעמ' כ, בסגנון שונה. ראשית הדרשה מובאת בצרור המור לר' אברהם צבע (ירושלים תשמ"ה), עמ' רעט, בשם 'מדרש'.

מקור: כ"י וטיקן 123 (פירוש התורה), דף 58א.

55 שמות ג, יג

**באבכיר** למה היה מסרב, שהיה רוצה שיגלה לו השם המפורש שבו נברא שמים וארץ, שנ' לי' מה' שמו' מה'.<sup>108</sup> אמ' לו לא תוכל לעמוד בו. חזר ואמר רבונו של עולם מסור לי שאר שמות הואיל ובו איני יכול לעמוד. אמ' לו הרי הן מסורין לך, אלא אף בן אינך יכול לעמוד, שפעמים אני מתהפך ממידת הדין למידת רחמים ופעמים ממידת רחמים למידת דין. וכשאני במידת הדין שמי אלקים, וכשאני במידת רחמים שמי יי'. וכשאני במידת המלחמה שמי יי' צבאות, וכשאני תולה לאדם בעוונותיו שמי שדי. הכל לפי מעשיו של אותה שעה אני נקרא. ולמה אמ' ג' פעמים <אֱהִיָּה אֱהִיָּה אֱהִיָּה> אמ' לו אהיה במידתי עד שלא נברא העולם ואני הוא משנברא ואני הוא לעולם הבא.<sup>110</sup> ועדין היה מסרב לילך, עד שאמ' הקב"ה ראוי אתה לרדות במקל שנ' ויאמר מזה בידך ויאמר מטה (ד, ב). אמ' לו הקב"ה אם לא היה בדעתך לילך<sup>111</sup> לומר מתחילה איני הולך, אלא המתנתה עד שהודעתך מיסטרין שלי ושם המפורש ואחר כל אלו שלת נא ביד תשלח.

מקור: כ"י וטיקן 123 (פירוש התורה), דף 58ב.<sup>112</sup>

56

<**אֱהִיָּה אֲשֶׁר אֱהִיָּה**> ועדין היה משה מסרב. א"ל הקב"ה ראוי אתה לרדות במקל. ויאמר מזה בידך ויאמר מטה (ד, ב). א"ל הקב"ה אם לא היה בדעתך לילך היה לך לומר מתחילה איני הולך, אלא המתנתה עד שמסרתי לך מסטרין שלי ושם המפורש. והיה אם לא יאמינו לקול האות הראשון (שם, ח), מה ת"ל לקול, אמר ריש לקיש שהיה המטה מדבר לפני ישראל: עם משה הייתי במדין ונהפכתי לנחש ואחר כך נעשיתי מטה. ואף היד מרימה קולה: טהורה הייתי ונטמאתי וחזרתי וטהרתי. וכן במצרים להודיע גדולתו של הקב"ה.<sup>113</sup> ואת המטה הזה תקח בידך (שם, יז), א"ל הקב"ה למשה אם אין אתה רוצה לעשות שליחותי מקל זה עושה שליחותי, אלא אני רוצה לזכותך. וניסים הרבה אני נותן על ידך המן ובאר ושבת וענני כבוד והתורה.<sup>114</sup>

<sup>108</sup> דרשה ייחודית. ראה דרשת סופי תיבות במובאה לבראשית לח, יג, וראה לעיל בחלק א, בפרק 'אבכיר', מאפיינים ספרותיים, בסעיף 'דרישת סופי תיבות'. הובא בסתם ב'פירוש הרוקח על התורה', עמ' כא. עיין שם. וכן ב'ליקוטים' מכתובה אשכנזית, עמ' קפג.

<sup>109</sup> השווה תנחומא (ורשה) שמות, כ: 'היה מבקש משה לומר לו להודיעו את השם הגדול, א"ל אם יאמרו לי מה שמו מה אומר, אמר ליה משה שמי אתה מבקש לידע לפי מעשי אני נקרא כשאני דן את הבריות אני נקרא אלהים וכשאני עושה נקמה ברשעים אני נקרא צבאות וכשאני תולה על חטאיו של אדם אני נקרא אל שדי וכשאני יושב במדת רחמים אני נקרא רחום, שמי הוא לפי מעשי, אלא לך אמור להם אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב שלחני אליכם זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור'; שמות רבה ג, ו (מה' שנאן, עמ' 127); לקח טוב לשמות ו, ג.

<sup>110</sup> לקטע זה מקבילה בשמות רבה ג, ו (מה' שנאן, עמ' 127): '...אֱהִיָּה אֲשֶׁר אֱהִיָּה, אני נקרא לפי מעשי. ר' יצחק אומר: אמר לו הקב"ה למשה, אמור להם: אני הוא, אני שהייתי ואני הוא עכשיו ואני הוא לעתיד לבוא, לכך כתיב כאן אֱהִיָּה שלשה פעמים, וראה הערת שנאן שם (הערה 10), על הרקע הפולמוסי של הדרשה עם הנוצרים. מקבילות נוספות ראה במדרש תהילים למזמור עב, א וכן בלקח טוב כאן.

<sup>111</sup> יש להוסיף: היה לך.

<sup>112</sup> במקור בא לאחר הקטע על שמות ד, יא (מובאה 57).

<sup>113</sup> דרשה זו מופיעה, בשינויים קלים, גם בכ"י וטיקן 123, ללא ציון המקור.

<sup>114</sup> דיון במובאה זו ראה לעיל בחלק א, בפרק 'אבכיר', מקבילות בחיבורים בני המאה הי"א, סעיף ב ('לקח טוב').

מקור: ילקוט שמעוני שמות ב, רמז קסט, עמ' 52/39.

1 מזה: מה זה ש (לפנינו כתיב: מזה וקרי: מה זה) | 4 היד: היה ש | 5 וטהרת: ונטהרתי ש |

## 57 שמות ד, יא

<מי שם פה לאדם> באבכיר ר' יהושע בן לוי אמ' כשביקש פרעה להרוג את משה עד שמצוה לדונו, עמדה לו אסכרה בגרונו. וכל הכרוזים נעשו אילמים והאוקטורין מהם חרשים ומהם סומין. אמ' לו הקב"ה אינך זכור מה עשיתי לך הלא אנכי יי' שהצלתך מחרב, כך יש בי כח להצילך לעולם.<sup>115</sup>

מקור: כ"י וטיקן 123 (פירוש התורה), דף 58ב.

## 58 שמות ה, א

<ואחר באו משה ואהרן> א"ר יוחנ' לפי שבא משה ואהרן וזקני ישראל ורצו ליכנס, ראו סביב פלטין שלו כמה אוכלוסין ונזדעזעו. א"ר מאיר ת' פתחין היו לפלטין,<sup>116</sup> ק' לכל רוח, ועל כל אחד יושב ס' אלף גבורים. לפיכך בא גבריא' והכניסו. כיון שראה פרעה אותן אמר מה טיבן של אלו. מיד הביא שומרי הפתחים מהן הרג, מהן הלקה, מהן העביר והעמיד אחרים תחתיהן. שוב למחר נכנסו לפני פרעה, קרא לשוערים אמר היאך נכנסו אלו. א"ל אין אנו יודעים כשפנים הם שדרך פתחים אינן נכנסים.<sup>117</sup> מיד אמר לאהרן שהשליך מטהו ונעשה נחש.

מקור: ילקוט שמעוני שמות ה, רמז קעב, עמ' 66/17.

1 יוחנ': יוחנן ש | 4 אמר: א"ל ש | נכנסו אלו: אלו נכנסין ש |

## 59 שמות ו, כז

הם המדברים שהרי המלאכים היו מסייעים למשה ולאהרן, שהרי הביאום לפני פרעה בלא ידיעתן של שומרי ביתן כמפורש באבכיר.

<sup>115</sup> על 'וכל הכרוזים...' ראה מכילתא דרשב"י, וארא ו, ב (עמ' 7): 'השיב הקב"ה ואמ' למשה בני אדם ששלח פרעה לתפשך מי עשאו אלמים חרשים סומים לא אני שנאמ' ויאמר א' אל משה מי שם פה'; תנחומא שמות, י; דברים רבה פ"ב, כט (ומשם הובא בילקוט שמעוני, שמות, רמז קסה, עמ' 30). מקבילה אחרת יש בירושלמי ברכות (פרק ט דף יג ע"א) 'בשעה שברך משה מפני פרעה נעשו כל אוכלוסין שלו אילמין ומהן חרשין...'. וליברמן הציע לגרוס כאן 'איסכולין', שפירושו המשמר המלכותי. ראה ליברמן, מוסדות רומיים, עמ' 4. לאגדה 'עמדה לו אסכרה וכו'" לא מצאתי מקבילה. דיון במובאה זו ראה לעיל בחלק א, בסעיף 'אבכיר והמכילתא'.

<sup>116</sup> לאגדה זו, כפי שהיא, לא מצאתי מקבילה. וראה מדרש הגדול לשמות ג, יא (מה' מרגליות, עמ' נג). אגדה אחרת, שאף בה 'ארבע מאות פתחים לפלטרין של פרעה', מובאת בילקוט שמעוני, רמז קפב (עמ' 83-84), בשם 'מדרש' (שלדעת אפשטיין, מקדמוניות, עמ' שנג, הוא לקוח מאבכיר, אולם אין לכך כל ראיה) וכן במדרש שיר השירים (גריןהוט) פ"א, ד.  
<sup>117</sup> תיאור דומה יש אצל אוסביוס בשם ארטפנוס. ראה גינצבורג, אגדות היהודים, ג, עמ' 277, הערה 154; גוטמן, ספרות יהודית הלניסטית, עמ' 163. ראה לעיל בחלק א, 'אבכיר וספרים חיצוניים'.

מקור: ליקוטים מספר הגימטריאות לר' אלעזר הדרשן, כ"י מינכן 221/10, דף פה ע"ב (=142ב) (הובא אצל אפשטיין, מקדמוניות היהודים, עמ' שג).<sup>118</sup>

## 60 שמות ז, כח

<ושרץ היאר...> באבכיר אפ' ע"ז שלהם היו מבצבצים דם דכת' בעצים ובאבנים<sup>119</sup> (ז, יט) אמ' הקב"ה למשה עשה הדם לצפרדע.

מקור: כ"י וטיקן 123 (פירוש התורה), דף 60ב.

## 61 שמות ח, ב

<ותעל הצפרדע> באבכיר צפרדע אחת היתה ממנה נתמלאת מצרים<sup>120</sup> ועדיין היא בנילוס וגדולה כפרדה ופעמים עולה והורגה מהם.<sup>121</sup>

מקור: כ"י וטיקן 123 (פירוש התורה), דף 60ב.

ראה במובאה הקודמת.

כלשון הו' במדרש הגדול כאן (ושם כתב שמקורו נעלם) והשווה שמות רבה פ"ט, יא (מה' שנאן, עמ' 221): 'מהו ובעצים ובאבנים, רבותינו אמרו: אף עבודה זרה שלהם לקו בדם'. בילקוט שמעוני וארא, רמז קפב (עמ' 87, שורות 55-56), תחת הציון 'תנא דבי אליהו', מובא: 'מה ת"ל ובעצים ובאבנים, אלא מלמד שאפי' ע"ז שלהן היו פולטין ומוציאין דם, שנ' אומרים לעץ אבי אתה (ירמיה ב, כז)', אך דרשה זו אינה לפנינו בתנא דבי אליהו (ראה הערה בילקוט שם). להמשך הדרשה באבכיר לא מצאתי מקבילה.

השווה סנהדרין סז ע"ב: 'רבי עקיבא אומר: צפרדע אחת היתה, ומלאה כל ארץ מצרים', ומשם מובא בילקוט שמעוני רמז קפג (עמ' 95, שורה 6); תנחומא (ורשה) וארא, יד: 'ר' עקיבא אומר צפרדע אחת היתה והיו המצרים מכין אותה ומתו צפרדעים הרבה'. וראה תורה שלמה כאן, אות ג.

הדרשה 'צפרדע' – 'כפרדה' היא ייחודית והיא מבוססת אולי על חילופי הגיה ע/ה, צ/כ. מסורת איטלקית מזהה בין הצפרדע ובין התנינים. ראה רמב"ן רמב"ן לשמות י, יד בשם רבנו חננאל שפירש 'כי בצפרדע אמר 'רק ביאור תשארנה', ולפיכך נשאר אלתמצח עד עכשיו...'; ור' עובדיה מברטנורא שהעיד 'ועל הנילוס ראיתי הצפרדע הנקרא אלתמסח בערבי, והיה גדול יותר מדוב ובעורו כעין אבעבועות... והוא מן הצפרדעים שנשארו מימי משה' (ראה הרטום ודוד, ר' עובדיה ירא מברטנורא, עמ' 69). וראה לעיל בחלק א, בסעיף 'משחקי לשון ודרשות פונטיות'.

<החדש הזה לכם> מלכותם של ישראל <אל> דומה לחדש שתמלא עד טו ומיכאן ואילך הולך וחסר. כך מפרץ ועד יהושפט טו מושלים שהיו גדילים והולכים ומכאן ואילך מתמעטין והולכין, עד שהחשיך צדקיהו, כדכתיב ועיני צדקיהו עיוור (מלכים ב כה, ז).<sup>122</sup> אמרו ישראל <אל> ריבוננו של עולם לא כך כתיב וכסאו כשמש נגדי (תהילים פט, לו). אמר להן ולא כן כתיב בצידו כירח יכון עולם (שם, לח). אם זכיתם כשמש ואם לא כירח ולבסוף לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם ולנגה הירח לא יאירו לך כי י' יהיה לך לאור עולם (ישעיה ס, יט).<sup>123</sup> ועוד מה הירח מתחדש אף אתם עתידין להתחדש שנאמר המשביע בטוב עדיכי ומחדש כנשר נעורייכי (תהילים קג, ה).<sup>124</sup> ולשון זה באבכיר בפרש-ת <החדש>.

מקור: כ"י פרמה 655 (פירוש לפיוטים), 158א.<sup>125</sup>

63

ובמדרש אבכיר פ' החדש – מלכותה דומה לחדש. מה חדש הזה מתמלא והולך עד טו כך מפרץ עד יהושפט היתה מלכות שלימה, מיכן ואילך חסרה. אמרו עליו על יהושפט שהיו עד קי"ג שומרים וגדול היה יהושפט בתורה ובמעשים טובים משלמה, וכיון שבא צדקיהו שהוא סוף למלכים נשתלם הירח ונמצא חשך בעולם.

מקור: פירוש ר' משולם לשקלים, דף 152א (=ירושלמי שקלים, מה' א' סופר, ניו יורק תשי"ד, עמ' 69).<sup>126</sup>

64

< החדש הזה לכם > בא'ב'כ'י'ר' א'מ' ר' חילפי צ'ו מלאכים מריצין לגלגל חמה, ח' לכל שעה ושעה,<sup>127</sup> לך נקרא המאור הגדול, וכנגדן בלילה. וכן לגלגלי מרכבה. ועוד שישראל מונין ללבנה שהיא מעון חכמתו של הקב"ה שנ' ושמרתם לעשותם<sup>128</sup> כי היא חכמתכם ובינתכם (דברים ז, ו).<sup>129</sup>

<sup>122</sup> ראה פסיקתא דרב כהנא, החדש, יב (עמ' 101): 'א"ר ברכיה החדש הזה לכם, סימן הוא לכם, כירח יכון עולם (תהילים פט, לח), כהדין סיהרה מלא ופגים, אם זכיתם הרי אתם מונים למלאותו, ואם לאו הרי אתם מונים לפגמו. אברהם יצחק יעקב יהודה פרץ חצרון רם עמינדב נחשון סלמן בועז עובד ישי דוד שלמה, וישב שלמה על כסא י"י למלך (דה"א כט, כג), הא סיהרה על מלאיה. הרי אתם מונים לפגמו, רחבעם אביה אסא יהושפט יהורם אחזיהו יואש אמציהו עוזיהו יותם אחז יחזקיהו מנשה אמן יאשיהו צדקיהו, ואת עיני צדקיהו עור, הא סיהרה על פגמה; פסיקתא רבתי, החדש (דף עז ע"א); תנחומא (בוכר) בא, טו; שמות רבה פט"ו, כו. ובכל המקומות האלה מונים ט"ו מאברהם עד שלמה. וחשבון של שלושים מלכים מפרץ יש בבראשית רבה (שיטה חדשה) פצ"ז (עמ' 1208). בפירוש המיוחס לרש"י לדברי הימים א כט, כג מובא 'ובמדרש מפרש כסאו היה מלא כמו הלבנה בט"ו בחדש כי מאברהם עד שלמה ט"ו דורות אברהם יצחק יעקב יהודה פרץ חצרון רם עמינדב נחשון שלמה בועז עובד ישי דוד שלמה וזהו שכתוב כסאו כשמש נגדי שאינו נחסר לעולם ואם אתה רוצה לדמותו לירח יהיה כירח שיכון לעתיד לבא ומשלמה ואילך נתמעטו המלכים מגדולתם כלבנה המחסרת והולך עד צדקיהו ועיני צדקיהו עור'.

<sup>123</sup> בישעיה שם: "לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם ולנגה הירח לא יאיר לך והיה לך ה' לאור עולם..."

<sup>124</sup> בתהילים שם: "המשביע בטוב עדיך תתחדש כנשר נעורייכי".

<sup>125</sup> יש לבדוק את שייכותו של המדרש המובא בכתב היד לפני קטע זה, למדרש אבכיר.

<sup>126</sup> מובא בתוך: ש' ליברמן, ספר היובל לא' מארכס, ניו יורק תש"י, עמ' רצו (=ליברמן, מחקרים, עמ' 305-306). על פי המקבילה, הקטע 'אמרו עליו...' הוא כנראה לא מאבכיר. ליברמן ציטט אותו בספר היובל למארכס אך לא ב'מחקרים'. הרעיון ששמונה מלאכים מלווים את השמש, מצוי בקהלת זוטא (בוכר), פ"א (עמ' 112): 'א"ר אלכסנדר שנה מלאכים יש לו ארבע מלפניו וארבע מלאחוריו. מלפניו כדי שלא ישרוף את העולם, ומלאחוריו כדי שלא (יקפון) [יצטנן]'. וב'בריתא דמעשה בראשית' (מובא באוצר מדרשים, עמ' 318): 'צ"ו אלפי מלאכים ... שמריצין לגלגל חמה ברקיע וכו'". אבל לדרשה



מקור: כ"י וטיקן 123 (פירוש התורה), דף 61ב.

## 65 שמות יג, יז

ד"א ולא נחם אלהים, אע"פ שיצאו ישראל ממצרים לא קבל הקב"ה תנחומין על בני אפרים שנהרגו שמנו הקין וטעו ויצאו ל' שנה קודם הקץ, שמנו לבין הבתרים והקץ היה משנולד יצחק.<sup>130</sup> משל למלך שהיה נושא בנו מתוך החופה ומת לו בן אחר אמר אי איפשי בשמחה מפני בני המת ואי איפשי להתאבל מפני שמחת בני הזיו. מה עשה, התחיל מוקד בידו אחת וסופד ביד אחרת,<sup>131</sup> הרי ולא נחם אלהים.

מקור: ילקוט שמעוני שמות יג, רמז ויז, עמ' 254/39.

2 משנולד: מגולר ש |

65.1

ולא נחם... וחכמים דרשו לשון נחמה. עדיין לא היתה נחמה לפניו על שמתו אותם שיצאו קודם הקץ ונפלו בארץ פלישתים. והוא ולא נחם לא קיבל תנחומין. במדרש אב'כ"ר.

מקור: פירוש התורה לר' אלעזר הדרשן, כ"י אוקספורד 945 (Opp. 202), דף 61ב.<sup>132</sup>

## 66 שמות יג, יז

ד"א כי קרוב הוא לכך הוליכם לכטח כי קרוב הוא הקב"ה לישראל וכת' אשר לו אלהים קרובים אליו (דברים ז, ז) וכת' ישראל עם קרובו (תהילים קמח, יד). והוא כי קרוב הוא.<sup>133</sup> אב'כ"ר.

מקור: פירוש התורה לר' אלעזר הדרשן, כ"י אוקספורד 945 (Opp. 202), דף 62א.

זו בכללוח לא מצאתי מקבילה. יש לשים לב לזמיון שבין 'חילפי' ו'אילפי' במובאות אלה. על פי מקבילה זו שבבריונא דמצשה בראשית יש לשקול אפשרות שאחת הגרסאות היא תוצאה של שיבוש, יש להעיר גם על המילה 'אילפא' המופיעה בקהלת זוטא, שם: 'אמר ר' ברמיזא באילפא, א"ר אילא בר אילפא שלש מאות וששים וחמשה חבלים יש בה כמנין ימות ההמה... ואף בה חל שיבוש. ראה בהערת בוכר, שם, הערה לא ובמקבילה במדרש תהילים יט, יא.

128

129

צ"ל: ועשיתם. הגיוס מניין לזונה וישראל מניין ללבוש? ראה תוספתא סוכה (ליברמן) ב, ו; מכילתא דר"י, מסכתא דפסוקא, בא, פ"א. ובבלי שבת ע"ה ע"א: 'אמר רבי שמואל בר' נחמני אמר רבי יוחנן: מנין שמצוה על האדם לחשוב תקופות ומזלות – שנאמר 'ושמרתם ועשיתם כי היא זממתכם ובינתכם לעיני העמים' איזו חכמה ובינה שהיא לעיני הנמים -- הרי אמר זה הוי"ו תקופות ומזלות.

דרשה זו, אהודת בני אפרים, מבוססת על מאורות ידועות (ראה מכילתא, בשלח, מסכתא דיהו, פתוחתא, עמ' 76; פטיקתא דרב כהנא, ויהי השלח, י, עמ' 186; פריקי דרבי אליעזר פמ"ו, מה' היגר, עמ' 237; סנהדרין צב ע"ב; שמות רבה פ"כ, י). אבל, הרעיון שהקב"ה מתנחם עליהם מחודד טאן באופן ייחודי.

130

משל דומה בעניינו מצוי בשמות רבה פ"כ, יג, אלא ששם האבל הוא על המתים בשיעבוד ולא על בני אפרים.

131

נדפס בתוך: גויבאור, תנחומא, עמ' 109-110.

132

השווה תנחומא (בוכר), כ"ה, י: 'וכל עד למת, כי קרוב הוא, שהם קרובין של הקב"ה שנאמר וירם קרן לעמו [ההוא] לכל הסידין] לבני ישראל עם קרובו'. ובילקוט שמעוני, רמז רכו הובא בשם 'פטיקתא', אך בפטיקתא דרב כהנא (עמ' 184) לפנינו אינו (והוא אולי תוספת מתנחומא בוכר, ראה בהערה לילקוט שמעוני שם).

133

**כי קרוב הוא** כביכול קרוב הקדוש ברוך הוא להן לישראל כד"א אשר לו אלהים קרובים אליו (דברים ז, ז) וכתוב ישראל עם קרובו (תהילים קמח, יד) **מדרש אבכיר**.

**מקור:** ר' זלמן רונקל, ספר חתן דמים, פראג שס"ו, דרשה לפרשת בשלח (ללא ציון עמודים).<sup>134</sup>

## 67 שמות יד, י

**והנה מצרים נסע אחריהם** מהי נסע לשוון יחיד, כלומר <מר> כאיש אחד נסעו.<sup>135</sup> ד"א שר של מצרים<sup>136</sup> **באבכיר**.

**מקור:** פירוש התורה לר' אלעזר הדרשן, כ"י אוקספורד 945 (Opp. 202), דף א66.

## 68 שמות יד, טו

**מה תצעק אלי**. אמר לפניו, רבונו של עולם, למה אני דומה לרועה שמסר לו רבו צאן ופשע בהן, העלן לראשי צוקין ולא ידע היאך להורידן. נתעטף בבגדו והתחיל יושב ותמיה מה תהא עליהן.<sup>137</sup> כך אם אני בא להחזירן למצרים הרי פרעה ומצריים, ואם אני מוליכן לדרום הרי בעל צפון, ואם אני מוליכן לצפון הרי מגדול, ואם אוליכם למזרח הרי הים.

**מקור:** ילקוט שמעוני שמות יד, רמז רלה, עמ' 283/18.

## 69

**בתנחומא באבכיר ובמכילתא** <א> **מה תצעק אלי** ר' אלעזר אמר בני נתונים בצרה והים סוגר ורודף שומר. למה היו ישראל דומין באותה> שעה ליונה שברחה מפני הנץ נכנסה> לנזק הסלע והיה הנחש נושך וכשיצאה לפניו,<sup>138</sup> ועל זה מפורש בקבלה יונתי בחגוי הסלע וגו' (שיר השירים ב, יד).<sup>139</sup>

**מקור:** כ"י פרמה 655, פירוש לפיוטים, דף א95.<sup>140</sup>

<sup>134</sup> ציון אצל מרמורשטיין, אבכיר, עמ' 115, אלא שהוא ציין להמשך הדברים 'וחמושים...' והם אינם מאבכיר.  
<sup>135</sup> מקור הדרשה במכילתא, בשלח, מסכתא דויהי, פ"ב (עמ' 91): 'והנה מצרים נוסע אחריהם, נוסעים אין כתיב כאן אלא נוסע מגיד שנעשו כולן תורמיות תורמיות כאיש אחד'. מובא גם בלקח טוב ובשכל טוב. ומובא בילקוט שמעוני כאן מתוך המכילתא.

<sup>136</sup> השווה שמות רבה פט"ו, טו; דברים רבה פ"א, כב.  
<sup>137</sup> למשל זה לא מצאתי מקבילה (משל אחר, על 'רועה שהיה מעביר צאנו בנהר', ובעניין שונה, ראה שמות רבה פכ"א, ז). המשך הדרשה מצוי במכילתא, בשלח, מסכתא דויהי, פ"א (עמ' 83): 'ר' יהושע אומר החירות מצד זה ומגדול מצד זה הים לפניו ומצרים לאחריהם'.

<sup>138</sup> כאן יש להשלים על פי המקבילות.  
<sup>139</sup> ראה מכילתא, שם פ"ב (עמ' 94): 'למה היו ישראל דומים באותה שעה ליונה שברחה מפני הנץ ונכנסה לנזק הסלע והיה נחש נושף בה אם תכנס לפניו הרי הנחש ואם תצא לחוץ הרי הנץ כך היו ישראל דומים באותה שעה הים סוגר ושונא רודף מיד נתנו עיניהם בתפלה עליהם מפורש בקבלה יונתי בחגוי הסלע בסתר המדרגה וגו'; מכילתא דרשב"י, בשלח יד, יג (עמ' 55); שיר השירים רבה פ"ב, יד; תנחומא (ורשה), שופטים יג.

והמים להם חומה >מימינם ומשמאלם<. בשעה שירדו ישראל לים<sup>141</sup> ירד גבריאֵל עמהם והקיפם ומשמרם כחומה, והיה מכריז בין מים למים, הזהרו בישראל שעתידין לקבל התורה מימינו של הקב"ה. שבשמאלם היה אומר הזהרו באלו שעתידין [להניח] תפילין בשמאל. ולמים שלפניהם היה אומר הזהרו באלו שעתידין שיהיו חותמין לפניהן בברית. ושלאחריהן היה אומר הזהרו באלו שעתידין להראות קשר של תפילין וכנף ציציתיהן מאחריהן.<sup>142</sup> ד"א והמים להם חומה, שירד סמאל ואמר לפניו, רבנו של עולם, לא עבדו ישראל ע"ז במצרים ואתה עושה להם ניסים. והיה משמיע קולו לשר של ים ונתמלא עליהם חמה ובקש לטובען. מיד השיב לו הקב"ה, שוטה שבעולם, וכי לדעתם עבדוהו והלא לא עבדוהו אלא מתוך טירוף ושיעבוד, ואת דן שוגג כמזיד ואונס כרצון. כיון ששמע שר של ים, אותו חימה שנתמלא על ישראל החזירה על מצרים, שנ' וישבו המים (כח) – ששבו מישראל על מצרים. ויהי באשמורת הבקר וישקף י"י. כלילה רצה גבריאֵל להרוג את מצרים. א"ל הקב"ה המתן להם עד אותה שעה שפעל אביהם עמי, שנ' וישכם אברהם בבקר (בראשית כב, ג). כיון ששמע גבריאֵל כך לא נגע בהן כל הלילה, שנ' ולא קרב זה אל זה כל הלילה (כ). והיו המצריים עושין כשפים ועולין מן הים. אמר הים פקדון שהפקיד לי הקב"ה היאך אניחנו. מיד היו המים רצין אחר כל מצרי ומצרי ומורידן לים, שנ' ומצרים נסים (כז) לקראתם לא נאמר אלא לקראתו של כל מצרי ומצרי. שני מכשפים היו במצרים, יוחנני וממרא, ועשו להם כנפים בכשפים ופרחו באויר ונתלו ברומם של עולם. אמר גבריאֵל ברוב גאונך תהרוס קמיך (שם טו, ז). מיד אמר הקב"ה למיכאל לך ועשה בהן דין. תפשו מיכאל בציצת ראשן וקיעקעו על פני המים, דכת' אתה פוררת בעוז ים שברת ראשי תנינים על המים (תהילים עד, יג).<sup>143</sup>

מקור: ילקוט שמעוני שמות יד, רמז רלו, עמ' 292/64.<sup>144</sup>

3 שעתידין: שהן עתידין ש | להניח: ש, ח' א | 7 טירוף ושיעבוד: שיעבוד ומתוך טירוף דעת ש | 14 יוחנני: יוחנן ש | 15 ראשן: ראשו ש | 16 דכת': כתיב ש |

140 א. במקור מופיע קטע זה מיד לאחר קטע המופיע להלן, טו, ד (מס' 81). ב. דרשה זו מופיעה בפירושו לפיוטים לר' משולם, כ"י פריס 709, דף 2ב, ללא ציון המקור.

141 כאן יש כנראה דילוג ויש להשלים על פי מובאה מס' 74.

142 השווה מכילתא, שם (עמ'): 'המים להם חומה, עשאו כמין חומה. מימינם ומשמאלם – מימינם זו תורה ומשמאלם זו תפילין, ד"א מימינם זו מוזה ומשמאלם זו תפילין'. השלכת הציצית לאחר אינה נזכרת במכילתא ובמקבילותיה, אלא בקבוצת חיבורים מסוימת המוכרת מאשכנז, כגון בירושלמי המעובד ובמדרש תהילים. על מובאה זו ומקבילותיה ראה לעיל בחלק א, 'אבכיר והמכילתא'. על 'מנהג השלכת הציציות לאחר' ראה דיון בפרק 'המשותף', בסעיף המיוחד לנושא זה.

143 השווה מדרש ויושע על שמות טו, י (מה' פרדס-פיינשטיין, עמ' 73): 'נשפת ברוחך כסמו ים, בשעה שטבעו המצרים בים היה בהם בעלי כשפים ועשו כשפים וברחו מן הים. אמר הים פיקדון שפיקדני הקב"ה היאך אניח אותו. מיד שבו המים לפני כל אחד ואחד ועשו עצמן שבילין ומורידין המצריים לים שנ' ומצרים נסים לקראתו (שמות יד, כז) לקראת כל מצרי ומצרי. והיו בהם שני אנשים יוחנן וממרא והרי שרי כשפים. מה עשו להם כשפים ועלו ברומם של עולם. והיו מיכאל וגבריאֵל רואין אותם ואינם יכולין להם ואינם יודעים מה הם עושים. מיד צעקו לפני הקב"ה ואמרו לפניו: רבנו של עולם הללו ששיעבדו בניך עשה בהם דין. מיד אמר לו הקב"ה למיכאל השר הגדול לך והורידם והטביעם בים. לכן נאמ' נשפת ברוחך... (ושם חילופי נוסח). על יוחנני וממרא ראה לעיל בחלק א, 'אבכיר וספרים חיצוניים'. וראה גינצבורג, אגדות היהודים, ג, עמ' 278; גוטמן, ספרות יהודית הלניסטית, ב, עמ' 114-115; 'יניס וימבריס', אנצ' עברית, יט, עמ' 945. פרפרזה לקטע זה ממדרש אבכיר באה בספק החשק לרוקח (מה' ברזני, תל אביב תשס"ד, עמ' 230): 'והמצרים עשו כשפים עד שעלו למרום. והלך השר הגדול לטורדם מיד. ולא יכול להם. כי גם השר סמאל"ל עזר להם. ואמר הקב"ה אל שר הפנים להשליך השר שלהם עם המצרים הללו אל תוך הים כמ"ש ירה בים'.

144 המובאות המקבילות להלוקה השונים של מובאה זו יבואו להלן. ראה במיוחד המקבילות מכ"י וטיקן 123 (מובאות 70.4, 74).

70.1

**באבכיר** יוחנא וממרא ב' אחים היו ובעלי כשפים ופרחו באויר והיה מיכאל וגבריאל רואין אותן ולא יכלו להם, מיד צעקו ואמרו רבש"ע הללו ששיעבדו בניך וכביכול ועליך שנאמר **וברב גאונך תהרס קמיד** (שם טו, ז). ועכשיו אי אתה עושה להן דין. מיד אמר הקב"ה לשר הפנים רד ועשה מהן נקמה. ירד וטבען שנאמר **נשפת ברוחך כסמו ים**.

מקור: סודי רזיא (לרוקח), אות ס, סעיף ה, מה' וייס, ירושלים תשמ"ה, עמ' צו.

70.2

**באבכיר** יוחני וממרא ב' אחים היו והיו בעלי כשפים ועשו להם כנפים ופרחו באויר והיו מיכאל וגבריאל רואין אותן ולא יכלו להם, מיד צעקו ואמרו רבש"ע הללו ששיעבדו בניך וכביכול עליך שנאמר **וברב גאונך תהרס קמיד** (שם טו, ז). ועכשיו אי אתה עושה להן דין. מיד אמר הקב"ה לשר הפנים רד ועשה בהם נקמה. ירד וטבעם **נשפת ברוחך כסמו ים**.

מקור: סודי רזיא (לרוקח), כ"י מינכן 81, דף 44א.

70.3

{כי גדול אתה ועושה נפלאות} הרי יוחני וממרא ב' אחים היו והיו פורחין באויר כשנטבען המצריים בים, שלח הקב"ה מיכאל וגבריאל לטובעם בים ולא יכלו להם מפני כשפיהם, עד שטבען הקדוש ברוך הוא ונשף בהן, שנאמר **נשפת ברוחך כסמו ים. באבכיר**.

מקור: פירושי סידור התפילה לרוקח, מה' הרשלה, ב, עמ' תסז.

70.4

**וברוב גאונך תהרוס קמיד** <בא'ב'כ'ר' אמרו חכמים [שני] מכשפים היו יוחני וממרא שמם ועשו להם כנפים ופרחו באויר ונתלו ברומו של עולם. והיה גבריאל <ל' רואם [ולא] היה יכול להם. אמ' לפניו רבון העולמים הללו ששיעבדו בבניך שיעבוד גדול ולא על בניך בלבד עמדו אלא [כביכ] ל' לך שני' **וברב גאונך תהרוס קמיד** (שם טו, ז). ועכשיו אינך עושה דין בהם. מיד אמר הקב"ה למיכאל <ל' שר הגדול [עשה] במ דין. מיד תפשו מיכאל <ל' בציצת ראשן והפילן על פני המים, דכת' אתה פוררת בעוזך ים [אתה] שברת ראשי תנינים על המים (תהילים עד, יג).

מקור: כ"י וטיקן 123 (פירוש התורה), דף 63ב.<sup>145</sup>

70.5

**באבכיר ויהי באשמורת הבוקר** (יד, כד) בא מיכאל ונפרע מהם. מה היו המצריים עושים, היו כשפים ועושים שעולים מן הים. אמר הקב"ה היאך אמחנו, מיד, יוחנן וממרא בעלי כשפים היו שפרח באויר, ירד מיכאל ותפשן בציצת ראשם ושקעם במים שנ>אמר< שברת ראשי תנינים על המים (תהילים עד, יג).

מקור: כ"י פרמה 655, פירוש לפיוטים, דף 92א.

## 71 שמות יד, כה

**אפן מרכבותיו כתי'**, מלמד שסמאל הממונה על האף בא לבלבל את ישראל ולהפילם ובא ושרף מרכבתו כדאית' באבכיר {אפן בגי' סמאל}.<sup>146</sup>

מקור: 'פירוש הרוקח על התורה' (מה' קלוגמן), שמות יד, כה (עמ' עה).

71.1

**ויסר את אופן כמו אף**, מלמד שסמאל הממונה על האף בא לבלבל את ישראל ולהפילם ונשרף מרכבותיו כדאיתא במדרש אבכיר. {אפן גי' סמאל}.

מקור: 'מכתיבה אשכנזית', שמות יד, כה (בתוך: פירוש רבינו אפרים על התורה, עמ' רכג).

71.2

**ויסר את אופן מרכבותיו**, בא סמאל והסיר את אופני רתיכהם,<sup>147</sup> כך במדרש אבכיר... ובמדרש אבכיר יש שבאו המלאכים.

מקור: ליקוטים מספר הגימטריאות לר' אלעזר הדרשן, כ"י מינכן 221/10, דף פט ע"ב (=148ב) (הובא בחלקו אצל אפשטיין, מקדמוניות היהודים, עמ' שג).

<sup>145</sup> המוסגר בסוגריים מרובעים חסר בצילום כתב היד והושלם על ידי על פי המקבילות.  
<sup>146</sup> הקטע המוסגר יכול להיות מדברי הפרשן ולא מן המדרש. קטע זה כולו (וגם המשכו!) מופיע במקבילה הסמוכה מ'כתיבה אשכנזית'. ייתכן שקטע זה ב'ליקוטים מכתיבה אשכנזית' נלקח מ'פירוש הרוקח' שלפנינו.  
<sup>147</sup> בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל על שמות יד, כג ועוד מתרגם 'רכבו' – 'רתיכו'. ובמדרש אבא גוריון 'נוסח ארמי', שפרסם בוכר (וילנה תרמ"ז, דף טז): 'ושניק רתיכי פרעה'. וראה ערוך השלם ערך 'רתך'. אפשטיין, שם, הציע 'מרכבותיהם?'.

ואמרו חכמים במדרש אבכיר שבא סמאל והסיר את גלגלי ארתיכיהן.

מקור: פירוש התורה לר' אלעזר הדרשן, כ"י אוקספורד 945 (Opp. 202), דף 70ב.

## 72 שמות יד, כח

באבכיר וישבו המים אמ' שמואל בר נחמני בשעה שהיו יורדים לים ישרא־ל לא רצה המצרי לירד בים. מה עשה הקב"ה נדמה להם כפרעה וסוסו וירד לים, וירדו כולם אחריו, דכת' לסוסתי ברכבי פרעה דימיתך רעייתי (שיר השירים א, ט).<sup>148</sup> כיון שירד לים היה סמאל הרשע משבר ארתכיהון וגבריא־ל דוחפן לים וה' דכת' ויסר אופן מרכבותיו.

מקור: כ"י פרמה 655 (פירוש לפיוטים), דף 91ב.<sup>149</sup>

וישבו המים ויכסו, מהו וישבו, ישבו ממה שהיו רוצים לאבד את ישראל, במדרש אבכיר.

מקור: ליקוטים מספר הגימטריאות לר' אלעזר הדרשן, כ"י מינכן 221/10, דף צד ע"א (=148ב) (הובא אצל אפשטיין, מקדמוניות היהודים, עמ' שג).

## 74 שמות יד, כט

באבכיר אמר ר' יהושע בשעה שירדו ישרא־ל לים נקרע להם לי"ב גזרים דכת' לגוזר ים סוף (תהילים קלו, יג), והמים היו עומדים כחומה והיו בהם חלונות, כל שבט ושבט עובר בפני עצמו, והשבטים מסתכלים בחלונות כדי שתתיישב דעתן.<sup>150</sup> והמים להם חומה כת־יב, מלמד בשעה שירדו לים עמד סמאל־ל ומססין על ישרא־ל. ירד גבריא־ל עמהם והקיפן כחומה ומשמרן. והיה מכריז למים שבימינם הזהרו בהן בישרא־ל שעתידין לקבל תורה שמימינו של הקב"ה שנ' מימינו אש דת למו (דברים לג, ב). ולמים שבשמאלם היה אומ־ר הזהרו בהן בישרא־ל שבהן קשר תפילין בזרוע. ושלפניהם היה אומ־ר הזהרו בהן שהן חתומין לפנייהם בברית אברהם. ושלאחריהם היה אומ־ר הזהרו שהן עתידין להראות כנף ציצית מאחריהם וקשר תפילין שבראשם. {לכך נאמ־ר חמה מימינם ומשמאלם}.

<sup>148</sup> השווה מכילתא, בשלח, מסכתא דויהי פ"ו (עמ' 112/4): 'דרש פפוס לססתי ברכבי פרעה, רכב פרעה על סוס זכר כביכול נגלה עליו הב"ה על סוס זכר שנא' דרכת בים סוסיך וגו' (חבקוק ג, טו) רכב פרעה על סוס נקבה כביכול נגלה עליו הקב"ה על סוס נקבה שנ' לסוסתי ברכבי פרעה; מכילתא דרשב"י יד, כט (עמ' 68/21); תנחומא (ורשה) שופטים, יד; פרקי דרבי אליעזר פמ"א.

<sup>149</sup> יש לצרף עם המובאות לשמות יד, כה.

<sup>150</sup> השווה מכילתא, בשלח, מסכתא דויהי פ"ד (עמ' 100): 'עשרה נסים נעשו לישראל על הים... נחלק לשנים עשר גזרים שנ' ונטה את ידך על הים ובקעה... הקפיא להם את הים משני חלקים ונעשה כמין בולוס של זכוכית שנ' קפאו תהומות בלב ים; פרקי דרבי אליעזר (היגר) פרק מא: 'ר' אליעזר אומ' ביום שאמ' הב"ה יקוו המים בו ביום נקפאו המים ונעשו שנים

מקור: כ"י וטיקן 123 (פירוש התורה), דף 63ב.<sup>151</sup>

#### 74.1

<והמים להם חומה> באבכיר גבריא'ל מכריז למים שלפניהם הזהרו שהמילה לפניהם, ולאחריהם הזהרו עתידים להשליך ציציותיהם לאחוריהם וקשר של תפילין, מימינם מזוזה ותורה, מימינו אש דת (דברים לג, ב), ומשמאלם תפילין, הרי היו מוקפין במצות, לכך וה' סביב לעמו (תהילים קכה, ב).

מקור: 'פירוש הרוקח על התורה', שמות יד, כט (עמ' עה).

#### 74.2

{כשמתעטף משליך הכנפות לאחוריו} כדאיתא במדרש אבכיר בפסוק והמים להם חומה, שהכריז גבריא'ל למים שאחריהם הזהרו שעתידין להשליך ציצית לאחוריהן וקשר של תפילין.

מקור: הרוקח, סי' שס"א. העניין מובא, בשם אבכיר, גם ב'פירוש סידור התפילה לרוקח', א, עמ' רצד.

#### 74.3

ואמרת להם (במדבר טו, לח) {להזהיר הגדולים על הקטנים}<sup>152</sup>, קטן שיודע להתעטף ב' ציציות לפניו וב' ציציות לאחוריו כדאמר בסוכה ובאבכיר אבין לוקח לו ציצית.

מקור: פירוש סידור התפילה לרוקח, מה' הרשלר, עמ' רצד.

#### 74.4

מימינם איתא במדרש אבכיר שהיה גבריא'ל מכריז למים שלפניהם הזהרו המילה לפניהם, ולאחוריהם עתידים להשליך את ציציותיהן, וקשר של תפילין אחורי ראשם, מימינם מזוזה ותורה כדכתיב מימינו אש דת למו (דברים לג, ב) ומשמאלם תפילין, הרי הם מוקפין במצות דכתיב וה' סביב לעמו (תהילים קכה, ב).

מקור: 'מכתיבה אשכנזית', שמות יד, כט (בתוך: פירוש רבינו אפרים על התורה, עמ' רכג).

עשר חלקים כנגד שנים עשר שבטים, ועשו חומות מים בין שביל לשביל והיו רואין אלו את אלו. והדיון לעיל בחלק א, בסעיף 'אבכיר והמכילתא'. וראה גם ילקוט המכירי לתהילים מזמור קלו (דף רנח) מ'תנחומא'. וראה תורה שלמה שמות יד, אות קמד.

ראה לעיל מובאה 70 ובהערה שם.

השווה 'ספרי זוטא' המובא בילקוט שמעוני שלח טו, רמז תשנ, עמ' 301 (=ספרי זוטא, מה' הורוביץ, עמ' 288): 'להזהיר גדולים על הקטנים להנהיגן במצוות ציצית. מכאן אמרו כל תינוק שיודע להתעטף חייב בציצית'.

151

152

**{הצי"ף}** > אשר הציף את מי ים סוף על פניהם (דברים יא, ד) < – בא"ת ב"ש צהמ"ו בגימ' מלאכים, **כדאמר באבכיר** שהמלאכים נלחמו.

**{סו"ף ע"ל בגימ' גבריא"ל}** שבא לעמד את ישראל בים סוף,<sup>153</sup> **במדרש אבכיר**.

מקור: ליקוטים מספר הגימטריאות לר' אלעזר הדרשן, כ"י מינכן 221/10, דף כב ע"א (=236א) (הובא אצל אפשטיין, מקדמוניות היהודים, עמ' שג-שד).

## 76 שמות יד, ל

**ויושע {קרי ביה ויושע} כביכול נושע עמהם.**<sup>154</sup> **באכיר (!)**

מקור: ליקוטים מספר הגימטריאות לר' אלעזר הדרשן, כ"י מינכן 221/10, דף צד ע"א (=149א ושם: באבכיר) (הובא אצל אפשטיין, מקדמוניות היהודים, עמ' שג).

## 77 שמות טו, א

**באבכיר** אמר ר' עקיבא בשעה שאמרו ישראל **אז ישיר** לבש הקב"ה חלוק של תפארת שהיו חקוקין עליו כל אז שבתורה. אז תשמח בתולה במחול (ירמיה לא, יב), אז ידלג כאיל פסח (ישעיה לה, ו), אז תפקחנה עיני עורים (שם, ה), אז ידבר יהושע (יהושע י, יב), אז תראי ונהרת (ישעיה ס, ה). את ה' האמרת היום, וה' האמירך (דברים כו, יז-יח). וכיון שחטאו חזר וקורעו, דכתיב בצע אמרתו (איכה ב, יז). ועתיד הקב"ה להחזירו, דכתיב אז ימלא שחוק פינו אז יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות (תהילים קכו, ב).<sup>155</sup>

מקור: סודי רוזא (לרוקח), אות נ, סעיף י, מה' וייס, ירושלים תשמ"ה, עמ' צא.<sup>156</sup>

153 השווה לעיל מובאה 70: 'בשעה שירדו ישראל לים ירד גבריא"ל עמהם והקיפם ומשמרם כחומה'.  
154 ראה תנחומא (ורשה) אחרי, יב; תנחומא (בוכר) אחרי, יג. ובפסיקתא חדתא (בית המדרש, ו, עמ' 37): 'א"ר אבהו ויושע ה', אל תקרי ויושע אלא ויושע'.

155 דרשה זו מובאת פעמים רבות בשם אבכיר ולא מצאתי לה מקבילה. הדרשה מבוססת על דרשת הפסוק 'בצע אמרתו – בזה פורפירה דיליה (=קרע גלימתו)', המובאת בשם ר' יעקב דכפר חנין, במקומות רבים במדרש (ראה ויקרא רבה פ"ו, ה, עמ' קמ; איכה רבה פ"א, א; פסיקתא דרב כהנא, איכה, פט"ו, ג, עמ' 251). מלבד המקורות שלהלן מופיע מדרש זה בשינויים, בשם אבכיר, גם בכ"י וטיקן 460/1, דף 2ב (מיוחס לר' אלעזר הדרשן); וכן בכ"י אוקספורד 268 (פירוש התורה לבעלי תוספות), מובא בתוספות השלם, כר' ז, עמ' רט.

156 מקור זה זהה עם הילקוט שמעוני ומכאן נוסחו המקורי של המדרש. כמו כן, מקבילה מדויקת (מלבד 'לבוש' במקום 'חלוק') יש בכ"י מינכן 81, דף 42א (לרוקח?).



77.1

**באבכיר** אמר ר' עקיב' בשעה שאמרו ישראל **אז ישיר** לבש הקב"ה חלוק של תפארת שהיו חקוקין עליו כל אז שבתורה. אז תשמח בתולה (ירמיה לא, יב), אז ידלג כאיל פסח (ישעיה לה, ו), אז תפקחנה עיני עורים (שם, ה), אז ידבר יהושע (יהושע י, יב), אז תראי ונהרת (ישעיה ס, ה). את ה' האמרת היום, וה' האמירך (דברים כו, יז-יח). וכיון שחטאו חזר וקרעו, שנ' בצע אמרתו (איכה ב, יז). ועתיד הקב"ה להחזירו, שנ' אז ימלא שחוק פינו (תהילים קכו, ב)

5

מקור: ילקוט שמעוני שמות טו, רמז רמא, עמ' 304/91.

1 עקיב': עקיבא ש |

77.2

{אמרתו הא' נקודה בציר"י, לשון כחלוק לבן שאין בו אימרא...} וזהו שאמרו חכמים בצע אמרתו (איכה ב, יז) בזע פורפורין דידיה, קרע מעילו, **במדרש אבכיר** כשאמרו ישראל שירה על הים לבש הקב"ה חלוק שהיה בו כל אז שבתורה, אז תשמח בתולה (ירמיה לא, יב), אז ידלג כאיל (ישעיה לה, ו), אז ישיר משה (שמות טו, א), ובחורבן הבית קרע אותו הבגד. {וזהו בזע פורפורין דידיה, אשר זמם – ר"ת אז. בצע אמרתו אשר צוה – תורה}.

מקור: פירוש הרוקח על חמש מגילות (מה' קלוגמן), איכה ב, יז.

77.3

**אז ישיר** **במדרש אבכיר** לבש הקב"ה בגד ששמו אז וכתוב עליו כל אז, אז ישיר, אז ידבר (יהושע י, יב), וכשחרב הבית קרע אותו, בצע אמרתו (איכה ב, יז), וירצה הקב"ה להחזירו לנו, אז תשמח בתולה במחול (ירמיה לא, יב), אז תראי ונהרת (ישעיה ס, ה).

מקור: 'פירוש הרוקח על התורה' (מה' קלוגמן), שמות טו, א (עמ' עח).

77.4

**אז ישיר ואיתא במדרש אבכיר** לבש הקב"ה בגד ששמו אז וכתוב עליו כל אז, אז ישיר משה, אז ידבר יהושע וכו', וכשחרב בית המקדש קרע אותו דכתיב בצע אמרתו, ולעתיד יחזירו לנו דכתיב אז תשמח בתולה במחול, אז תראי ונהרת, אז ימלא שחוק פינו (תהילים קכו, ב).

מקור: 'מכתיבה אשכנזית', שמות טו, א (בתוך: פירוש רבינו אפרים על התורה, עמ' רכד).

77.5

{הפדות והפאר לפי שנ' והרבה פדות עמו וכו' [...] ואומר לבשי בגדיך תפארתך [...] והפאר סמך אצל הפדות כביכול שיחזור הפאר שלו כשיהיה פדות לעמו. פאר הוא מלבוש אחד} **כדאית' במדרש אב'כ'ר**, שבשעה שאמרו ישראל <אל> שירה, אז ישיר, באם אז הלבשוהו להקב"ה, שנדמה להם כאילו היה מלובש באותן מלבוש, והיו כל<sup>157</sup> לאומרו אז שבתורה הוא, והוא היה מפואר מאוד וקרע אותו הקב"ה בחרבן הבית, שנ' בצע אמרתו (איכה ב, יז), היינו כמו אימרא תרגו' של שולי המעיל (שמות כח, לד ועוד), על שפת שוליו.<sup>158</sup> ועתיד הקב"ה להחזיר אותו הפאר בבנין בית המקדש, **כך יש במדרש אב'כ'ר**. **פי' אב'כ'ר כשסיים שום נחמה מיד אומ' אמן במהרה כן יהי רצון**.

מקור: פירוש תלמיד ר' אלעזר מוורמייזא לפיוט 'האדרת והאמונה', כ"י פרמה 3507, דף 151ב.<sup>159</sup>

77.6

פאר הוא מלבוש **כדאית' במדרש אבכיר**, שבשעה שאמרו ישראל אז ישיר בים סוף, אז כמו כן הלביש הקב"ה, שנדמה להם כאילו היה מלובש באותו מלבוש. וכל אז שבתורה היה עליו והיה מתפאר מאד. והקב"ה קרע אותו בחרבן הבית כמו שנ' בצע אמרתו כמו אמרא תרגום של המעיל והוא שפת התחלת שוליו ועתיד להחזיר לנו אותו הפאר בבנין בית המקדש. **כך יש במדרש אבכיר**.

מקור: פירוש לפיוט 'האדרת והאמונה', כ"י אוקספורד 2253/13, דף 248ב.<sup>160</sup>

77.7

פאר הוא מלבוש אחד **כדא' במדרש אבכיר**, שבשעה שאמרו ישראל אז ישיר ישראל, אז הלבשוהו להקב"ה, שנדמה להם כאילו היה לבוש מלבוש. והיה בו כל אז שבתורה, ובו היה מפואר מאוד. ובשעת החורבן קרע אותו הקב"ה שנ' בצע אמרתו, היינו כמו אימר' תרגום על שולי המעיל אימר', ועתיד להחזיר אותו הפאר בבנין בית המקדש. **כך יש במדרש אבכ'ר**.

מקור: פירוש לפיוט 'האדרת והאמונה', לר' נפתלי הירץ טריביש, כ"י אוקספורד 1930, דף 27ב.<sup>161</sup>

157 המילה אינה ברורה. ואולי צ"ל: 'בו כל'.

158 אונקלוס תרגם: 'שיפולי מעילא'. וכן המיוחס ליונתן 'שיפולי מינטר מעילא'.

159 ראה להלן מובאה 113 ובהערה שם. קטע זה אינו בפירוש 'האדרת והאמונה' שבסוף ספר ערוגת הבושם, כ"י וטיקן 301, דף 167ב. ואינו בפירוש 'האדרת והאמונה' שבכ"י אוקספורד 1960, דף 137ב. וראה במקבילות שלהלן.

160 נוסח דומה יש בפירוש הפיוט שבכ"י וטיקן 285, דף 110א: 'פאר הוא מלבוש כדאיתא במדרש, שבשעה שאמרו ישראל אז ישיר בים סוף, אז כמו כן הלביש השם, שנדמה להן וכאילו היה מלובש באותו המלכות. וכל אז ואז שבתורה היו עליו והיה מפואר מאד. והשם קרע אותו בחרבן הבית כמו שנאמר בצע אמרתו כמו אימרא ותרגו' של המעיל והוא שפת שוליו ועתיד להחזיר לנו אותו הפאר בבנין בית המקדש. **כך יש במדרש אבכיר**'. והשווה למובאות הבאות.

161 השווה לנוסח הדפוס המובא במובאה הבאה.

פאר הוא מלבוש כדאמ' במדרש אבכיר, בשעה שאמרו ישראל אז ישיר, אז הלבישוהו, והיה בו כל אותיות שבתורה ובו היה מפואר מאד מאד. ובשעת חורבן קרע אותו שנאמר ביצע אמרתו בזע פורפירון ידיה, ועתיד הקב"ה להחזיר אותו פאר, עכ"ל.

מקור: סידור ר' נפתלי הירץ טריביש, יום הכיפורים, פיוט 'האדרת והאמונה', אות פ' (מה' טיהינגן ש"ך, קונטרס ב, ח, 3, 162). (=סידור ר' הירץ ש"ץ, מה' י' קלוגמן, בני ברק תשס"ה, עמ' קנ).

{אז שש מאות ושלוש עשרה מצות – אז כשקיבלו ישראל את התורה... אז לבש הקב"ה במלבוש אחד ששמו אז... ומה שנבקע הים בזכות המילה ל[פ]י דדריש ליה במדרש לגזור ים סוף לגזרים – לגז[ו]רים, לכשהגיע להם המים עד המילה מיד נבקע הים. ואז כמו כן לבש הקב"ה באותו מלבוש ששמו אז כך דריש במדרש אבכיר. הרי אז על המילה כמו אז אמרה חתן דמים למולות...}.

מקור: כ"י ירושלים 1136, 8<sup>0</sup> דף 11א (= כ"י מוסקבה-גינצבורג 333, דף 145ב).<sup>163</sup>

## 78 שמות טו, ב

{תלבישנו עוז וגדולה}<sup>164</sup> אומר במדרש אבכיר כשאמרו ישראל עזי וזמרת יה לבש הקב"ה מלבוש עוז, לבש ה' עז התאזר (תהילים צג, א), ועתיד להלבישו, דכתיב לבשי עזך ציון (ישעיהו נב, א).<sup>165</sup>

מקור: פירוש התפילות לר' אלעזר מוורמס (נתפרסם אצל מ"ל קצנלבוגן, 'פירוש ההושענות לרבי אלעזר מגרמיזא', ספר זכרון לר' שילה רפאל, ירושלים תשנ"ח, עמ' מא).

<sup>162</sup> נזכר לראשונה אצל בריל, שנתון, ה, עמ' 98. הובא אצל אפשטיין, מקדמוניות היהודים, עמ' שב. ובעמ' שד כתב כי בעל הסידור לקח מפירוש הפיוטים שבמובאה הקודמת. על סידור זה ומקורותיו ראה י' דן, 'פירוש 'האדרת והאמונה' של חסידי אשכנז', תרביץ נ (תשמ"א), עמ' 396-404.  
<sup>163</sup> המקור ממנו הועתק הקטע – מתוכו ניכר שהוא מפירוש לפיוטים – לא צוין בכתב היד.  
<sup>164</sup> קטע הפיוט המתפרש על ידי הפרשן.  
<sup>165</sup> קטע זה משלים כנראה את המובאה הקודמת, ואם כך אפשר שדרשה זו באבכיר כללה עוד 'מלבושים' של הקב"ה מלבד 'חלוק של תפארת' שעליו חקוקים כל אז שבתורה ו'מלבוש של עוז' הנזכר כאן.

<אשירה לה' כי גאה גאה> א"ר חמא בר חנינ' בשעה שיצאו ישראל ממצרים עמד שר של ים ונשתטח לפני הקב"ה. אמר לפניו, רבונו של עולם, במדת רחמים בראת עולמך ואתה מתנהג בחזקה. מיד קרא הקב"ה לכל שרי האומות והיה מסדר לפניהם כל המאורע, אמר שפטו נא ביני ובין זה. שבתחלה ירדו בניי למצרים ולא ירדו אלא לגור שם, שנ' ויאמרו אל פרעה לגור בארץ באנו (בראשית מז, ד), עמד פרעה וכבשן לעבדים. בתחלה עשאו רועים, שנ' ואם ידעת ויש בם אנשי חיל וג' (שם, ו), חזר ועשאו בנאים, שנ' ויבן ערי מסכנות (שמות א, יא), למעטן מפריה ורביה, חזר וגזר עליהן כל הבן הילוד וג' (שם, כב), חזר ואמר אם בן הוא והמתן אותו (שם, טז). אמ' לפניו, רבונו של עולם, הדין עמך ועמך האמת, אלא אם רצונך תושיע את ישראל ולא תאבד את מצרים. א"ר יהושע בן לוי כיון שראה מיכאל ששרי האומות מלמדין סגוריא על מצרים, רמז לגבריאל שטס למצרים טיסה אחת ושטט לכינה עם טיטה ותינוק אחד מת ששקעוהו בבנין, ועמד לו לפני הקב"ה ואמר לפניו, רבונו של עולם, בזו ענין שעבדו בניך. כיון שראתה מדת הדין אמרה עשה דין לבניך במצרים שרובן חייבין. מיד טיבעו מצרים, שנ' דרכת בים סוסיך חומר מים רבים (חבקוק ג, טו) – אותו חומר שהביא גבריאל גרם למצרים לטובען.

מקור: ילקוט שמעוני שמות טו, רמז רמג, עמ' 314/51.<sup>166</sup>

1 חנינ' חנינא ש | ים: מצרים ש (והימן הגיה כגרסת הדפוסים) | 2 מתנהג: מתגאה ש

79.1

**באבכיר** אמרו מלאכי השרת רבון העולמים, עמך הדין והאמת, תושיע את ישראל <אל> ולא תאבד מצריים מעשה ידיך. אמ' ר' יהושע בן לוי כיון ששמע מיכאל <אל> ששרי אומות העולם מלמדין סגוריא על המצריים, רמז לגבריאל <אל>. וטס גבריאל <אל> טיסה אחת למצרים ושטט לכינה אחת עם הטיט והתינוק אחד מת ששקעוהו בבנין וכו' עד והתינוק' לכינה של גבריאל <ל>, קבעו תחת כסא הכבוד כמעשה לבנת הספיר (שמות כד, י) {לכך היה גבריאל <ל> הולך לפנייהם לשומרם מפני שר מצרים}.

מקור: כ"י וטיקן 123 (פירוש התורה), דף 63א.

השווה עם 'מדרש ויושע' המובא בילקוט שמעוני בשלח, רמז רמא, עמ' 301-302: 'בשעה שיצאו ישראל ממצרים פתח עוזא שר של מצרים לפני הקב"ה ואמר לפניו רבש"ע אומה זו שאתה מוציא ממצרים יש לי עליה דין יבא מיכאל שר שלהן וידון לפניך עמי... באותה שעה ענה עוזא ואמר רבש"ע יודע אני בעצמי שהן חייבין אלא שב עליהם במדת רחמים, באותה שעה עמד גבריאל ולקח מלבן של טיט ועמד לפני הקב"ה ואמר רבש"ע הלא שעבדו בניך שעבוד קשה כזה תרחם עליהם מיד חזר הקב"ה וישב עליהן במדת הדין וחזר וטבעם בים לכך נאמר וירא ישראל את היד הגדולה'. וראה לעיל בחלק א, בפרק מקורות ומקבילות, 'מבוא', הערה 296.

**באבכיר** כיון שראתה מידת הדין למיכא<ל> עמדה אף היא לפני הקב"ה ואומרת רבון העולמים במידת הדין ובמידת רחמים בראת עולמך. בזמן שהעולם רובן זכאין אתה דנן במידת רחמים ועכשיו עשה דין לבני[ך] ממצרים שרובן חייבין ששיעבדו ושצקו לבניך במלבן, מיד נהפך הקב"ה ממידת רחמים למידת הדין וטיבע מצרים בים {זהו יי' נלחם – יצא ממידת יי' אל רחום ונלחם במצרים}.<sup>167</sup>

מקור: כ"י וטיקן 123 (פירוש התורה), דף 63א.<sup>168</sup>

# 81 שמות טו, ד

**ובאבכיר** א"ר יהודה בן לוי כשם שעשה הקב"ה עם המצריים מלחמה כך נלחם עם מרכבותיו שנ<אמר> מרכבות פרעה וחילו ירה בים (טו, ד) ולא עוד אלא הקב"ה דן הסוס ואומ<ר> לו למה רצתה אח<ר> בני, ריבונו של עולם המצרי<ם> הריצוני בעל כרחי, מיד המלאך כופתן זה בזה ודנן [ואחר]<sup>169</sup> זה משליכים לים שנ<אמר> סוס ורוכבו רמה בים (א).<sup>170</sup>

מקור: כ"י פרמה 655, פירוש פיוטים וקניות, דף 91ב.<sup>171</sup>

# 82 שמות טו, א; ד

**ובאבכיר ובמכיל<תא>** ירה רמה מלמד שהעלין(?) גלי הים עד לשמים והשליכם עד תהום, לפי שמציע במדר<ש> וכתנחומא.<sup>172</sup>

מקור: כ"י פרמה 655, פירוש לפיוטים, דף 95א.<sup>173</sup>

<sup>167</sup> בפירוש הרוקח לתפילות (נתפרסם אצל מ"ל קצנלבוגן, 'פירוש ההושענות לרבי אלעזר מגרמייזא', ספר זכרון לר' שילה רפאל, ירושלים תשנ"ח, עמ' מג) מובא: 'ואומר במדרש תנחומא אני יוצא בתוך מצרים (שמות יא, ד), אני יוצא ממדת רחמים למדת הדין למצרים'. המהדיר שם (הערה 4) כתב 'ליתא במדרשי התנחומא שבידינו וגם ל"מ במדרש אחר'. וייתכן שכוונת הרוקח לאבכיר. והשווה גם מובאה 55.

<sup>168</sup> ייתכן שמיקומו בסמוך למובאה על שמות טו, א (מובאה 70).

<sup>169</sup> השלמתי מן ההיגיון.

<sup>170</sup> השווה מכילתא דר"י, שירה, פ"ב, עמ' 124-125: 'סוס ורוכבו, מגיד שהסוס קשור ברכבו ורכבו קשור בסוס עולים במרום ויורדים לתהום ואין נפרדים זה מזה. משל לאדם שזרק שני כלים לאויר ונפרדים הן מיד זה מזה אבל כאן סוס ורוכבו יחד רמה ירה. כתוב אחד אומר רמה בים וכתוב אחד אומר ירה בים כיצד יתקיימו שני כתובים הללו, רמה שהיו עולין למרום, ירה שהיו יורדים לתהום; מכילתא דרשב"י, עמ' 76. וכן תנחומא (בובר) בשלח יד, המצוטט בהמשך הפירוש שם. והשווה עם המובאות לשמות יד, כה.

<sup>171</sup> תודתי לד"ר אליזבת הולנדר על שהפנתה אותי למובאה זו.

<sup>172</sup> ראה תנחומא (ורשה) בשלח, יג: 'רמה בים ירה בים כיצד יתקיימו שני מקראות אלו, רמה שהיו עולין למרום, ירה שהיו יורדין לתהום ואין נפרדין זה מזה'.

<sup>173</sup> המשך הקטע המובא שם, הובא לעיל יד, טו (מס' 69).

<קפאו תהמות בלב ים> בא'ב'כ'י'ר' אמ' ר' יעקב מלמד שקפא התהום למטה מן הים והיה הא[ד] יוצא מרגלי ישר>אל> ונכנס לחיכין של מצריים וממנו היו משתנקין ומתים כולן דכת' ונבקה רוח מצרים בקרבו (ישעיה יט, ג).<sup>174</sup>

מקור: כ"י וטיקן 123 (פירוש התורה), דף 64א.

הנני ממטיר לכם לחם. לכם הוא ניתן ולא לכל אומה ולשון. שאם יתכנסו כל האומות לספות מן המן אפי' משהו אינם יכולין. ואין לי אלא המן, הבאר מגין, ת"ל באר חפרוה שרים (במדבר כא, יח). שאם יתכנסו כל אומות העולם למלאות קיתון אחד מן הבאר לא היו יכולין.<sup>175</sup> ג' שמות נקרא המן – לחם, דבש, שמן. לחם לנערים, שמן לקטנים, דבש לזקנים.<sup>176</sup> ויצא(ו) העם ולקטו דבר יום, א"ר אלעז' בר' שמע' מזון אלפים שנה היה המן יורד בכל יום, דכת' דבר יום ביומו ולהלן הוא אומר כי אלף שנים בעינך כיום אתמול (תהילים צ, ד).<sup>177</sup> אם כן למה היה יורד בכל יום והמותר וחס השמש ונמס (כא), מפני משאוי הדרך. ד"א שהן אוכלין אותו חס ולא צונן. ד"א שיהיו נושאים עיניהן בכל יום לאביהן שבשמים.<sup>178</sup>

מקור: ילקוט שמעוני שמות טז, רמז רנח, עמ' 335/45.

3 יכולין: נ' לחם ש | 4 ויצאו: ויצא ש | שמע': שמעון ש |

<sup>174</sup> לדרשה זו לא מצאתי מקבילה. במכילתא ויהי בשלח פ"ד: 'הקפאי להם את הים משני חלקים ונעשה כמין בולוס של זכוכית שנ' קפאו תהומות בלב ים'. וכן במכילתא דרשב"י יד, טז.

<sup>175</sup> ראה ספרי דברים שיג, עמ' 355: 'ימצאהו בארץ מדבר – הכל מצוי ומסופק להם במדבר באר עולה להם, מן יורד להם, שליו מצוי להם, ענני כבוד מקיפות עליהם... יבונגהו – בשתי מתנות שכשהיה אחד מן האומות פושט ידו לקמוץ מן המן לא היה עולה בידו כלום, למלאות מים מן הבאר לא היה עולה בידו כלום'; מדרש תנאים לדברים לב, י.

<sup>176</sup> ראה ספרי זוטא לבמדבר יא, ח (עמ' 270/22): 'כת' לחם וכת' שמן וכת' דבש הא כאיזה צד לחם לנערים שמן לתינוק דבש לזקנים'; באופן מעט שונה ביומא עה ע"ב: 'כתיב לחם וכתיב שמן וכתיב דבש. אמר רבי יוסי ברכי חנינא: לנערים לחם, לזקנים שמן, לתינוקות דבש'; פסיקתא חדתא, בית המדרש, ו, עמ' 39. הדרשן דורש ראשי תיבות: לש"ד = לחם, שמן, דבש. וראה ילקוט האזוב, עמ' קנז.

<sup>177</sup> דרשה זו מובאת כלשונה, בשם רשב"י, בקונטרס אחרון מילמדנו, רמז נא (עמ' 803, בדרשות לספר במדבר): 'ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו, אמר ר"ש בן יוחי מזון אלפים [שנה] היה המן יורד להן לישראל בכל יום ויום, שנ' דבר יום ביומו, ואומר כי אלף שנים בעינך כיום אתמול'. והשווה תנחומא (בוכר) בשלח, כא. דיון במובאה זו ראה אפשטיין, קדמות התנחומא, עמ' 18.

<sup>178</sup> על התשובה השלישית ראה מכילתא דרשב"י כאן (עמ' 106/27): 'ד"א דבר יום ביומו ר' שמעון אומר מפני חיבתן שלישראל ניתן להם דבר יום ביומו... כך ישראל מפני חיבתן ניתן להן פרנסת יום יום כדי שיהיו מחליין ומקבילין פני שכינה בכל יום'; ספרי במדבר פסקה פט (עמ' 90/12). השאלה ושלושת התשובות מובאות ביומא עה ע"א בשם רשב"י: 'שאלו תלמידי את רבי שמעון בן יוחי: מפני מה לא ירד להם לישראל מן פעם אחת בשנה? אמר להם... נמצאו כולן מכוונים את לבם לאביהן שבשמים. דבר אחר: שהיו אוכלין אותו כשהוא חם, דבר אחר: מפני משאוי הדרך'.

**באבכיר** שהיו מביאין להם הענגנים אבנים טובים עם המן דכת' והנשיאים הביאו את אבני השוהם (שמות לה, כז).<sup>179</sup>

<והיה משנה> (שמות טז, ה) – **באבכיר** אמ' ר' שמעון בן יוחי מלמד שהיה מן משונה בשבת בטעמו וריחו ומראהו<sup>180</sup> {ודורש ל' <שון> שלא היה צריך לכתוב לחם משנה אלא לקטו שני העומר לאחד}.

מקור: כ"י וטיקן 123 (פירוש התורה), דף 66א.

## 86 שמות יח, ב

**צפרה** א"ת לרב תכשיטיה ושפחתה. צפרה, צפירת תפארה, צפו וראו כמה היא נאה.<sup>181</sup> **במדר' אבכיר**.

מקור: פירוש התורה לר' אלעזר הדרשן, כ"י אוקספורד 945 (Opp. 202), דף 98א.

## 87 שמות יח, ט

**ויחד יתרו** ויחד נעשה בשרו חידודין. ד"א ייחד השם, בתנחומא, נעשה יהודי, שמח וחד בלבן. ד"א וייחד ייחד את [עצמו] לכלל ישראל. י"י (שם יח, ח) **וייחד** ייחד את הקב"ה, לכך סמוכים. העביר חרב חדה על בשרו ונימול. **והמדרשות הללו בתנחומא ובאבכיר ובחלק'**.<sup>182</sup>

מקור: פירוש התורה לר' אלעזר הדרשן, כ"י אוקספורד 945 (Opp. 202), דף 99ב.

## 88 שמות כ, יח

**ומשה נגש אל הערפל**, מיכאל וגבריאל הביאוהו,<sup>183</sup> **במדרש אבכיר**.

מקור: ליקוטים מספר הגימטריאות לר' אלעזר הדרשן, כ"י מינכן 221/10, דף צט ע"ב (=151ב) (הובא אצל אפשטיין, מקדמוניות היהודים, עמ' שג).

<sup>179</sup> ראה יומא עה ע"א: 'אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן... מלמד שירדו להם לישראל אבנים טובות ומרגליות עם המן. והנשאים הביאו את אבני השוהם, תנא: נשיאים ממש, וכן הוא אומר נשיאים ורוח וגשם אין (משלי כה, יד); תרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל לשמות לה, כז 'וענני שמיא אזלין לפישון ודליין מתמן ית אבני בודילות חילא וית אבני אשלמותא לשקעא באיפודא'; שנאן, תרגום ואגדה בו, עמ' 140.

<sup>180</sup> השווה מכילתא דרשב"י טז, ה (עמ' 107/38): 'והיה משנה לחם שהוא משונה. אתה אומר לחם שמשונה או אינו אלא לחם כפול. כשהוא אומר לקטו לחם משנה (שמות טז, כב) הרי לחם משנה אמור הא מה ת"ל והיה משנה לחם שהוא משונה. בכל יום היה יורד עומר אחד ובשבת שני עמרים, בכל יום היה ריחו נודף ובשבת ביותר, בכל יום ויום מצהיב כזה ובשבת ביותר'.

<sup>181</sup> בספרי במדבר פסקה צט (עמ' 98): 'אלא שראת את צפורה שאינה מתקשטת בתכשיטי הנשים...'. ובהמשך שם: 'ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר צפורה – צפו וראו מה נאה'. והובא משם בילקוט שמעוני בהעלותך רמז תשלח.

<sup>182</sup> ראה תנחומא (בוכר) יתרו, ה: 'ויחד יתרו – שיחד שמו של הקב"ה. ד"א ויחד יתרו, שנעשה יהודי; תנחומא (ורשה) יתרו, ז: 'ויחד יתרו – אל תקרי ויחד אלא ויהד שנעשה יהודי'; סנהדרין צד ע"א: 'ויחד יתרו, רב ושמואל, רב אמר: שהעביר חרב חדה על בשרו, ושמואל אמר: שנעשה חדודים כל בשרו'. בכ"י וטיקן 123 (פירוש התורה), דף 66ב, מביא: 'ויחד בתנחומא שנעשה יהודי. ד"א שייחד שם שמים'. מן העיון במקבילות אין לדעת אלו מהדרשות היו גם באבכיר.

<sup>183</sup> ראה פרקי דרבי אליעזר פ"מ (מא), מה' היגר, עמ' 221: 'ושמע הב"ה את קולן וערב עליו ושלח מיכאל ולגבריאל ואחזו בשתי ידיו של משה שלא ברצונו והגישוהו אל הערפל, שנ' ומשה נגש אל הערפל'.

89 שמות כד, ז ( ? )

כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כד, ז). ראוי היה לומר נשמע ונעשה, אלא אמרו ישראל להב"ה, רבון כל העולמים, עד שלא שמענום קימנום. **אנכי** (כ, ב) קיים יעקב, שנא' ויאמר יעקב אל ביתו הסירו את אלוהי הנכר (בראשית לה, ב). **לא תשא** (כ, ז) קיים אברהם, שנא' הרימותי ידי אל ה' (בראשית יד, כב). **זכור** (כ, ח) קים יוסף, שנאמ' וטבוח טבח והכן (בראשית מג, טז). **כבד** (כ, יב) קיימו יצחק כשנעקד על גבי המזבח. **לא תרצח** (שם, יג) קיימו יהודה – מה בצע כי נהרוג את אחינו (בראשית לז, כו). **לא תנאף** (שם) קיימו יוסף באשת פוטיפרע. **לא תגנוב** (שם) קיימו השבטים – ואיך נגנוב מבית אדוניך כסף או זהב (בראשית מד, ח). **לא תענה** (כ, יג) קיים אברהם שהעיד לכל באי עולם שאתה רבון כל המעשים. אף הוא קיים **לא תחמוד** (שם, יד) אם מחוט ועד שרוך נעל (בראשית יד, כג).<sup>184</sup>

מקור: ילקוט שמעוני שמות יט, רמז רעז, עמ' 424/95.

90 שמות כד, י

**כמעשה לבנת הספיר**, רמז כשם שישאל היו דורסין ברגליהן בחומר לעשות לבנים, כך כאילו למעלה בכל צרותם לו צר,<sup>185</sup> **אבכיר** ר.

מקור: כ"י מינכן 15, דף קנב ע"א. (הובא אצל אפשטיין, מקדמוניות היהודים, עמ' שד).

90.1

**כמעשה לבנת הספיר**, רמז כשם שישאל היו דורסין ברגליהן בחמר לעשות לבנים, כך כאילו למעלה בכל צרותם וגו', **אבכיר** ר.

מקור: פירוש התורה לר' אלעזר הדרשן, כ"י אוקספורד 945 (Opp. 202), דף א171.

<sup>184</sup> חוליות שונות של דרשה זו מצויות במדרשים שונים אך באבכיר היא באה בצורה מלאה. לדרשה כולה השווה אליהו רבה, מה' איש שלום, פכ"ד (כו), עמ' 131; פסיקתא חדתא, בית המדרש, ו, עמ' 40: 'ויבא משה ויקרא לזקני העם (שמות יט, ז) וא"ל רצונכם לקבל התורה, אמרו מה כתב בה, אמר להם י' הדברים, אמרו לו כבר קיימנום אבותינו. אנכי ולא יהיה קיים יעקב, שנא' והיה ה' לי לאלהים (בראשית כח, כא) וכתב הסירו את אלוהי הנכר. ולא תשא וזכור קיים יוסף. וטבוח טבח קיים יצחק שהושיט צווארו לשחיטה. לא תרצח קיימו יהודה שנאמר מה בצע כי נהרוג את אחינו. לא תנאף קיים יוסף. לא תגנוב קיימו כל השבטים. לא תענה קיים יהודה שנאמר ויכר יהודה (שם לח, כו), לא תחמוד קיים אברהם שנאמר אם מחוט ועד שרוך נעל; ומה שכתב על כך בריל, שנתון, ה, עמ' 97-99. דרשה אחרת, לפיה עשרת הדברות כולן קיימו על ידי יוסף ראה במכילתא ויהי בשלח, פתיחתא, עמ' 79, ושם הערה 13. מקומה של דרשה זו במדרש אבכיר הוא אולי בפרשת יתרו.

<sup>185</sup> במכילתא, מסכתא דפסחא, בא, פי"ד (עמ' 51): 'וכן אתה מוצא כל זמן שישאל משועבדין כביכול שכינה משועבדת עמהם שנ' ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר (שמות כד, י). וכשנגאלו מה הוא אומר וכעצם השמים לטוהר ונאמר בכל צרתם לו צר'. בדרשה באבכיר יש המחשה של הדברים, והשווה עם המובאה לשמות טו, א (מס' 78.1).



91 שמות כד, יד

ואל הזקנים אמר שבו לנו בזה. שקל כבודן בכבודו,<sup>186</sup> שהיו חכמים וצדיקים; אבל באברהם שלא היו צדיקים אלא עבדיו, אמר להם שבו לכם פה עם החמור (בראשית כב, ה) עם הדומה לחמור.<sup>187</sup> ד"א לא לכם אתם יושבים אלא לנו. ראו לאיזה מקום אנו הולכים, למקום שרפים וחיות ומלאכים, בקשו עלינו רחמים שנעלה לשלום ונשוב לשלום.<sup>188</sup> והרי דברים ק"ו, ומה אם משה שנאמר לו **עלה אלי** והבטיחו, כך היה מתפחד, וכן יעקב וירא יעקב מאד ויצר לו (שם לב, ח) אנו עאכ"ו שנבקש רחמים מלפני המקום שירחם עלינו ויפדנו מכל צרה.

מקור: ילקוט שמעוני משפטים כד, רמז שסב, עמ' 643/13.<sup>189</sup>

92 שמות כה, ב

ויקחו לי תרומה. מי שנאמר בו לה' הארץ ומלואה (תהילים כד, א), אשר לו הים והוא עושהו<sup>190</sup> (שם צה, ה) ואומר הן לה' (אלהים) [אלהיך] השמים (דברים י, יד), הוא צריך לבשר ודם, אלא שחמד לישראל לשרות שכנתו בהם כאב שמחמד לבניו, לכך נאמר ויקחו לי. והרי דברים קל וחומר, ומה לעשות משכן כבוד וכפרה לישראל אמר הקב"ה **דבר אל בני ישראל**, בלשון פיוס, כד"א דברו על לב ירושלים (ישעיה מ, ב), אומות העולם שהן דוחקין לישראל ונוטלין ממנו על כרחן מה תהא עליהן. שכל מי שנוטל ממנו כאלו שופך דמן,<sup>191</sup> שנאמר מחמס בני יהודה אשר שפכו דם נקי בארצם (יואל ד, יט).

מקור: ילקוט שמעוני תרומה כה, רמז שסג, עמ' 651/90.

2 אלהים: אלהיך | שחמד: שחידם | 4 כד"א: כמה דאת אמר | 5 ממנו: ממנו | ש

93

ויקחו לי תרומה, אמר הקב"ה לישראל התורה היתה שלי, שנאמר למען תהיה תורת ה' בפיך (שמות יג, ט), והמשפט שלי, שנאמר כי המשפט לאלהים הוא (דברים א, יז), נטלתם אותם קחו אותי עמם, ויקחו לי. ויקחו תרומה אין כת' כאן, אלא ויקחו לי.<sup>192</sup> **אבכיר**.

<sup>186</sup> השווה מכילתא, בא, פסחא, יא (עמ' 36): 'שמשה חלק כבוד לזקנים' ועוד (ראה תורה שלמה, שמות ג, אות רח), אבל להשוואה לאברהם, הבאה בהמשך הפסקה, לא מצאתי מקבילה.

<sup>187</sup> ראה לעיל מובאה 33 ובהערה שם.

<sup>188</sup> השווה מדרש הגדול כאן, מה' מרגליות, עמ' תקנט.

<sup>189</sup> קטע זה חסר בכתב היד של ילקוט שמעוני והובא כאן (וכן במה' הימן-שילוני) מתוך הדפוס הראשון.

<sup>190</sup> לפנינו: עשהו.

<sup>191</sup> בילקוט ראובני, כר' ג, עמ' קמ (ערך גזל וגניבה): 'מי שנוטל ממנו כאלו שופך דמים. (אבכיר).'

<sup>192</sup> השווה תנחומא (ורשה) תרומה, ג: 'אמר להן הקב"ה לישראל התורה שלי ונטלתם אותה קחו אותי עמה שנאמר ויקחו לי תרומה'; תנחומא (בוכר) תרומה, ב.

מקור: ילקוט שמעוני תרומה כה, רמז שסד, עמ' 653/1.

94

ד"א ידבנו לבו, שאין פורס תרומה בנדבת לב אלא תרומת הנדבה מה שאין כן בתרומת הלשכה והק' ככר, כי שלוש תרומות נאמר כאן, של לשכה לקרבנות, ושל אדנים, ושל נדבה כדאיתה באבכיר ושקל.<sup>193</sup>  
מקור: פירוש התורה לר' אלעזר הדרשן, כ"י אוקספורד 945 (Opp. 202), דף 176א.

95

תרומתי תרומת י', עשר תרומות הם במדרש אבכיר.<sup>194</sup>

מקור: 'מכתיבה אשכנזית', שמות כה, ב (בתוך: פירוש רבינו אפרים על התורה, עמ' רפו).

96

< תקחו את תרומתי > {את לרבות, כי הרבה מיני תרומות הן}, כמו ששינו במלאכת המשכן ובמדרש אבכיר עשר תרומות הן.

מקור: כ"י מינכן 15, דף קנו ע"א (הובא אצל אפשטיין, מקדמוניות היהודים, עמ' שד). = כ"י אוקספורד 945 (פירוש התורה לר' אלעזר הדרשן), דף 177א.

193

ראה ירושלמי שקלים פ"א ה"א (דף מה ע"ד): 'רבי חגי בשם רבי שמואל בר נחמן שלש תרומות נאמרו בפרשה הזאת תרומת אדנים ותרומת שקלים ותרומת המשכן. דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה זו תרומת אדנים, מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי זו תרומת שקלים, וזאת התרומה אשר תקחו מאתם זו תרומת המשכן. תרומת המשכן למשכן מה שירצו יעשו, תרומת שקלים לקרבן מה שירצו יעשו כדי שתהא יד כולן שווה, תרומת אדנים לאדנים העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט'.

194

ראה ברייתא דמלאכת המשכן, פרק א (מה' קירשנר, עמ' 151): 'ר' אומ' עשר תרומות הן: תרומה ותרומת מעשר וחלה ובכורים ותרומת נזיר ותרומת תודה ותרומת הארץ ותרומת מדיין ותרומת שקלים ותרומת משכן'. הברייתא הובאה בילקוט שמעוני רמז שסג, בשם 'מלאכת המשכן', ועיין בהערת שילוני שם, עמ' 649. ראשית הקטע 'תרומתי – תרומת י' הוא אולי מדברי הפרשן.

<תרומה (ב)... תרומתי (ב)...><sup>195</sup> וזאת התרומה וגו' (ג), מלמד שהראה הקב"ה למשה ג' תרומות אחד של משכן, ואחד של מקדש ראשון, ואחד של מקדש שני, שנאמר זהב וכסף ונחשת. זהב, נגד משכן שעשה משה שהיה חביב על הקב"ה כזהב. כסף, זה מקדש ראשון שבנאו שלמה שכת' בו אין כסף נחשב בימי שלמה למאומה (דהי"ב ט, כ). נחשת, זה מקדש שני שחסר ה' דברים ארון וכפורת וכרובים, אש ורוח הקודש.<sup>196</sup> ד"א ג' תרומות, בג' פעמים [בשנה] תורמין את הלשכה.<sup>197</sup> א"ר יהושע בן לוי שאם ירצה אדם לשלש שקלו שלש פעמים בשנה, שנאמר והעמדנו עלינו מצות לתת [עלינו] שליש[ית] השקל (נחמיה י, לג).<sup>198</sup> והלא לא נאמר אלא מחצית השקל, אלא לא אמ' אלא ג' תרומות הללו.<sup>199</sup>

מקור: ילקוט שמעוני תרומה כה, רמז שסג, עמ' 652/21.

2 נגד: כנגד ש | 3 שכת': דכתיב ש | 5 שקלו: שקלים ש | 6 מצות: מצוה ש | לתת שליש השקל: אש |

## 97.1

במדרש אבכיר זהב כנגד משכן שעשאו משה שהיה חביב על הקב"ה כזהב בעיני אדם. וכסף זה מקדש ראשון שבנאו שלמה דכת' אין כסף נחשב בימי שלמה למאומה (דהי"ב ט, כ). ונחשת זה מקדש שני שחסרה ה' דברים א[רון] וכפורת וכרובים ואש ורוח הקודש. ד"א זהב וכסף ונחשת אמ' ר' יוחנן מיכן ג' פרקים תורמין את הלשכה, כנגד ג' תרומות הללו. ואמ' ר' יהושע בן לוי מנין שאם רצה אדם לשלש שיקבלו<sup>200</sup> שלש פעמ'ים> בשנה, שנאמר והעמידו עלינו מצות לתת שלישית [השקל] בשנה (נחמיה י, לג).

מקור: כ"י וטיקן 123 (פירוש התורה), דף 70ב.

## 97.2

זהב וכסף ונחשת ג' כנגד ג' תרומות כדאיתא במדרש <ש> א'ב'כ'ר'.

מקור: פירוש התורה לר' אלעזר הדרשן, כ"י אוקספורד 945 (Opp. 202), דף 177א.

195 השלמתי על פי העניין ועל פי המשך ג' תרומות וכן הוא במדרש הגדול כאן (עמ' תקסט): 'ולמה נאמר תרומה התרומה תרומתי בעניין אחד, אלא אחת למשכן ואחת למקדש ראשון ואחת למקדש שני'.  
196 לדרשה זו, המקבילה בין זהב למשכן וכו', לא מצאתי מקבילה. לסימנה 'מקדש שני חסר חמישה דברים' מקבילה בירושלמי הוריות פ"ג ה"ב; שיר השירים רבה פ"ח ט, ג; בבלי יומא כא, ע"ב; במדבר רבה פט"ו, י (הפירוט בכל מקור שונה בחלקו).  
197 לשון המשנה בשקלים פ"ג, מ"א (כפי הנוסח המדויק שבמקבילה להלן מכ"י וטיקן) ומשם בפסיקתא רבתי פ"י (דף לג ע"א) ובתנחומא (ורשה) כי תשא, א. דרשת ג' פעמים תרומה נדרשת בירושלמי (שם פ"א ה"א) וכן בבבלי (מגילה כט ע"ב) לעניין אחר. הלימוד של דרשה זו כמקור לדין המשנה (שעל פי הנוסח בכ"י וטיקן בא בשם ר' יוחנן) הוא אולי ייחודי לאבכיר.  
198 בירושלמי שקלים פ"ב ה"ג בשם ר' חלקיה בשם ר' אחא.  
199 משפט זה, שאינו בגמרא שם, מפרש את המימרא. כוונתו, כנראה, היא שניתן לתרום מחצית השקל, כנדבה, שלוש פעמים בשנה. פירוש אחר (חלוקת המחצית לשלושה שלישים) ודיון במובאה זו, ראה בתורה שלמה, כר' כא, מילואים לפרשת תרומה, א. וראה רוקח, הלכות ארבע פרשיות, סעיף רלג, עמ' קלב.  
200 על פי המקבילות צ"ל: שיקלו.

98 שמות כה, י

**ועשו ארון עצי שטים.** א"ל תקנתם אכסניא לעצמי, ועכשיו תיקנו אכסניא לתורה, שתהא שרויה אצלי שהיא שעשועי, שהייתי משתעשע בה אלפים שנה קודם העולם, שנאמר ואהיה אצלו אמון וג' (משלי ח, ל).<sup>201</sup>

מקור: ילקוט שמעוני תרומה כה, רמז שסח, עמ' 663/35.

99 [שמות כה, כ או לז, ט]

ד"א והיו הכרובים פורש"י כנפיים אותיות שופר והיו"ד י' מלכויות וי' זכרונות וי' שופרות כלומר הכרובים הם פורשי כנפיהם ומקבלין הקולות והתקיעות ועושין מהן נזר ועטרה לראש הקב"ה [כן]<sup>202</sup> יהי רצון **אבכיר**.<sup>203</sup>

מקור: כ"י מוסקבה 333, דף 144א (= כ"י ירושלים 1136, דף 8<sup>0</sup>, דף א1).

100 שמות כו, ב-ג

{**שמנה ועשרים ורחב היריעה... מדה... מדה** אחת לכל מלאך. **לכל היריעת** לכך חיסר בכל מקום שתמצא מס' שהיו שוות כיריעה אחת.

**חמש היריעות תהיין חברת וחמש יריעת חברת.** ה' מול ה' כנגד י' הדברו<ת>. ה' דברו<ת> על לוח זה וה' על זה.<sup>204</sup>

ד"א **חמש היריעות**<ת> כנגד השמים והארץ כל אחד מהלך ה' מאות והם חוברות **אשה אל אחותה**. וקצת מאלו הטעמים **באבכיר**.

מקור: פירוש התורה לר' אלעזר הדרשן, כ"י אוקספורד 945 (Opp. 202), דף 190ב.

<sup>201</sup> לראשיתו של המדרש לא מצאתי מקבילה. המשכו 'שהייתי משתעשע וכו' ידוע, ראה בראשית רבה פ"ח, ב (עמ' 57 ושם צוינו מקבילות רבות).

<sup>202</sup> על פי כ"י ירושלים.

<sup>203</sup> הציון 'אבכיר' מצוין כמקור ולא כתפילה. למדרש זה לא מצאתי מקבילה. ואולי ראשו אינו מן המדרש. השווה למדרש שפרסם מאן, המקרא, א, עמ' סח: '...כשחוטאין בנאי ובאי[ן] לידי צע[ר] ות[ק]ע[ין] לפניך, זכור עק[ידתו] שליחוק ועשה להם רצונם. אמן [כן] יהי רצון'.

<sup>204</sup> דרשה זו ('כנגד י' הדברות') מובאת בפירוש ר' אפרים על התורה, עמ' רפג ורפד. וכן ב'כתיבה אשכנזית', עמ' רפט.

ויקהל משה. רבותינו בעלי אגדה אומרים מתחלת התורה ועד סופה אין בה פרשה שנאמר בראשה ויקהל אלא זאת בלבד. אמר הקדוש ברוך הוא עשה לך קהילות גדולות ודרוש לפנייהם ברבים הלכות שבת, כדי שילמדו ממך דורות הבאים להקהיל קהילות בכל שבת ושבת, וליכנס בבתי מדרשות ללמד ולהורות לישראל דברי תורה, איסור והיתר, כדי שיהא שמי הגדול מתקלס בין בני. ומכאן אמרו משה תיקן להם לישראל שיהיו דורשין בענייניו של יום הלכות הפסח בפסח, הלכות עצרת בעצרת, הלכות החג בחג.<sup>205</sup> אמר משה לישראל אם אתם עושים כסדר הזה, הב"ה מעלה עליכם כאילו המלכתם אותו בעולמו, שנאמר ואתם עדי נאום ה' ואני אל (ישעיה מג, יב). וכן דוד הוא אומר בשרתי צדק בקהל רב (תהילים מ, י). וכי מה בשורה היו ישראל צריכין בימי דוד והלא כל ימיו של דוד מעין דוגמא של משיח היה. אלא שהיה פותח ודורש לפנייהם דברי תורה שלא שמען אזן מעולם.<sup>206</sup>

מקור: ילקוט שמעוני ויקהל לה, רמז תז (תח), עמ' 773/10.<sup>207</sup>

101.1

ויקהל משה פרשה זו נאמרה בהקהל, רמז שיש להקהיל העם בשבתות לדרוש. אבכיר"ר.

מקור: 'ועוד מצאתי כתוב מכת"י אשכנז', שמות לה, א (בתוך: פירוש רבינו אפרים על התורה עמ' שכא).<sup>208</sup>

<sup>205</sup> 'מכאן אמרו... ראה תורת כהנים אמור פי"ב, יז (יב): 'וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל – מלמד שהיה משה אומר להם לישראל הילכות הפסח בפסח והילכות עצרת בעצרת, והילכות החג בחג'; ספרי דברים פסקה קכו (עמ' 186); מגילה ד ע"א; שם לב ע"א.

<sup>206</sup> א. השווה מדרש הגדול כאן, מה' מרגליות, עמ' תשכב-תשכג. על דרשה בציבור בשבת, בהלכה דווקא, דאה רש"י, שבת קט"ו ע"א, ד"ה 'בין שאין קורין בהן', בשם 'רבינו הלוי'. ב. בשו"ת מהר"י בן לב חלק ג סימן פח מובא: 'אמרו במדרש תנחומא ויקהל משה בעלי הגדה היו אומרים מתחלת התורה ועד סופה אין בה פרשה שנאמר קהלה בראשה אלא פרשה זו בלבד ולמה כך אמר הקב"ה למשה רד ועשה קהילות גדולות בשבת כדי שילמדו כל הדורות הבאים אחריו להקהיל קהילות בכל שבת ושבת להכנס בבתי כנסיות ובתי מדרשות ללמוד בהם תור' ברבים ע"כ". ובשיבולי הלקט, מה' בוכר, דף לד ע"א, סעיף צו: 'תנחומא. ויקהל משה. בעלי הגדה היו אומרים מתחלת התורה ועד סופה אין בה פרשה שנאמרה בה קהילת בראשה אלא פרשה זו בלבד ולמה כך אמר לו הקב"ה למשה רד ועשה לי קהילות גדולות על דבר שבת כדי שילמדו כל הדורות הבאים אחריו להקהיל קהילות בכל שבת להכנס בבתי כנסיות ובתי מדרשות ללמד בהן תורה ברבים. ד"א ויקהל משה אמר להן הקב"ה לישראל אם אתם נקהלים בכל שבת ושבת לבתי כנסיות ובתי מדרשות וקורין בתורה ובנביאים מעלה אני עליכם כאילו המלכתם אותי בעולמי שכן ישעיה הנביא מפרש ואתם עדיי נאום ה' ואני אל אתם מעידים עלי שאני אלוה בעולם'.

<sup>207</sup> א. קטע זה חסר בכתב היד של ילקוט שמעוני והובא כאן (וכן במה' הימן-שילוני) מתוך הדפוס הראשון. ב. הובא בספר הרוקח, סי' נה, ללא ציון המקור (הפניית בובר, אבכיר, עמ' VI). ג. הובא ב'פירוש הרוקח על התורה' שבכ"י מנצ'סטר, אוסף גסטר 16057, דף 173ב, בשם 'מדרש'. ד. הובא בפירוש הרוקח על התורה, מה' קלוגמן, כרך ב, עמ' קפו, בשם 'פסיקתא', ולפנינו אינו. המהדיר שם הפנה לפסיקתא רבתי פסיקתא כ"ג (מה' איש-שלום, דף קכא ע"א).

<sup>208</sup> עיין גם שם ב'כתיבה אשכנזית', לה, א, עמ' שיט.

## מובאות ללא ציון פסוק

102

מדרש אבכיר הלך שר של ים לפני הקב"ה, רבש"ע בראתה עולמך שלישי ישוב שלישי ימים שלישי מדברות,<sup>209</sup> למדבר ולישוב נתתה חלק במזבח עצי המערכה ויין ושמן למנחות, ולי לא נתתה כלום, וא"ת ניסוך המים, אינו גוף המזבח אלא בספלים ורק פעם אחת בשנה. נשבע לו הקב"ה אתן לך חלק טוב משניהם שכל הקרבנות טעונין מלח אבל מנחת חוטא אין טעון נסכים וסידור המערכה רק בשחרית, שנ' מלח ברית.

מקור: 'פירוש הרוקח על התורה' (מה' קלוגמן), ויקרא ב, יג (עמ' רו).<sup>210</sup>

103

{פרגוד הוא יריעה התלויה לפני הקב"ה בארץ בגי' [מ'ז'מ'ר'] כי יש במדרש אבכיר כשהאילנות מזמרו אותו מזמור אז ירננו עצי היער אז ה' המלאך אצלן ומסייען<sup>212</sup> } ותדע לך שהרי י'ע'ר' בגימ' סנדלפון בארץ בגימ' הוא פאר כי הוא מפאר את הקב"ה בעטרה כי הוא קושר קשרי' לקונו כדאית' בפ' אין דורש-ין<sup>213</sup> }.

מקור: פירוש מעשה מרכבה מחוג חסידי אשכנז, כ"י רומא-אנגליקה 46, דף 33א.<sup>214</sup>

104

מי זאת עולה (שיר השירים ג, ו) במדרש אבכיר דורשו לגבי הקרבנות.<sup>215</sup>

מקור: מוזיאון בריטי Or. 1307, דף 88ב (מובא אצל: נויבאור, תנחומא, עמ' 110).<sup>216</sup>

209

השווה מדרש כונן (ילינק, בית המדרש, ב, עמ' 27): 'תנו רבנן ישובו של עולם מהלך ת"ק שנה, שלישי ים שלישי מדבר שלישי ישוב עניין; תוספות פסחים דף צד ע"א; המיוחס לרש"י על הפסוק 'וכל בשליש' (ישעיהו מ, יב) שפירש 'שלישי מדבר שלישי ישוב שלישי ימי' ונהרות'.

210

א. ב'פירוש הרוקח על התורה', כ"י פרמה-פליטינה 13240, דף 25ב (על פרשת ויקרא) מובא בשינויים קלים: 'מדרש אבכיר הלך שר של ים לפני הקב"ה, רבש"ע בראתה עולמך שלישי ישוב שלישי ימים שלישי מדברות, למדבר ולישוב נתתה חלק במזבח עצי המערכה ויין ושמן למנחות, ולי לא נתתה כלום, וא"ת נתיני ניסוך המים, אינו במזבח אלא בספלים ורק פעם אחת בשנה, נשבע לו הקב"ה אתן לך חלק טוב משניהם שכל הקרבנות טעונין מלח אבל מנחת חוטא אין טעון נסכים וסידור המערכה רק בשחרית, שנ' מלח ברית'. ב. מעין זה מובא בפירוש 'תוספות' על התורה לבראשית א, ז (בתוך 'הדר זקנים', שם) וכדומה ברש"י לויקרא כאן. מקבילה למדרש יש גם בפירוש ר' בחיי על התורה כאן. עיין בתורה שלמה בראשית א, אות תקא; ויקרא ב, אות קיא. לפי המקבילות ייתכן שמקומו של הקטע הזה הוא בפרשת בראשית.

211

האות הראשונה במילה זו נראית כמו ק שהועבר עליה קולמוס. ואולי צריך להיות 'בא'.

212

לפי העניין אפשר שיש לסמוך מובאה זו למובאה מס' 2. השווה פרק שירה: 'ושאר כל האילנות מה הם אומרים אז ירננו כל עצי יער לפני ה' כי בא לשפוט הארץ (תהילים צו, יב-יג)' (וראה ח"ב אצל בית אריה, פרק שירה, עמ' 28-30); אותיות דר' עקיבא, נו"א, ורטהיימר, בתי מדרשות, ב; ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א (דף עז ע"א): 'מיד פתחו כל האילנות פיהן ואמרו שירה אז ירננו עצי היער'; בבלי חגיגה יד ע"ב: 'וירדה אש מן השמים וסיבבה כל האילנות שבשדה, פתחו כולן ואמרו שירה. מה שירה אמרו הללו את ה' מן הארץ תנינים וכל תהמות... עץ פרי וכל ארזים הללויה (תהילים קמח, ז-ט). לדעת בית אריה המקור לאבכיר הוא בירושלמי ולא בבבלי. ראה לעיל בחלק א, 'אבכיר ופרק שירה'.

213

ראה ירושלמי חגיגה המוזכר לעיל והשווה לבבלי שם.

214

נזכר אצל בית אריה, פרק שירה, כרך ב, עמ' 81, הערה 103, מתוך דברים שמסר לו פרופ' גרשום שלום.

215

דרשות מתאימות ראה למשל תנחומא (ורשה) תרומה, י; שם צו, א: 'א"ל הקב"ה... שאיני מקבל קרבן אלא מישראל לכך נאמר צו את אהרן ואת בניו לאמר, והאומות אומרים מה הוא כך שישאל מקריבין ומקטירין, אמר להם הקב"ה זאת תורת העולה, ומי זאת עולה מן המדבר'.

{נהר צפונים' – העומד בצפון של עולם. ואינ"י יוד"ע מני"ן. ובספ"ר אח"ר מצאת"י 'זכור כי כה חשבת נהר צפונים' ופי' – זה נהר סמבטיון. ניר' שצפונים מעבר לו בני משה ואינן יכולין לצאת, לפי שכל ימות השבוע מוליך אבנים ובשבת הוא נינוח ולא יוליך מאומה. ואילנות מוטים מעבר זה של נהר לעבר אחר ולא יתנו מקום לאיש לעבור, כאשר מספרין גוים הבאין משם שראו בעיניהם והדבר ידוע. עד יבא עת קץ לקבץ נידוחנו מד' כנפות הארץ. א"ב'כ"ר'.

מקור: כ"י המבורג 152,1 (cod. heb. 17) (פירוש לפיוטים), 88א.<sup>217</sup>

ואיתא במדרש אבכיר שישראל נגאלו בזכות צדקה {ומסתמא היו נותנים חומש מדתו של יעקב ובזכות זה נגאלו ממצרים, כי גדולה צדקה שמהפכת מידת הדין למידת הרחמים...} מקור: יקותיאל יהודה טיטלבוים, ספר ייטב פנים, ח"ה, דף קנח ע"א.

ואמר במדרש אבכיר אמר רב חסדא אין אדם שמח בימיו יותר מבשעת חופתו ובניתן בקבר כפלים מבשעת חופתו, שנאמר השמחים אלי גיל ישישו כי ימצאו קבר (איוב ג, כב).<sup>218</sup> מקור: ר' משה תקו, כתב תמים, כ"י פריס, דף 39 ע"א (ונדפס באוצר נחמד ח"ג, עמ' 98).<sup>219</sup>

ונ"ל לפרש ע"י זה המדרש אבכיר וז"ל: ויענך וירעיבך (דברים ח, ג) וגו' מכאן להדלקת נרות בליל שבת.<sup>220</sup>

<sup>216</sup> מספרו החדש: כ"י לונדון 379. חיבור זה הוא 'צנצנת המן' לר' אפרים ב"ר גרשון הרופא. ראה לעיל בחלק א, בפרק 'תפוצת המדרש'.

<sup>217</sup> צוין על ידי צונץ, הדרשות בישראל, עמ' 431, הערה 40. דיון על מובאה זו ראה לעיל בפרק 'אבכיר, שם המדרש'. נראה שיש לשייך למדרש חלק מן הקטע, 'לפי שכל ימות השבוע...' עד 'לא יתנו לאיש מקום לעבור'. לדרשה זו השווה 'סיפור אלדד הדני', אפשטיין, כתבים א, עמ' לט: '...והשיב להם נהר שגולל אבנים וחול במקום שלא היה שם נהר מעולם. והנהר הוא עדין גולל אבנים וחול בלי מים ברעש גדול וקול גדול... ויש מקומות באותו הנהר שאין לו רוחב כששים אמה. והם עומדים בצד הנהר משם ואנו מכאן מספרים אלו עם אלו. והם אסורים. מפני שהנהר מקיף עליהם. ולא אנו יכולין ליכנס אצלם ולא הם יכולין לצאת משם; ומה שצוין בערוך ערך 'סבטיון'. וראה לעיל בחלק א, בסוף הפרק 'אבכיר ומקורות חיצוניים'. כאשר למיקומו של הקטע במדרש, ייתכן שהיה סביב אחת מפרשיות השבת, כגון שמות כ, ח.

<sup>218</sup> לדרשה זו כפי שהיא לא מצאתי מקבילה. השווה פסיקתא רבתי פ"י (דף לה ע"ב): 'היה מתאוה לראות חופתו אין לו יום גדול הימנו ששמח עם אשתו'. וראה רוקח, הלכות אירוסין ונישואין, סעיף שנג, עמ' רלט: 'מה שמתענין החתנים... מצאתי באגדה מפני שמצווה חביבה עליהם, כדרך שעושין חסידים הראשונים'.

<sup>219</sup> הובא אצל בובר, יריעות שלמה, עמ' 9.

מקור: ר' אברהם ב"ר יעקב משה העליון, פירוש 'זרע אברהם' לבראשית רבה, פי"א, א (נדפס לראשונה אמסטרדם תפ"ה). (הובא אצל שפיגל, העדות האחרונה, עמ' 611).

108.1

<למען ענתך> (דברים ח, טז) – וע"פ זה יש לבאר מ"ד במדרש אבכיר על פסוק זה: מכאן רמז להדלקת הנר בשבת. {ולכאורה הוא פלא, אבל יתבאר דמכיון שזה האוכל ואינו רואה נקרא ענוי, ושבת מחויב בעונג, לכן צריך להדליק נר כדי שיראה מה שאוכל ויהנה מאכילתו}.

מקור: תורה תמימה, הערות, דברים ח, הערה ל.

109

מג'ילה> ואבכ'יר> כך כל הנחשלים (דברים כה, יח).<sup>221</sup>

מקור: כ"י פרמה 655 (פירוש לפיוטים), דף 95א.

110

ומצאתי בשם מדר' אבכיר טבעו בארץ שעריה (איכה ב, ט) וז"ל עתידין השערים לעלות ויתכנסו כל ישראל ויעמדו את השערים על מקומן.<sup>222</sup>

מקור: ר' אברהם ב"ר יעקב משה העליון, פירוש 'זרע אברהם' לאיכה רבתי, פ"ב, ט (=דפוס בלמברג תקס"ט, דף לה ע"ב) (הובא אצל שפיגל, העדות האחרונה, עמ' 612).

111

{והגאולה תהיה בשבת דכת' בשובה ונחת תושעון דהכי איתא במדרש דהגאולה יהיה למנחה ולהכי אומר ובא לציון גואל למנחה וכן תיקנו ואני תפילתי לך ה' עת רצון, שבמנחה בשבת יהא שעת רצון לגאלנו אבכ'יר"ר}.

מקור: כ"י מוסקבה 333, דף 125א. (=כ"י ירושלים 1136, דף 17א).<sup>223</sup>

220

השווה תלמוד בבלי מסכת יומא דף עד עמוד ב: 'המאכלך מן במדבר למען ענתך... וחד אמר: אינו דומה מי שרואה ואוכל למי שאינו רואה ואוכל'. דיון על מובאה זו ראה לעיל בחלק א, בסעיף 'אבכיר והתלמוד הבבלי', ובסעיף 'פולמוס נגד הקראים'.

221

לא ברור למה רומז הפרשן. במגילה לא מצאתי פסוק זה.

222

למובאה זו לא מצאתי מקבילה. והשווה, לענין בני קורח, מדרש אל יתהלל: 'ובכל זאת לא היו (=בני קורח) מאמינים שיעלו עד שנחרב בית המקדש ונבלעו שערי בית המקדש, שנאמר טבעו בארץ שעריה, ובאו אצל קרח ותפשו, מיד האמינו ואמרו כשיעלו אלו השערים אף אנו נעלה עמהם, ונתמנו שומרים על אותן שערים עד שיעלו'. גרינהוט, ספר הליקוטים, א, דף כד ע"א; ובנוסף קרוב אצל ילינק, בית המדרש, ו, עמ' 108.

223

כפי הנראה הדברים המתייחסים למדרש עצמו הם שהגאולה תהיה במנחה בשבת. הקטע מתאים לדברי הנחמה שבסוף פרשה.



{שאלה דא"ר אבהו (ראש השנה לב ע"ב) מפני מה אין אומרים שירה בר"ה וביה"כ, מה ענין שירה שאין לומר הלל אלא ביום שנעשה בו נס, דאי משום מוספין ובפורים אי לאו דאכתי עבדי אחשוורוש היו אומרים הלל (מגילה יד ע"א). ואפשר במה שאמרו (ירושלמי פ"ק דר"ה) שישראל אוכלין ושמחין לפי שהן יודעין שהקב"ה עושה עמהם נס, אלא שצריך לידע מהו הנס, לזה יש לומר לפי שמדת הדין מקטרגת על העוונות, כמו שהיה ביציאת מצרים (מדר' אבכיר), מה נשתנו אלה מאלו,<sup>224</sup> והב"ה עומד מכסא דין ויושב על כסא רחמים ומחיה המתים ר"ל שהיו חייבים מיתה, וכן ביום מתן תורה החיינו כשיצאה נשמתנו ובסוכות ג"כ החייה את אבותינו שלא ימותו במדבר אם יכם שרב ושמש}.

מקור: ר' יעקב חגיז, שו"ת הלכות קטנות, ח"ב, סי' ריד.

## מובאות אודות אבכיר

וכתיב 'ציון דורש אין לה (ירמיה ל, יז ושם: ציון היא) מכלל דבעיא דרישה. על כן אומ'רים> ובא לציון בכל יום, כמו במדרש אבכיר בסוף כל דרשה דברי נחמות וסופן אמן במהרה כן יהי רצון, וכן בילמדנו בסוף כל דרש דברי נחמות, ע"כ בסוף כל תפילה אנו מתחננים ובא לציון גואל.

מקור: פירוש סידור התפילה לרוקח, מה' הרשור, ב, עמ' תכת.<sup>225</sup>

## 114 [שמות טו, א]

כדאית' במדרש א'ב'כ'י'ר, שבשעה שאמרו ישר<אל> שירה, אז ישיר, באם אז הליבושוהו להקב"ה, שנדמה להם כאילו היה מלובש באותן מלבוש, והיו כל<sup>226</sup> לאומרו אז שבתורה הוא, והוא היה מפואר מאוד וקרע אותו הקב"ה בחרבן הבית, שנ' בצע אמרתו (איכה ב, יז), היינו כמו אימרא תרגו' של שולי המעיל (שמות כח, לד ועוד), על שפת שוליו. ועתיד הקב"ה להחזיר אותו הפאר בבנין בית המקדש, כך יש במדרש א'ב'כ'י'ר. פי' א'ב'כ'י'ר כשסיים שום נחמה מיד אומ' אמן במהרה כן יהי רצון.<sup>227</sup>

מקור: פירוש תלמיד ר' אלעזר מוורמייזא לפיוט 'האדרת והאמונה', כ"י פרמה 3507, דף 151ב.<sup>228</sup>

224 ראה לעיל מובאה 70. באשר להמשך, במה שלפנינו יש 'מיד נהפך הקב"ה ממידת הרחמים למידת הדין וטיבע מצרים בים' (מובאה 79).

225 הובא אצל בריל, שנתון, א, עמ' 146 מכ"י מפירוש התפילה לר' אלעזר מוורמס מספריית וינה (דף 93א), ושם העתיק, כנראה בטעות, 'וסופר אמן בימינו כן יהי רצון'.

226 המילה אינה ברורה. ואולי צ"ל: 'בו כל'. הקשרה של המילה הבאה 'לאומרו' אינו ברור.

227 ראה לעיל מובאה 77 ומקבילותיה, ושם 77.5.

228 הובא אצל: אפשטיין, מקדמוניות היהודים, עמ' שד, בשם: 'פירוש הפיוטים לתלמיד אחד מתלמידי ר"א רוקח, כ"י פארמה, בליקוטים מר"ז כוכב טוב, שבכית עקד הספרים של ק"ק ווין', שהעתיק בטעות 'ופי' אבכיר כשסיים שום נחמה מיד אומר אמן ברוך כן יהי רצון'. ראה עמנואל, דרשה לפסח, עמ' 70, הערה 18. וכך הוא הנוסח כפי שהועתק אצל אפשטיין:

אמנם מי שלא הוצק לו מן הטבע החן המצטרך בשפתותיו ויאמר דברים כאותם אשר נזכור בפרק יט על הי"ח תיקוני סופרים ועשר הנקודות שבתורה וכיוצא בהן מן הנמצאים בקצת הספרים בפסיקתא וילמדנו ומדרש אבכיר ודומיהם, אשר כדברי רב האי ז"ל לא הוקבעו בגמרא...<sup>229</sup>

מקור: עזריה מן האדומים, 'מאור עיניים', אמרי בינה פט"ו, עמ' 211 (= ר' בונפיל, 'כתבי עזריה מן האדומים', ירושלים תשנ"א, עמ' 300).<sup>230</sup>

לפי מה שראיתי בפסיקתא דרב כהנא נמצאת אצל מדרש אבכיר ואבא גוריון בספר קדמון שראיתי במדרש הנדיב יצחק איש פאנו אזרח פירר"ה.<sup>231</sup>

מקור: עזריה מן האדומים, 'מאור עיניים', אמרי בינה, פנ"ז, עמ' 455.<sup>232</sup>

וזה טעם ממדרש אבכיר ונמצא כתוב במחברת סימ' לעולם ה' דברך ניצב וזה לשונו...<sup>233</sup>

מקור: גיליון כ"י אוקספורד-בודליאנה 2338/1 (מדרש הגדול לבראשית), דף כ8.

'הפדות והפאר לפי שאמר והרבה פדות עמו וכו', והפאר סמך אצל הפדות כביכול שיחזור הפאר שלו כשיהיה פדות לעמו. פאר הוא מלבוש, כדאיתא במדרש אבכיר, שבשעה שאמרו ישראל שירה, אז ישיר, הלבשוהו להקב"ה, שנדמה להם כאילו היה מלבוש באותו מלבוש, ונקרע אותו המלבוש בחרבן הבית, שנאמר בצע אמרתו, פרפוריא דיליה. ועתיד הקב"ה להחזיר אותו הפאר בבנין בית המקדש, כך יש במדרש אבכיר. ופי' אבכיר כשמסיים שום נחמה מיד אומר אמן ברוך כן יהי רצון'.

עזריה מתייחס למדרש (המובא באבות דרבי נתן פל"ג; מדרש משלי כו, כד; במדבר רבה סוף פ"ג) על הנקודות, ומקבל ביחס למדרשים כגון אלה את דברי רב האי גאון שאמר על המדרשים שלא הוקבעו בגמרא שאין לשית לבנו אליהם. ראה למשל דבריו המובאים באוצר הגאונים (חגיגה, חלק הפירושים, סימן סז, עמ' 59): 'דברי אגדה לאו כשמועה הם אלא כל אחד דורש מה שעלה על לבו... לפיכך אין סומכים עליהם'; 'מה שנקבע בתלמוד מחזור הוא ממה שלא נקבע בו' (שם, סימן סט, עמ' 60). ראה פוקס, דרך ההכרעה, עמ' 108-109, ובהערות שם.

נזכר אצל בובר, אבכיר, עמ' 6.<sup>230</sup>

ראה מה שכתבתי על כך בחלק א, בפרק 'אבכיר, תפוצת המדרש'. ובהערה למובאה הבאה.<sup>231</sup>

נזכר אצל בובר, אבכיר, עמ' 6.<sup>232</sup>

בהערה זו שעל הגיליון מצוטטת ממדרש אבכיר הדרשה לבראשית א, א-ב, המוכרת גם מהילקוט שמעוני, בראשית, רמז ד (ראה מובאה 1). הפסוק 'לעולם ה' דברך ניצב בשמים' פותח את הפסיקתא דרב כהנא, לפי המסורת הארצישלית הקדומה. לפיכך, נראה שהקטע צוטט ממדרש אבכיר הכרוך יחד עם הפסיקתא דרב כהנא, שהוא אולי אותו הכרך שהיה בידי די רומי (ראה במובאה הקודמת).<sup>233</sup>

118 בראשית מט, כה

ועוד אומר המדרש סמוך לזה המאמר על פסוק **ברכות שמים מעל**, זו אזכרות שבבעל, וראיתי אחד מן האחרונים ז"ל שפי' אזכרות שם מקום שבבעל ר"ל שהם במקום גבוה ולא יתחווירו דבריו בעיני, **עד שזיכני האל וראיתי מדרש אבכיר מכתובת יד במצרים** כי ירבעם בן נבט היה מוחק שמות ההויה וכותב במקומם שמות הבעל, וזהו ומעל, הוא מלשון ומעלה בו מעל (במדבר ה, יב) {ומי שפירש שם מקום או מקום גבוה הטעה אותו המשך המאמר} <sup>234</sup>

מקור: ר' אברהם עקרא, 'כללי מדרש רבה', בתוך: ארזי לבנון, ונציה שס"א, דף מט ע"ב. <sup>235</sup>

מובאות מסופקות

119 בראשית לג, יד

**יעבר נא אדני לפני עבדו ואני אתנהלה לאטי לרגל המלאכה וגו'**, אמר רשב"י בשעה שעמד יעקב עם עשו א"ל עשו יעקב אחי נהלך שנינו יחד בעה"ז, אמר יעקב יעבר נא אדני לפני עבדו, מהו יעבר נא טול עולמך תחילה ואני אתנהלה לאטי לרגל המלאכה, א"ל עד עכשיו יש לי להעמיד חנניה מישאל ועזריה שכתוב בהם ילדי אשר אין בהם מום (דניאל א, ד) ד"א יש לי להעמיד משיח דכתיב כי ילד יולד לנו.

מקור: ילקוט ראובני, ח"א, עמ' רפז, סי' קיז. וציין: 'ילקוט בשם מדרש אבכיר'. <sup>236</sup>

120 בראשית לג, יד

**עד אשר אבא אל אדני שעירה**. ולא מצינו ביעקב שהלך לשעיר מעולם. אבל בימות המשיח יקיים דבריו שנאמר ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו (עובדיה, כא) תמצא בסוף תיבת אב"א א"ל אדני"י שעיר"ה שרמז על אלי' והוא הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא וגו' (מלאכי ג, כג).

מקור: ילקוט ראובני, ח"א, עמ' רפז, סי' קיח (מיד לאחר המובאה שלעיל) וציין: 'שם'. <sup>237</sup>

234 הובא לעיל במובאה 42, וראה בהערה שם.  
235 מצוטט, תוך שינוי וללא ציון המקור, אצל 'כללי המדרש משל"ה הקדוש', בראש 'מדרש רבה', מהדורת וילנה, חלק א. הובא אצל ר' אברהם בן הגר"א, רב פעלים, עמ' 28.  
236 בילקוט שמעוני לא מובא קטע שכזה בשם מדרש אבכיר. סופו של הקטע מובא בילקוט שמעוני (רמז קלג, עמ' 674, שורות 26-30) בשם 'אה"ר' (=אלה הדברים רבה). מיד לאחר מכן באה מובאה בשם אבכיר (שם, שורה 31) וייתכן שבעל ילקוט ראובני סבר שהציון 'אבכיר' בילקוט שמעוני עולה גם על הקטע שלפניו. ואולם, לראשיתו של קטע זה כן מצאנו מקבילה בשם אבכיר, בליקוטים מספר הגימטריאות (ראה לעיל מובאה 27, לבראשית לג, יב).  
237 גם מובאה זו לא מובאת בילקוט שמעוני, אבל מובאה שתחילתה דומה אכן מובאת בסמיכות למובאה הקודמת, מאבכיר, מתוך בראשית רבה (ראה ילקוט שמעוני שם, עמ' 675, שורה 45). לשון קרובה מובאת בפירושי סידור התפילה לרוקח, מה' הרש"ר, ב, עמ' תרמח. מעניין לציין כי 'דברי נחמות' עם רמז בסופי תיבות לשמו של אליה"ו מופיע גם במובאה מכ"י ירושלים 1136 <sup>80</sup>, דף 15 (ראה בהערה להלן), מפסוק אחר, ועם הציון 'אבכיר'. ייתכן שאכן הדברים בילקוט ראובני מקורם באבכיר וכוונתו בצינוניו היא לילקוט אחר.

{וגם אשה לא, דרב ור' יוחנן פליגי בה והלכה כר' יוחנן. וצפרה ע"י אחר תשמש. ומה שעשה הפייט אשה כשירה ה"מ דיעבד דאין צריך להטיף ממנו דם ברית אבל אם מל מי צריך להטיף ממנו דם ברית, ולכך נקט כשירה דהוא [לשון] דיעבד ולא נקט אשה מלה, ובזכות המילה ובא לציון גואל [כמו] שכת' >על הר גבוה עלי לך מבשרת ציון הרימי בכח קולך מבשרת ירושלים הרימי אל תיראי< אמרו לערי יהודה >הנה< אלוהיכם (ישעיה מ, ט) אליהו ו[גם]<sup>238</sup> מילה וצור ישראל ובא לציון גואל אבכיר"ר}.

מקור: כ"י מוסקבה 333, דף 123 א (=כ"י ירושלים 1136 8<sup>0</sup>, דף 15 ב).<sup>239</sup>

אלו שמות המלאכים הממונים על שבעת המזלות כוכב מיכאל,<sup>240</sup> לבנה גבריאל, שבתי קפצאל, צדק צדקאל, מאדים סמאל, חמה רפאל, נוגה ענאל. ואלו שבעת המזלות משמשין לעולם, וכל מזל ומזל משמש רק שעה אחת ועל סדר זה אשר סדרתי משמשין לעולם. וכשהן משתנים גם המלאכים הממונים עליהם משתנים. אילו ז' כוכבים מנהיגים את העולם וסימ' כל"ש צמח"ן<sup>241</sup> וכנגדן ז' מלאכים וכל אחד ואחד מנהיג את העולם שנ"ד ימים<sup>242</sup> וד' חדשים כמניין ימות הלבנה ומתחילין על סימ' זה שנ"צ כמל"ח מפני שהחמה ולבנה נבראו בתחילת ליל א' בשעה שבתי והנהיג שבתי את העולם שנ"ד ימים ושלישי<sup>243</sup> ואחריו נוגה וכן כולם שנ"צ כמל"ח וחוזרין כמראש. תמצא מן החשבון הזה שבשעת המבול היה מנהיג מאדים והשר סמאל ובדור הפלגה היה מנהיג לבנה והשר גבריאל, ועל זה נהפכה סדום, וביציאת מצרים שנת אלפיים תמ"ח שנים והיה מנהיג חמה והשר מיכאל ונגאלו ישראל. ובחורבן הבית שנת ג' אלפים תמ"ח שנים והיה מנהיג צדק והשר צדקאל והן היו בבניין שיני, ובחורבן שיני שנת ג' אלפים ותתכ"ח שנים והנהיג כוכב והשר רפאל. וכשהשלימו ד' אלפים ותשמ"ה שנים הנהיג חמה והשר מיכאל. והן שהיו ביציאת מצרים היינו דכתיב ובעת ההיא יעמוד מיכאל השר הגדול וגו' (דניאל יב, א) ונאמ' כימי צאתך מארץ מצרים וגו' (מיכה ז, טו). ובימיהם עתידין ישראל להגאל במהרה בימינו אבכיר"ר.<sup>244</sup>

מקור: כ"י ירושלים 1136 8<sup>0</sup>, דף 51 א.<sup>245</sup>

238

239

השלמתי על פי המקבילה. ראה בהערה הבאה.  
קטע זה לא נראה כציטוט מהמדרש ואם כך החתימה היא אולי ציון ברכה בלבד. אבל לפי מבנהו של כתב היד חתימה זו מציינת מקור. לקטע זה מקבילה מדויקת בכ"י ירושלים (ראה למעלה) ושם מסיים: 'ובזכות המילה יבא גואל כמו שכת' א'מרו לערי יהודה אלוהיכם אליהו וגם מילה וצור ישראל יחיש לציון גואל אבכיר"ר'. ולצידו בכתיבת יד אחרת: 'מדרש אבכיר'. ייתכן שרק דרשת סופי התיבות היא מאבכיר. וראה דיון על כך לעיל בחלק א, בסעיף 'תאריך הנזכר במובאה מכ"י ירושלים 1136 8<sup>0</sup>'.

240

241

242

243

244

245

בגיליון נכתבה גרסה אחרת: מיכאל לחמה רפאל לכוכב.  
כוכב, לבנה, שבתאי, צדק, מאדים, חמה, נוגה.  
הכוונה לשנים. השווה למקבילה בפירוש ספר היצירה.  
צ"ל: ושליש (=ארבעה חודשים).  
דיון מפורט במובאה זו ראה לעיל בחלק א, בסעיף 'תאריך הנזכר במובאה מכ"י ירושלים 1136 8<sup>0</sup>'.  
לקטע זה מקבילה בפירוש ספר יצירה לר' אלעזר מוורמס (פשמישל תרמ"ח, דף יב ע"א): 'אלו ז' כוכבים מנהיגים את העולם. רפאל לכוכב, גבריאל ללבנה, קפצאל לשבתי, צדקאל לצדק, סמאל למאדים, מיכאל לחמה, ענאל לנוגה. וכ"א מנהיג שנ"ד שנים וד' חודשים. ומתחילים שנ"ץ כמל"ח, מפני שחמה ולבנה נבראו בתחילת ליל ד' בשעת שבתי ומנהיג

{יראה באצבע נהנה מזיו להחזה<sup>246</sup> – אותם הזוכים והנהנים מזיו של שכינה יראוהו באצבע כמ' שנ' ואמ' ביום ההו' הנה א'הינו זה <קיונו לו> ויושיעינו זה יי' קיונו לו נגילה ונשמחה בישועתו (ישעיהו כה, ט). אב'כ'ר'}

מקור: כ"י אוקספורד 1148 (פירוש לפיוטים), דף 44א.<sup>247</sup>

{תפילה זו כתובה על הסדר והועתק מפירושי של רבינו אלעזר מגרמיזא בן רבנו יהוד' בן רבנו קלונימוס כאשר קיבל מרבנו יהודה חסיד... בן רבינו שמואל החסיד הנביא בן רבינו קלונימוס הזקן משפירא בן רבנו יצחק בן רבינו אלעזר הגדול זצ"ל ועליה אין להוסיף ואין לגרוע ואין לשנות ... והבא לשנות / יחסר בינות / והבא להגיה / לא יראה גיה / אבכ'ר'}.<sup>248</sup>

מקור: כ"י פריז 646 (סידור עם הערות), דף 13 ע"ד. (הובא אצל עמנואל, הפולמוס, עמ' 616, הערה 112).

{וכל המכות שנעשו במצרים עתיד הקב"ה לעשות באדום שנ' כאשר שמע למצרים יחילו בשמע צר (ישעיהו כג, ה), כל צר חס' במקרא ברומי חייבת הכת' מדבר. צו"ר בגימטר' (רומי"ם) [רומי"ם], צר רומים, זהו כימי צאתך מארץ [מצרים] אראנו נפלאות (מיכה ז, טו). ואז לימות המשיח ישקנו מיין עסיס המשומר בענבים וינהלנו בגנו אשר סביב הנחל שמונה מאות אלף מיני וורדים ושושנים, זה שאמ' שלמה המלך ברוח הקדש דודי לי ואני לו הרועה בשושנים (שה"ש ב, טז). אבכ'ר'}.<sup>249</sup>

שבתי שנ"ד שנים וד' חודשים ואחריו נוגה וכן כולם. ובשימוש מיכאל יבוא משיח, דכתיב ובעת ההיא יעמוד מיכאל, וכן היה שימוש ביצ"מ, וכתיב כימי צאתך מאמ"צ אראנו נפלאות... שימוש מיכאל ישלים עד תתקס"ב לפרט'.

ציטוט (מקוצר) מן הפיוט שם. גם הפסוק הנזכר להלן (ואמר ביום ההוא...) הוא מתוך סיום הפיוט. הציון אבכ'ר' בקטע זה נראה כמשאלה אישית של הפרשן, שכן אין בדברים עליהם הוא נסוב כל תוספת מדרשית, ואף לא תוספת משמעותית אחרת, על הפיוט עצמו. לבד מזאת לא מצאתי שמזכיר שוב אבכ'ר'.

לכתב היד הפנה אפשטיין, מקדמוניות, עמ' שד. המקור המדויק נזכר בקטלוג של נויבאור, א, עמ' 338. כתב היד הוא אשכנזי. בקטלוג של נויבאור וכן בקטלוג המכון לתצלומי כתבי יד עבריים אינו מתוארך. נויבאור מציין שבדף 22 מוזכר: "וכיו"ב שמעתי אני הכותב ממורי ר' יקר הלוי". מקביל בחלקו לכ"י אוקספורד 1102. פרטים אחדים על כתב היד ראה: י"ל פליישר, 'כמה חכמים היו לנו בשם אברהם החוזה', חורב י"א (תשי"א), עמ' 262.

הערת גליון המתייחסת לתפילת 'אלוהי נצור' וההקפדה על נוסחה הנכון. במובאה זו נראה לכאורה כי החתימה היא משאלת לבו של בעל ההערה. וראה לעיל בחלק א, בסוף הפרק 'שם המדרש', שם הערת כי הברכה 'אבכ'ר' אינה הולמת את דברי האלה שבקטע, וכי הלשון המליצית שבסוף הקטע, והשימוש במילה הפייטנית 'גיה' (=אור) אינם אופייניים ללשונות הסופרים. הצעתי לייחס את סיום הדברים 'ועליה אין להוסיף...' לר' אליעזר הגדול עצמו שפעל במגנצא במחצית הראשונה של המאה הי"א, ואולי כך אף החתימה ב'אבכ'ר'.

קטע אגדי זה החותם את דרשת הרוקח לפסח ידוע מספרות המדרש והוא יכול להיות, על פי סגנונו ותוכנו שייך גם למדרש אבכ'ר. השווה פסיקתא דרב כהנא, פסיקתא ויהי בחצי הלילה (מה' מנדלבוים, עמ' 132-134): '...כאשר שמע למצרים יחילו כשמע צור. אמ' ר' אליעזר כל צור מלא במקר' בצור המדינה הכתו' מדבר, וכל צר חסר במקרא ברומי

מקור: ר' אלעזר מוורמס, דרשה לפסח (הובא אצל עמנואל, דרשה לפסח, עמ' 123).<sup>250</sup>

126 מפתח הפסוקים: 'אבכיר'

מפתח הפסוקים		ילקוט שמעוני
'אבכיר'		מובאות תואמות מאבכיר
מספר	פסוק	הפניה
ב	כי לא יראני	תשא
ד	בזאת יבא	אחרי
ה	והנה כסה	בלק
ו	ותפתח הארץ	פנח' קרח
ז	ארץ אוכלת	שלח
ח	מתחת זרועות	וזאת
ט	ו[הארץ] הנה רחבת ידים <sup>251</sup>	וישלח
י	ויניקו דבש	האזינו
לג	ואלה שמות	שמות במדבר
לד	ראובן שמעון	שמות
לה	ובכל עבוד[ה]	שמות
לו	והנה נער בוכה	שמות
לז	ויך את המצרי	שמות
לח	ויבא עד הר	
לט	ויפן כה וכה	שמות
מ	ואחר באו משה	שמות
מא	ויהי בשלח	בשלח
מג	אשירה לה'	בשלח
מד	והמים להם	בשלח
מה	ויהי באשמורת	בשלח
מו	אז ישיר	בשלח

מקור: 'מפתח הפסוקים' – כ"י מוסקבה-גינצבורג 1420/7, דף 61ב.

הרשעה הכת' מדבר. ר' לוי בשם ר' חמא בר' חנינא מי שפרע מן הראשונים הוא יפרע מן האחרונים. מה מצרים דם אף אדום כן, ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש ותימרות עשן (יואל ג, ג). מה מצרים צפרדעים אף אדום כן, קול שאון מעיר קול מהיכל קול ה' משלם גמול לאויביו (ישעיה סו, ו)...; תנחומא (ורשה) בא, ד; תנחומא (בוכר) בא, ו; שמות רבה פ"ט, יג (מה' שנאן, עמ' 222-223); פסיקתא רבתי, פסיקתא יז (דף צ ע"א).

דרשת הרוקח נפתחת בקטע אגדי ארוך המונה רשימה של דברים 'משולשים', ונחתם במילים 'מהרה ישמחנו אלהינו בעיר קדשו סלה. אבכיר'. (ראה עמנואל, דרשה לפסח, עמ' 70). לפי סגנונו שייך הקטע למחבר הדרשה, ואף שתוכנו הולם את מדרש אבכיר, נראה שבמקרה זה החתימה היא משל בעל הדרשה. ראה לעיל בחלק א, בסוף הפרק 'שם המדרש'. פסוק זה מובא בצורה משובשת ('והנה רחבת ידי') גם בילקוט שמעוני עצמו. ראה לעיל מובאה 35.

250

251

## רשימת מקורות המובאות ממדרש אבכיר<sup>252</sup>

1. ר' יהודה ב"ר קלונימוס: יחוסי תנאים ואמוראים<sup>253</sup> (=ערכי תנאים ואמוראים לרבינו יהודה ב"ר קלונימוס ב"ר מאיר משפירא, מה' מ' בלוי, ניו-יורק תשנ"ד).
2. ר' אלעזר מוורמס: פירוש הרוקח על חמש מגילות (איכה. מה' י' קלוגמן, בני ברק תשמ"א).
3. ר' אלעזר מוורמס: ספר הרוקח (מה' שניאורסון, ירושלים תשכ"ז).
4. ר' אלעזר מוורמס: סודי רזיא (מה' וייס, ירושלים תשמ"ה; כ"י מינכן 81).
5. ר' אלעזר מוורמס: פירושי סידור התפילה לרוקח (מה' מ' הרשלר וי' הרשלר, א-ב, ירושלים תשנ"ב).
6. ר' אלעזר מוורמס: פירוש התפילות לרוקח, נדפס אצל: מ"ל קצנלבוגן, 'פירוש ההושענות לרבי אלעזר מגרמייזא', ספר זכרון לר' שילה רפאל, ירושלים תשנ"ח, עמ' כג-ע.
7. ר' אלעזר מוורמס (?): כ"י ירושלים, ספריית שוקן 14925 ('פירוש הרוקח על התורה').
8. כ"י אוקספורד-בודליאנה 268 (פירוש לתורה, נדפס על ידי י' קלוגמן בשם 'פירוש הרוקח על התורה', א-ג, בני ברק, תשל"ט-תשמ"א).<sup>254</sup>
9. כ"י וטיקן 123 (פירוש לתורה).<sup>255</sup>
10. ר' משה תקו ב"ר חסדאי: כתב תמים (נדפס באוצר נחמד ח"ג. מה' צילום של כתב היד יצאה ע"י האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ד).
11. ר' אברהם ב"ר עזריאל: ערוגת הבושם (מה' א"א אורבך, א-ד, ירושלים תרצ"ט).
12. ר' משולם ב"ר דוד: פירוש למסכת שקלים<sup>256</sup> (מה' א' סופר, ניו-יורק תשי"ד).
13. כ"י פרמה 655 (פירוש לפיוטים).
14. כ"י פרמה 3507 (פירוש תלמיד ר' אלעזר מוורמס לפיוט 'האדרת והאמונה').<sup>257</sup>
15. סידור ר' נפתלי הירץ טריביש, יוה"כ, 'האדרת והאמונה', אות פ' (טהינגן ש"ך. נדפס מחדש: סידור ר' הירץ ש"צ, מה' י' קלוגמן, בני ברק תשס"ה).
16. כ"י המבורג 152/1 (cod. heb. 17) (פירוש לפיוטים).
17. כ"י אוקספורד 1148 (פירוש לפיוטים).
18. ר' שמעון מפרנקפורט: ילקוט שמעוני על התורה (מה' הימן-שילוני, ירושלים תשל"ג-תשנ"ב).
19. כ"י מוסקבה-גינצבורג 1420/7 ('מפתח הפסוקים').<sup>258</sup>

252 ברשימה זו מובאים מקורות המובאות והמהדורות בהן השתמשתי. הרשימה ערוכה בעיקרה לפי סדר כרונולוגי והיא כוללת גם את המקורות שייטכן שלא נטלו מכלי ראשון. כל המקורות נידונו לעיל בפרק 'תפוצת המדרש'. מיעוטם של המקורות נידונו גם בפרק 'הערכת העדים'. מפתח המובאות מובא בנפרד בסוף העבודה.

253 כ"י אוקספורד 2199/3, דף פט ע"ב.

254 ראה אודותיו לעיל בפרק הערכת העדים.

255 ראה אודותיו לעיל בפרק הערכת העדים.

256 = ר' משולם ב"ר דוד ב"ר קלונימוס. ראה: א' גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים, עמ' 390, הערה 135.

257 הובא אצל אפשטיין, מקדמוניות היהודים, עמ' שד, בשם: 'פירוש הפיוטים לתלמיד אחד מתלמידי ר"א רוקח, כ"י פארמה, בליקוטים מר"ז כוכב טוב, שבבית עקד הספרים של ק"ק ווין'.

258 ראה אודותיו גאולה, מפתח הפסוקים; ולעיל בפרק הערכת העדים.

20. כ"י רומא-אנג'ליקה 46 (פירוש מעשה מרכבה מחוג חסידי אשכנז).
21. ר' אלעזר הדרשן: <sup>259</sup> כ"י מינכן 221/10 (ליקוטים מספר הגימטריאות לר' אלעזר דרשן)
22. ר' אלעזר הדרשן: כ"י מינכן 15.
23. ר' אלעזר הדרשן: כ"י מילנו 43.
24. ר' אלעזר הדרשן: כ"י אוקספורד 945 (Opp. 202) (פירוש ספר שמות).
25. ר' אלעזר הדרשן: כ"י וטיקן 460/1.
26. ר' אפרים ב"ר גרשון הרופא: צנצנת המן, כ"י המוזיאון הבריטי Or. 1307 (= כ"י לונדון 379).
27. ר' יצחק ב"ר יהודה הלוי: פענח רזא (ירושלים תשכ"ה).
28. כ"י מוסקבה 333 (ליקוטים, מקביל בחלקו לכ"י ירושלים 1136<sup>80</sup>).
29. 'מכתיבה אשכנזית', בראשית ושמות (בתוך: פירוש רבינו אפרים על התורה, מה' י' קלוגמן, ירושלים תשנ"ג – הוספה בכתב היד בסופי הפרשות).
30. עזריה מן האדומים: מאור עיניים, אמרי בינה (וילנה תרכ"ב).<sup>260</sup>
31. ר' משה אלשיך: תורת משה (ירושלים תש"ל).
32. ר' נתן נטע שפירא: ספר מגלה עמוקות על התורה (מה' ש' וייס, בני ברק תשמ"ה).
33. ר' נתן נטע שפירא: נ"ב אופנים על פרשת ואתחנן (מה' ש' וייס, בני ברק תשנ"ב).
34. ר' מנחם עזריה פאנו: ספר עשרה מאמרות (ירושלים תשמ"ח).
35. מהר"ל: חידושי אגדות, חלק ב' (ירושלים תשל"ב).
36. ר' זלמן רונקל: ספר חתן דמים (פראג שס"ו).
37. ר' ראובן בן האשקי כץ: ילקוט ראובני השלם (הו' וגשל, א-ג, ירושלים תשנ"ה).
38. ר' יהודה האשקי: לב אריה (ווילהרמסדארף תל"ד).
39. יקותיאל יהודה טיטלבוים: ספר ייטב פנים (ניו-יורק תשנ"א).
40. ר' גדליה בן יחייא: שלשלת הקבלה (ירושלים תשכ"ב).
41. ר' אברהם עקרא: כללי מדרש רבה (נדפס בתוך: ארזי לבנון, ספר שביעי, ונציה שס"א).
42. ר' יעקב חגיז: שו"ת הלכות קטנות (ח"ב, ירושלים תשמ"א).
43. ר' אליהו הכהן: מדרש תלפיות (ירושלים תשמ"ד).
44. ר' אברהם ב"ר יעקב משה העלין: 'זרע אברהם', פירוש לבראשית רבה; לאיכה רבתי (אמסטרדם תפ"ה).

<sup>259</sup> החיבורים הבאים תחת שמו של ר' אלעזר הדרשן נובעים מספר הגימטריאות שלו, או דומים לו.  
<sup>260</sup> יצא בחלקו על ידי ר' בונפיל, 'כתבי עזריה מן האדומים' (מבחר פרקים), ירושלים תשנ"א.



## מובאות ממדרש אספה

### ספר במדבר

#### 1 במדבר יא, כד

ויעמד אותם סביבות האהל באהל הדברות שהוא חוץ מן המחנה. שני אהלים עשו אהל לעבודה ואהל לדברות וכמדת הפנימי כך היה החיצון והלויים היו משמשין זה וזה בעגלות שנאמר ושמרו את משמרת (ויקרא כב, ט) ואת משמרת אהל מועד לכל עבודת הקדש (במדבר יח, ד)<sup>1</sup> שני אהלים.<sup>2</sup> וכן ארכו שלשים אמה על רוחב עשר כפנימי. שכן אתה מוצא ויאסוף שבעים איש מזקני העם ויעמד אותם סביבות האהל העמידן שלשים בצפון ושלשים בדרום ועשרה במזרח ומשה כנגדן במערב ואחד היה עומד בתוך אמה.<sup>3</sup>

מקור: ילקוט שמעוני, פרשת בהעלותך רמז תשלז, עמ' 217/13.

3 הקדש: האהל ד | אהלים: נ' עשו ד |

#### 2 במדבר יב, ג

כת' והאיש משה ענו מאד וכת' והנה קמתם תחת אבותיכם תרבות אנשים חטאים (במדבר לב, יד) הוי קשה היה אלא שהיה שולט ביצרו.<sup>4</sup> אמר הקב"ה הרי משה מופרש בענוה ואין מבקש צרכו כשם שבקש על כבודי מי

<sup>1</sup> פסוק 'לכל עבודת הקדש' לא קיים. בדפוס וילנה ציינו שני פסוקים שונים: "ושמרו את משמרת ולא ישאו עליו חטא ומתו..." (ויקרא כב, ט) ו"ושמרו את משמרת אהל מועד לכל עבדת האהל..." (במדבר יח, ד) ובהתאם לכך הגיהו וכן הגיה גם הימן במהדורות. אמנם, הפסוק מספר ויקרא אינו מדבר באוהל מועד. נראה שהדרשה מבוססת על חזרת המילה 'אהל' שבפסוק השני. (וראה גם במדבר ג, ז: 'ושמרו את משמרתו ואת משמרת כל העדה לפני אהל מועד לעבד את עבדת המשכן').

<sup>2</sup> בעניין שני האהלים השווה ספרי זוטא במדבר, עמ' 292, לבמדבר יח, ד: 'אמר ר' שמעון הא למדנו שהן שני אהלות, אהל העבודות ואהל הדברות'; שם עמ' 257; תנחומא (בוכר) פקודי, ב: 'אמר משה לפני הקב"ה רבונו של עולם עשינו את כל המלאכה של משכן והותרנו, מה נעשה ביותר, אמר לו לך ועשה בהן משכן לדברות, הלך ועשה משכן לדברות, כיון שבא ליתן חשבון, אמר להן כך וכך יצא למשכן, וביותר עשיתי משכן העדות, שנאמר אלה פקודי המשכן משכן העדות'; וכן הוא בתנחומא פקודי, ה; וכן בשמות רבה נא, ב ושם 'לך ועשה בהם משכן לעדות'. ראה גינצבורג, אגדות היהודים, ד, עמ' 314, הערה 369.

<sup>3</sup> ראה מדרש הגדול כאן, מה' רבינוביץ, עמ' קעד-קעה, שמביא דרשה מעין זו: 'שבעים <איש>... כנגד שבעים אמות שיש במשכן. הא כיצד, עשרים קרש בצפון שלששים אמה וכמותן בדרום הרי ששים אמה, ושמונה קרשים במערב שלשנים עשר אמות. צא מהן שתי אמות שלשתי זויות נשארו עשר הרי שבעים. וכן את מוצא כשמינה משה שבעים זקנים הכניסן לאהל מועד והעמיד כל אחד ואחד לתוך אמתו, שנאמר ולקחת אותם אל אהל מועד'. ושם עמ' קעד, הערה 17; מדרש ר' שמעיה השושני, *MGWJ*, 13 (1864), עמ' 260: 'ומנין קרשי המשכן ע"ב כנגד סנהדרין שהיו ע"ב שנ' אספה לי שבעים איש מזקני ישראל ומשה ואהרן על גביהם'.

<sup>4</sup> בפירוש האזובי על התורה, עמ' רכה, מובא בסתם 'והאיש משה ענו... שמושל על יצרו שלא ישלוט ברמ"ח אבריו'.

לה' אלי (שמות לב, כו) אף אני מבקש כבודו.<sup>5</sup> ויאמר ה' פתאום (שם, ד) אין פתאום אלא דבר טמא דכתיב וכי ימות מת עליו בפתע פתאום (במדבר ו, ט).<sup>6</sup> וכי למה יצא משה עמהם שלא יהו ישראל רואין מרים ואהרן יוצאין לדבר ואומ' דומה שמשנה נזוף.<sup>7</sup> ד"א שיהא קרוב לבקש על מרים. וירד ה' >עמוד ענן ויעמד פתח ה<אהל (שם, ה) להודיע כבודו של משה שכת' ירידה בשביל כבודו.

מקור: ילקוט שמעוני, פרשת בהעלותך רמז תשלט, עמ' 225/6.

2 ואין: ואינו ש | 4 מרים ואהרן: אהרן ומרים ש | 5 ואומ': ואומר ש | וירד...האהל: וירד ה' באהל אש | 6 שכת' ירידה: שבירידה ש | שירד ד

### 3 במדבר יב, ז

לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא הראיתיו מה למעלה מה למטה מה לפניו מה לאחור מה היה ומה עתיד להיות. משל לה"ד למלך שהיו לו אפטרופין הרבה זה ממונה על חפץ זה וזה ממונה על חפץ זה ואחד ממונה על כולן. כך יש מלאך ממונה על האש וזה על הברד וזה על הגובאי ומשה שלט בכולן.<sup>8</sup> לה"ד לעשיר שקונה קרקעות וכותב אונאות לשם אחד, אמרו לו עכשיו הוא או' שלי הם, אמר להם נאמן הוא. כך הקב"ה ברא העולם מתוך התורה וקראה לשמו של משה זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג, כב), א"ל עכשיו יהא אומ' אף אני שותף בעולמו, אמר הקב"ה בכל ביתי נאמן הוא.<sup>9</sup>

מקור: ילקוט שמעוני, פרשת בהעלותך רמז תשלט, עמ' 226/49.

2 לה"ד: למה הדבר דומה ש | אפטרופין: אפטרופין ש, אפטרופין ד | וזה...זה: ח' ש | 3 לה"ד: למה הדבר דומה ש | 4 אחד: אחר ד | לו: ח' ד | שלי: שלו ד

<sup>5</sup> השווה ספרי זוטא יב, ד, עמ' 274: 'מלמד שהיה גבור בענוה...'; מדרש אגדה במדבר יב, ג: 'והאיש משה ענו מאוד – ששמע הדברים ולא אמר להם דבר אלא שתק, אבל הקב"ה חשש לכבודו של משה ותבע עלבונו'.  
<sup>6</sup> השווה ספרי זוטא יב, ד, עמ' 275: 'ר' אלעזר ביר' שמעון אומר פתאום בתכוף. אין לשון פתאום אלא לשון טומאה כענין שנאמר וכי ימות מת עליו בפתע פתאום...'; ומדרש ילמדנו המובא בילקוט שמעוני בהעלותך, רמז תשלח (עמ' 222/80): 'א"ר יהודה בר שלום בדבר שהסיחו בו נתוכח הקב"ה עמהם שנאמר ויאמר ה' פתאום, אמר רבי שמעון בן יוחאי מחוסרי טבילה היו שהיו בעלי קריין, ואין פתאום אלא טומאה שנאמר וכי ימות מת עליו בפתע פתאום'.  
<sup>7</sup> ראה בספרי זוטא שם 'ר' יוסי אומר בשלשה דברות יצאו שלשתם כאחת וכי משה היה צריך לצאת עמהם ולמה יצא לשם שני צדידים שלא יהא משה אומר דומה שנמצא בי פגם שכן הודחית מן הדבור ושלא יהו ישראל אומרין דומה שנמצא במשה פגם שכן נדחה מן הדיבור'; וראה ספרי במדבר קב, עמ' 100.  
<sup>8</sup> השווה ספרי זוטא יב, ו, עמ' 276: 'בכל ביתי נאמן הוא כל מה שבמעלה ושבמטה גליתיו לו כל מה שבים וכל מה שבחרבה. ד"א בכל ביתי נאמן הוא אף על מלאכי השרת ועל בית המקדש הוא נאמן'. אפשטיין, מחקרים, ב, עמ' 143, ציין כי המונח 'ד"א' הנזכר כאן ובספרי זוטא בכלל אינו מקורי. מלאכים ממונים שונים ידועים מספרות ההיכלות. ראה לעיל בחלק א, בסעיף 'אספה וספרות ההיכלות'. המלאכים הנזכרים כאן, הממונים על האש, הברד והגובאי, מסודרים אולי על פי סדר אלפא-ביתי.  
<sup>9</sup> השווה שמות רבה פמ"ז, ט: 'התחילו מלאכי השרת אומרים לפני הקב"ה אתה נותן רשות למשה שיכתוב מה שהוא מבקש שיאמר לישראל אני נתתי לכם את התורה אני הוא שכתבתי ונתתי לכם, אמר להם הקב"ה ח"ו שמשנה עושה את הדבר הזה ואפילו עושה נאמן הוא שנאמר 'לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא'; דברים זוטא, מובאה מס' 31.

#### 4 [במדבר יב, י] <sup>10</sup>

א"ל הקב"ה למשה שני סימנים הללו נחש ומצורע אחד שלי ואחד שלך. וידבר העם באלהים ובמשה וישלח ה' בעם את הנחשים (במדבר כא, ה-ו) ומי שהוא מדבר בעצמך לוקה בצרעת והנה מרים מצרעת כשלג (שם יב, י).<sup>11</sup>

מקור: ילקוט שמעוני, פרשת שמות רמז קעב, עמ' 57/44.<sup>12</sup>

#### 5 במדבר יב, יב

אשר בצאתו מרחם אמו ויאכל חצי בשרו יש אדם אומר אעקור שני שנשכה את לשוני, אקטע ידי שהכת בשרי,<sup>13</sup> אין הצדיקים מושלין בעצמן אלא באחרים.<sup>14</sup>

מקור: ילקוט שמעוני, פרשת בהעלותך רמז תשמב, עמ' 231/5.

1 שהכת: שהכת ש |

במפתח הפסוקים מופיע כאן הסעיף הבא:

#### 6 [במדבר פרק טו, מ]

י למען תדרכו [?] <sup>15</sup> שלח

למען תזכרו >ועשיתם את כל מצותי והייתם קדשים לאלהיכם<

#### 7 במדבר יז, יג

{למען לקח מחתה והסיר חרון אש}<sup>16</sup> זה אהרן שלקח המחתה ועצר מגפה,<sup>17</sup> שנאמר ויעמד בין המתים ובין החיים, מלמד שהיה מחיה המתים,<sup>18</sup> כדאמרינן במדרש אספה.

<sup>10</sup> מיקום המובאה נקבע על פי הסדר במפתח הפסוקים.

<sup>11</sup> על פי סעיף ו במפתח הפסוקים דרשה זו כללה, בראשיתה, גם את הפסוק 'והנה ידו מצורעת כשלג' (שמות ד, ו). ובילקוט היא ממוקמת סביב הפסוק "וישליכוהו ארצה ויהי לנחש" (שם, ג) ואולי גם הוא הופיע בדרשה מאספה.

<sup>12</sup> בכתב היד צוין כאן 'אספה'. ובד"ר, כנראה בטעות, 'ספרי'.

<sup>13</sup> נראה כי יש לקרוא משפט זה בלשון תמיהה, והוא מתפלמס אולי עם דברי ישו המובאים באונגליונים: 'ואם ידך תכשילך, קצץ אותה. טוב לך לבזא קיטע לחיים מהיות לך שתי ידיים ותלך אל גיהנם...' (מרקוס ט 43-47; מתי יח 8-9). להסבר הקטע כולו ראה בחלק א, בסעיפים 'אספה וספרי זוטא'; 'פולמוס אנטי-נוצרי'. וראה גם משנה בבא קמא ה, ז: 'האומר סמא את עיני, קטע את ידי... חייב'; ובתוספתא שם (ט, לב, מה' ליברמן, עמ' 49): 'האומר סמא את עיני שמזקתני, קטע את ידי שמזקתני פטור'; והדיון על כך בגוף העבודה שם.

<sup>14</sup> השווה ספרי זוטא, לבמדבר יב, יב, עמ' 277: 'מכאן היה ר' אלעזר ביר' שמעון אומר צריך אדם להיות מושל בשל עצמו משל אחרים. אשר בצאתו מרחם אמו מרחם אמינו יצאת אלא שכנה הכתוב'. וראה לעיל בחלק א, בסעיף 'אספה וספרי זוטא'.

<sup>15</sup> אין פסוק כזה וכוונתו לבמדבר טו, מ: "למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי והייתם קדשים לאלהיכם". בילקוט אין מובאה מאספה לפסוק זה. ואולי הופיעה באספה שם הדרשה 'תזכרו – תשכרו' הידועה ממדרש ויכולו, משוחר טוב שאינו לפנינו ומן הירושלמי המעובד.

<sup>16</sup> קטע הפיוט המתפרש על ידי הפרשן.

<sup>17</sup> השווה תנחומא (ורשה) תצוה, טו: 'מצא (=אהרן) למלאך עומד ומחבל עמד אהרן כנגדו ולא היה מניחו לחבל אלא ויעמוד בין המתים, א"ל לאהרן הניחני ואעשה שליחותי, א"ל אהרן משה שלחני והקב"ה שלחך והרי הקב"ה ומשה באהל מועד

**מקור:** פירוש התפילות לר' אלעזר מוורמס, נדפס על ידי מ"ל קצנלבוגן, 'פירוש ההושענות לרבי אלעזר מגרמייזא', ספר זכרון לר' שילה רפאל, ירושלים תשנ"ח, עמ' לט.

## 7.1

{חרון אף השיב}<sup>19</sup> ויאמר משה אל אהרן קח את המחתה ותן עליה אש (במדבר יז, יא) וכתוב ויעמד בין המתים ובין החיים ותעצר המגיפה ואומר במדרש: מלמד שהכה אהרן במחתה מלאך קצף, והיה מחיה המתים, דכתיב: בין המתים ובין החיים.<sup>20</sup>

**מקור:** פירוש התפילות לרוקח, נדפס על ידי מ"ל קצנלבוגן, 'פירוש אתה הראת לפיוטי שמחת תורה לר' אלעזר מגרמייזא בעל הרוקח', סיני כג-קכד (תש"ס), עמ' תצא.<sup>21</sup>

במפתח הפסוקים מופיע כאן הסעיף הבא:

## 8 [במדבר כ, ב]

יא ויקהליו <על משה ועל אהרן> (במדבר טז, ג; שם כ, ב)<sup>22</sup> חוקת קורח

## 9 במדבר כ, ג

[וירב העם עם משה]<sup>23</sup> עברו על שורת הדין דרך ארץ אדם כועס בתוך ביתו אינו נותן עיניו אלא בקטן אבל אלו לא נתנו עינים אלא בגדול לכך נאמר]<sup>24</sup> וירב העם עם משה ולא עם אהרן שהיה אהרן חביב עליהם שהיה אוהב שלום ורודף שלום.<sup>25</sup> זש"ה שפתי כסיל יבאו <כריב> וגו' (משלי יח, ו). היו תובעין מיתה מי יתן מותנו

נלך אצלם, לא השגיח המלאך עד שעצרו אהרן במתניו והוליו... א"ר יצחק שנטל למלאך ועצרו... אמר ר' אבהו בשם רשב"ל כשראה אהרן למלאך מתריס כנגדו נתן מחתה על פניו שנאמר ישימו קטורה באפך וכליל על מזבחך (דברים לג, י).

לא מצאתי לכך מקבילה. 18

קטע הפיוט המתפרש על ידי הפרשן. 19

מלאך בשם 'קציאל' (או 'קציאל') ידוע בספרות ההיכלות, והוא אחד ממלאכי המוות. ואולי לכך כוונת המדרש. ראה שפר, קונקורדנציה לספרות ההיכלות, ב, עמ' 593. בשמות רבה פמ"א: 'חמשה מלאכי חבלה היו שם אף וחמה וקצף והשמד והשחת'. השווה גם בבלי שבת נה ע"א, וראה מרגליות, מלאכי עליון, עמ' רפו, ושם ערך 'אף', עמ' רח-ריב. מלאך בשם 'קציאל' נזכר גם במובאה משיחית הנושאת חתימה אבכיר (122) ובמקבילתה שבפירושו הרוקח לספר יצירה הנוסח 'קציאל'. 20

המהדיר (שם, הערה 59) ייחס קטע זה למדרש אספה. ולפי המקבילה ברור שכך הוא. וכאן הוא הנוסח המלא יותר. 21

פסוק המתחיל 'ויקהלו' מופיע בשני המקומות הנ"ל. בעל המפתח ייעד את הדרשה לשתי הפרשות, קורח וחוקת. לפנינו אין בילקוט מובאה מאספה לפסוקים אלה. מהקדמת פרשת חוקת לקרח, בהפניה שבמפתח הפסוקים, נראה שהמובאה במדרש נסכה על הפסוק מפרשת חוקת. והשווה למובאה אצל ורטהיימר, בתי מדרשות, א, עמ' ריג. 22

המילים "וירב העם עם משה" חוזרות גם בשמות יז, ב, שם הובאה מובאה זו בילקוט שמעוני. 23

הקטע המוסגר חסר בכתב היד כאן וישנו בדפוס הראשון. על פי המקבילה למובאה זו בילקוט שמעוני לפרשת חקת (רמז תשסג, ראה במובאה הבאה) מוכן שיש לכלול קטע זה במדרש אספה. משפט זה עצמו מקורו במקבילתא (ראה בהערה הבאה). 24

השווה מקבילתא דר"י מסכתא דויסע בשלח ו, עמ' 173: 'וירב העם וירב העם עם משה, עברו על שורת הדין דרך ארץ אדם כועס בביתו ואין נותן עינו אלא בכנו הקטן אבל אלו לא נתנו עיניהם אלא בגדול לכך נאמר וירב העם עברו על שורת הדין'; ילקוט שמעוני שמואל א רמז קלו (עמ' 285), מילמדנו: 'דרך ארץ באדם שהוא מוכיח נותן פניו בקטן, וכשהוא מפייס נותן עינו בגדול, כן עשה דוד... ואף משה עשה כן ויקצוף (משה) על אלעזר ועל איתמר ולא על אהרן' 25

5 ביד ה' (שמות טז, ג) ולו גוענו <בגוע אחינו לפני ה'> (במדבר כ, ג), מהו לפני ה', לכן מלכים שהיה לו תרבות רעה והיה עולה לכתלים ולאילנות כנגד אביו הולך למקום חיות כדי שיהא אביו מצטער. כך היו אלו אומ' אנו מתים שיהא מצטער עלינו ולא עוד אלא שנשבע לאבותינו לתת לנו את הארץ.

מקור: ילקוט שמעוני, פרשת בשלח רמז רסא, עמ' 375/60.<sup>26</sup>

1-2 וירב...נאמר: ח' א' | 3 מיתה: ח' ש' | 4 שהיה: שלא היה ד' | 5 רעה: ח' שד' | חיות: החיות ש' | 6 ולא: לא ש' |

## 9.1

וירב העם עם משה, מדת הדין כשאדם כועס על שנים נותן פניו בקטן ואלו נתנו פניהם בגדול. ועוד שהיה אהרן חביב עליהם שהיה אוהב שלום ורודף שלום. זש"ה שפתי כסיל יבאו בריב (משלי יח, ו). היו תובעין מיתה מי יתן מותנו ביד ה' (שמות טז, ג) ולו גוענו בגוע אחינו <לפני ה'> (במדבר כ, ג), מהו לפני ה', לכן מלכים שהיה לו תרבות רעה<sup>27</sup> והיה עולה לכתלים ולאילנות נגד אביו הולך למקום החיות<sup>28</sup> כדי שיהא אביו מצטער. כך היו אלו אומ' אנו מתים ויהא מצטער עלינו ולא עוד שנשבע לאבותינו לתת לנו את הארץ.

מקור: ילקוט שמעוני, פרשת חקת רמז תשסג, עמ' 433/69.

1 ואלו: ואילו ש' | ועוד: עוד ש' |

## 10 במדבר כא, ט

וישימהו {כיון אותו}. השליכו משה למעלה ועמד בנס באויר העולם. כן במדרש אספה.<sup>29</sup>

מקור: 'פירוש הרוקח על התורה' (מה' קלוגמן), כרך ג, עמ' פ.

## 10.1

על הנס. השליכו למעלה ועמד בנס באויר העולם. במדרש אספה.<sup>30</sup>

אבל ישראל לא עשו כן אלא וירב העם עם משה. וכן המובא בבתי מדרשות א, עמ' ריג, בקטע המקביל למצוי לפנינו ואשר ורטהיימר חשבו למדרש אספה.

26 בכתב היד בשני המקומות צוין 'אספה' לצד תחילת המאמר. וכן בד"ר לפרשת חקת. בד"ר לבשלה בא הציון לאחר תחילת המאמר, אך יש להעיר כי אי-דיוקים כאלה רגילים בדפוס הראשון. גם לפי 'מפתח הפסוקים' ברור שתחילת המאמר היא בפסוק 'וירב העם'. עוד על מיקום הציון 'אספה' ראה בהערת הימן, שמות, עמ' 375, הערה 60; בובר, כנסת ישראל, א, ורשה תרמ"ו, עמ' 311; בובר, הוספות והערות לרב פעלים, ורשה תרנ"ו, עמ' 14; חאנעס, רב פעלים, ורשה תרנ"ד, עמ' 147; הימן, מקורות ילקוט שמעוני לתורה, עמ' 180, מאמרים 20-22; גרינבאום, מקורות ילקוט שמעוני, עמ' כג-קכד.

27 לדגם המשל השווה דברים רבה (וילנה) ב, כד: 'אמר ר' שמואל פרגיטא בשם ר' מאיר למה הדבר דומה לכן מלך שיצא לתרבות רעה והיה המלך משלח פדגוגו אחריו ואמר לו חזור בך בני...'. ציגלר עמד על הדמיון שבין המשל שבאספה לבין המסופר על קומדוס, קיסר רומא בין השנים 180-192 לסה"נ ובנו של מרקוס אוורליוס. ראה ציגלר, משלי מלכים, עמ' 393, ולעיל בחלק א, בפרק ענייני ריאליה.

28 פירושו של ביטוי זה הוא ככל הנראה מקום בו מתאבקים עם חיות טורפות. בדומה למה שמופיע בדברים רבה ב, כט. ראה לעיל בחלק א, בפרק ענייני ריאליה.

29 למובאה זו ולמובאה הבאה השווה תנחומא (בובר) חקת, מו: 'ויעש משה נחש נחושת (במדבר כא, ט) – זרקו לאויר ועמד... ויחנו בנחל זרד (שם, יב) – שלא היה הנחל אלא כמלא זרת, ולא יכלו לעבור שלשים ושמונה שנה...'; תנחומא (ורשה) חקת, יט; במדבר רבה יט, כד. וראה בחלק א, בסעיף 'אספה ותנחומא'.

מקור: 'מכתיבה אשכנזית', בתוך פירוש רבינו אפרים על התורה, ב, עמ' קיב.

## 10.2

ויעש משה נחש נחשת זרקן לאויר ועמד.<sup>31</sup> ימחה שמם של מינין שאומ' אין תחית המתים,<sup>32</sup> הרי צורת נחש שהוא ממית עשה בו המקום חיים תחיית המתים שכולו חיים על אחת כמה וכמה. חזקיהו קרא לו נחשתן (מ"ב יח, ד) נחש כפול<sup>33</sup> שהנחש נושך ממית בעולם הזה ויש לו חיים לעולם הבא והמקטיר לזה לוקה בעולם הזה ואין לו חיים לעולם הבא.

מקור: ילקוט שמעוני, פרשת חקת רמז תשסד, עמ' 453/93.<sup>34</sup>

1 זרקן: זרקו ש | מינין: אפיקורסין ד | שאומ': שהן אומרים ש | 2 שכולו: שכולן ש | 3 נחש: נחושתים ד | כפול: כל שד | 4 הבא: נ' מוטב שיכתת ויהא חיים לעולם הבא ש |

## 11 במדבר כא, יב

ובמדרש אספה לא היה רחבו<sup>35</sup> כי אם זרת והיו יראים לעבור את פי ה' ולעבור עליו מפני שהוכיחם בנחשים, והיו הולכים כל המקומות על כן אמ' משם נסעו ויחנו בנחל זרד. {לפי שדיבון גד וערים הרבה אמר משם נסעו}.

מקור: 'פירוש הרוקח על התורה' (מה' קלוגמן), כרך ג, עמ' פ.

## 11.1

ובמדרש אספה לא היה רחבו כי אם זרת והיו יראים לעבור את פי ה' מפני שהוכיחם בנחשים, והיו הולכים כל המקומות על כן אומר משם נסעו ויחנו בנחל זרד.

מקור: 'מכתיבה אשכנזית', בתוך פירוש רבנו אפרים על התורה, כרך ב, עמ' קיג.

ההמשך שם 'על כן עשהו נחשת קלל לכפר על שאמרו הקלוקל' כנראה אינו מהמדרש.  
 30 הימן לא ייחס קטע זה לאספה אלא לתנחומא המובא בילקוט לפניו. ראה הימן, מקורות ילקוט שמעוני לתורה, עמ' 527,  
 31 מאמר 40; ובציון המקור בילקוט שמעוני כאן. ראה המקורות המובאים לעיל הערה 29. אבל מן המובאות המקבילות שלפנינו עולה שדרשה זו מצויה גם באספה.  
 32 השווה משנה סנהדרין י, א: 'ואלו שאין להם חלק לעולם הבא האומר אין תחיית המתים מן התורה'.  
 33 לפירוש 'נחשתן' כלשון הכפלה, שני נחשים, לא מצאתי חבר. ראה לעיל בחלק א, בסעיף 'ענייני שפה ולשון'.  
 34 בובר לא הכניסו לליקוטיו. חאנעס ציינו בהערה בסוף הליקוטים עם הדרשה שלפניו 'ויעש משה נחש נחשת – זרקן לאויר ועמד'. וייתכן שצדק באשר לשיוך קטע זה לדרשה מאספה. על פי הציון בד"ר ועל פי הפסוק המופיע פה במפתח (סעיף יג) יש לשייך קטע זה לראש הדרשה של אספה. וכך מובא במפורש ב'פירוש הרוקח על התורה', כר' ג, עמ' פ: 'וישימהו (במדבר כא, ט) כיון אותו. השליכו משה למעלה ועמד בנס באויר העולם. כן במדרש אספה'.  
 35 בכתב היד נוסף כאן בין השורות: פי' הנחל.

<נחל זרד> במדרש אספה לא היה רוחב הנחל כי אם זרת {את נחל זרד בגי' הנחל זרת, אע"פ [כן] הלכו שם ל"ח שנה}<sup>36</sup>.

מקור: 'פירוש הרוקח על התורה' (מה' קלוגמן), כרך ג, עמ' קסה, על דברים ב, יג.

במפתח הפסוקים מובאת הרמיזה:

יג אז ישיר (במדבר כא, יז) חוקת<sup>37</sup>

אז ישיר >ישראל את השירה הזאת עלי באר ענו לה<

### 13 במדבר כו, א

בשעה שקבלו ישראל את התורה נתקנאו אומות העולם בהן מה ראו להתקרב יותר מכל האומות, סתם הקב"ה את פיהן אמ' להן הביאו לי ספרי ייחוסין שלכם הבו לה' משפחות עמים (תהילים צו, ז) כשם שבניי מביאין, ויתילדו על משפחותם (במדבר א, יח).<sup>38</sup> לכך מנאם בספר הזה אחר המצות, אלה המצות אשר צוה ה' את משה אל בני ישראל בהר סיני (ויקרא כז, לד) ואחר כך וידבר ה' במדבר סיני שאו את ראש כל עדת בני ישראל (במדבר א, א-ב) שלא זכו ליטול את התורה אלא בשביל היחוסין שלהן, גן נעול אחותי כלה וגו' (שיר השירים ד, יב) אחת היא יונתי תמתי (שם ו, ט). שמעו האומות אף הן התחילו מקלסין להן ראוה בנות ויאשרוה וגו' (שם, י). לא עשו אלא כשבאו לשטים ויחל העם לזנות (במדבר כה, א) שמחו האומות אותה העטרה שהיה בידן כבר היא נטולה מהן אותו השבח שהיו משתבחים הרי בטל שוין הן לנו. כשבאו לידי נפילה זקפן המקום<sup>39</sup> שנ' אם אמרתי מטה רגלי חסדך ה' יסעדני (תהילים צד, יח) נגף הקב"ה את כל מי שנתקלקל והעמידן על טהרתן שנ' ויהי אחרי המגפה שאו את ראש כל עדת בני ישראל (במדבר כו, א-ב).

5

10

מקור: ילקוט שמעוני, פרשת במדבר רמז תרפב, עמ' 3/31.

1 מכל: מן ש | הקב"ה את פיהן: פיהן הקב"ה ש | 2 ספרי: ספר ש | 3 בספר: בראש הספר ש | 5 היחוסין: היחוסין ש | 6 האומות: האומרים ש | 7 עשו: עשה ש | 8 זקפן: זקפו ש | 9 הק': המקום ש

<sup>36</sup> לא ברור האם המילים המוסגרות הן משל המפרש או ממדרש אספה. סוף הקטע 'אעפ"כ הלכו שם ל"ח שנה' הוא כנראה ממדרש אספה עצמו שכן כך הוא במקבילה שבתנחומא ובבמדבר רבה (לעיל הערה 29).  
<sup>37</sup> בילקוט שמעוני לא מובאת לפסוק זה דרשה מאספה אלא מתנחומא (רמז תשס"ד, עמ' 456/56).  
<sup>38</sup> ראה רש"י על במדבר א, יח: 'יתילדו על משפחתם' – הביאו ספרי יחוסיהם ועדי חזקת לידת כל אחד ואחד, להתייחס על השבט; וראה ילקוט המכירי למיכה ב, ט, עמ' 10, בשם 'במדבר סיני רבה'.  
<sup>39</sup> השווה תנחומא (בוכר) פנחס, ו: 'ויהי אחרי המגפה... שאו את ראש – כל זמן שנופלין הוזקקו למנין'; וכן תנחומא (ורשה) שם, ד; במדבר רבה (וילנה) פרשה כא, ז: 'ויהי אחרי המגפה שאו כל מקום שנופלין הוזקקו למנין'.

13.1

ויהי אחרי המגפה שאו את ראש כל עדת בני ישראל זש"ה אם אמרתי מטה רגלי חסדך ה' יסעדני (תהילים צד, יח) בשעה שקבלו ישראל את התורה נתקנאו אומות העולם וכו' בריש פרשת במדבר סיני עד והעמידן על טהרתן.

מקור: ילקוט שמעוני, פרשת פינחס רמז תשעג, עמ' 518/20 (נוסח כתב היד).

13.2

ויהי אחרי המגפה שאו את ראש כל עדת בני ישראל (במדבר כו, א-ב) זש"ה אם אמרתי מטה רגלי חסדך ה' יסעדני (תהילים צד, יח). בשעה שקבלו ישראל את התורה נתקנאו אומות העולם מה ראו להתקרב מכל האומות. סתם פיהן הקב"ה א"ל הביאו לי ייחוסין שלכם הבו לה' בני אלים (תהילים כט, א) הבו לה' משפחות עמים (שם צו, ז) כשם שבניי מביאין, ויתילדו על משפחותם (במדבר א, יח). לכך מנאם בראש הספר אחר המצות, אלה המצות אשר צוה ה' את משה אל בני ישראל בהר סיני (ויקרא כז, לד) ואחר כך וידבר ה' במדבר סיני שאו את ראש כל עדת (במדבר א, א-ב) שלא זכו ליטול את התורה אלא בשביל יוחסין שלהם. גן נעול אחותי כלה (שיר השירים ד, יב) אחת היא יונתי תמתי וגו' (שם ו, ט) שמעו האומות אף הן התחילו מקלסין להן ראוה בנות ויאשרוה וג' (שם, י). לא עשו אלא כשבאו לשטים ויחל העם לזנות (במדבר כה, א) שמחו האומות אותה העטרה שהיה בידן כבר היא נטולה אותו השבח שהיו משתבחים הרי בטל שוין הן לנו. כשבאו לידי נפילה זקפן המקום שנ' אם אמרתי מטה רגלי (תהילים צד, יח) נגף המקום את כל מי שנתקלקל והעמידן על טהרתן.

מקור: ילקוט שמעוני, פרשת פינחס רמז תשעג, דף רעב ע"ב (נוסח ד"ר).

14

שאו את ראש (במדבר כו, ב) – אספה פנחס היטב

מקור: מפתח 'רמזי התורה', כ"י אוקספורד-בודלי 2242/3 (ס' 16671), דף 95ב.

במפתח הפסוקים מובאת הרמיזה:

15 [ ? ]

טו וידבר יי' אל משה<sup>40</sup> עלותך

<sup>40</sup> בפרשת בהעלותך שישא פסוקים המתחילים במילים אלו. בילקוט שמעוני לא מובאת דרשה מאספה לאחד מפסוקים אלה. אבל לפי סדר הסעיפים במפתח הפסוקים מובאה זו נסובה על פסוק הבא מפרשת פנחס והלאה [לאחר כו, א] ורק ניתן למקמה גם בפרשת בהעלותך. קשה לקבוע לאיזו מהפרשיות שבסוף במדבר, הפותחות בפסוק זה, מכוון סעיף זה.



דברים ב, יג – ראה על במדבר כא, יב

## 16 דברים ד, ד

ואתם הדבקים (דברים ד, ד) – {תנחומ' בסוף שלח לך} ואספה לי {ובריש חלק ובס' כתובות ובד' מיתות ו' ילמדנו נח ובס' לך לך}

מקור: מפתח 'רמזי התורה', כ"י אוקספורד-בודלי 2242/3 (ס' 16671), דף 98ב.

## 17 דברים ו, טז

לא תנסו את ה' אלהיכם נח לקנות שונא וקשה לקנות אוהב נוח לעלות לבימה וקשה לירד ועינו של אדם קשה לו מכל. משל למה"ד לאשה שעשת כשפים לעצמה שלא תלד באו הרופאים לרפאותה אמרה אין אתם יכולין אני עשיתי לעצמי שנאמר עיני עוללה לנפשי (איכה ג, נא).<sup>41</sup> אמ' דוד אני עשיתי לעצמי שאמ' הקב"ה המות נברא בשביל אשתו של אדם<sup>42</sup> זווגהו לי ואני עוקרו שהוא מפיל בחורים מערבב חתנים מעביר מלכים, אברהם אבינו נמסר בידו וכן האבות והשבטים.<sup>43</sup> בחנני ה' ונסני צרפה כליותי ולבי (תהילים כו, ב) שאני<sup>44</sup> מן הראשונים. אדם באשתו לא עמד אני עומד, נח נשתכר ואני כוס ישועות אשא (שם קטז, יג), אברהם<sup>45</sup> את המלכים ואני עד הכרית כל זכר באדום (מ"א יא, טז), יצחק כהו עיניו ואני <לא אשית לנגד עיני דבר בליעל> עשה שטים שנאתי (תהילים קא, ג),<sup>46</sup> יעקב הריב עם המלאך ואני העברתי שני' ויאמר למלאך המשחית בעם <רב עתה> הרף ירך (ש"ב כד, טז), ראובן בכור ואני בכור אתנהו (תהילים פט, כח), שמעון ולוי קנאו בשכם ואני בגלית, יהודה גור אריה (בראשית מט, ג) ואני כלב האריה (ש"ב יז, י),<sup>47</sup> יששכר יודעי בינה (דהי"א יב,

<sup>41</sup> השווה למסופר על יוחנני בת רטיבי בערוך, ערך 'יוחנני' (ערוך השלם, כרך ד, עמ' 117): 'פי' יוחנני בדרך כשפנות היתה אוסרת הנשים המעוברות שלא תלדנה ובהגעת לידתן היו מצטערות והיא מראה עצמה צדקת והיו באות אצלה ואומרים לה אולי תבקשי רחמים על פלונית שתלד והיא מתרת הכשפנות ומיד יולדת עד שנתגלה שהיתה רעה ומכשפת והרגוה'; ובדומה ברש"י לסוטה כב ע"א; רב ניסים גאון, חיבור יפה מן הישועה, מה' ח"ו הירשברג, ירושלים תשי"ד, עמ' לה. ממקורות אלה עולה כי משמעות הכישוף היא לא מניעת ההריון אלא עצירת הוולד מלצאת החוצה. וראה בחלק א, בסעיף 'אספה ומקורות עממיים'.

<sup>42</sup> בספר אות אמת, דף קמ ע"א, הוסיף כאן: 'ואמרתי לו', ועל פיו הוסיפו גם במה' הימן-שילוני. ולפנינו אינו בכתב היד ובדפוס הראשון. ובדפוס וילנה הגיהו בדרך אחרת: 'שאמרתי למקום...'

<sup>43</sup> על דויד המנסה להתחמק ממלאך המוות ראה שבת ל ע"א; והערת גינצבורג, אגדות היהודים, ה, עמ' 183, הערה 125. על משה ודויד שאינם יכולים להינצל מיום המוות ראה דברים רבה (וילנה) ט, ג: 'מהו ואין שלטון ביום המות... אין מלאך המות אומר הואיל וזה מלך נוותר לו עוד יום אחד או שני ימים אין לפניו באותו היום משוא פנים, תדע לך שכל ימיו של דוד נקרא מלך... כיון שהגיע למיתתו אין כתיב בו מלכות מניין שנא' ויקרבו ימי דוד למות (מלכים א' א, ב)... הרי משה אחר כל אותו השבוע שראה כיון שהגיע יום מיתתו לא היה יכול לעכב מיד אמר לו הן קרבו ימיו למות'.

<sup>44</sup> באות אמת הגיה כאן: 'שאיני'.

<sup>45</sup> הנוסח שבכתב היד ובדפוס הראשון חסר ובמה' הימן-שילוני הוסיפו כאן 'חנן'.

<sup>46</sup> לפנינו 'עשה שטים'.

<sup>47</sup> השוואה כזו, תוך שימוש באותו הפסוק משמואל ב', מצויה באגדת בראשית (בובר) פרק פג, א.

לג) ואני בכל דרכיו משכיל (ש"א יח, יד),<sup>48</sup> זבולון בים ואני ושמתי בים ידו (תהילים פט, כו), דן נחש ואני נחש,<sup>49</sup> נפתלי אילה שלוחה (בראשית מט, כא) ואני משה רגלי כאילות (תהילים יח, לד), גד גדוד יגודנו (בראשית מט, יט) ואני הארדוף אחרי הגדוד הזה (ש"א ל, ח),<sup>50</sup> אשר שמינה לחמו (בראשית מט, כ) ואני אכלתי לחם הפנים, יוסף יפה תואר (שם לט, ו) ואני איש תואר (ש"א טז, יח), בנימין בין כתפיו שכן (דברים לג, יב) ואני בונה אותו, בחנני ה' ונסני. א"ל הקב"ה לא תוכל לעמוד. משל לה"ד למלך ששלח לגיונותיו להחריב עיר, אמ' אפטרופוס אחד אני אחריבנה. משל לגבור אחד שצד אריה בא אחד למושכו א"ל אני בקושי תפשתי אותו וזה או' תן לי למשכו. אמר הקב"ה לדוד אני ותאחז במשפט ידי (שם לב, מא) ואתה מבקש להשפט שפטני אלהים (תהילים מג, א).<sup>51</sup>

15

מקור: ילקוט שמעוני, פרשת ואתחנן רמז תתמה, עמ' 135/8.

3 שאמ' הק': שאמר המקום ש, שאמרתי למקום ד | 7 זכר: דבר ש | 8 שטים: שמים | העברתי: הפברתי ש | שג': דכתיב ש | 15 הק': המקום ש | 16 אפטרופוס: איפטרופוס | אחד: ח' ש | 17 אני: ח' ש |

## 18 דברים טו, יז

באזנו בכל אבר שחוטא בו לוקה<sup>52</sup> במדרש אספה.<sup>53</sup> {ובדלת שקנאם על שתי מזוזות, כן מעידים על האדם רהיטיו וקורותיו,<sup>54</sup> לכך רצעו באוזן עד שמגיע אל הדלת}.

מקור: 'פירוש הרוקח על התורה' (מה' קלוגמן), כרך ג, עמ' רטז.

48

לפנינו: 'לכל דרכיו'.

49

לא מצינו שדויד כונה נחש או נמשל בנחש. בוכר בליקוטיו ממדרש אספה, כנסת ישראל א, עמ' 318, הפנה לשבת נה ע"ב: 'ארבעה מתו בעטיו של נחש... וכולהו גמרא, לבר משי אבי דוד דמפרש ביה קרא, דכתיב '...אשר בא אל אביגיל בת נחש אחות צרויה אם יואב' (שמואל ב' יז, כה) וכי בת נחש הוא? והלא בת ישי הוא! דכתיב 'ואחיותיהן צרויה ואביגיל' (דברי הימים א' ב, טז), אלא בת מי שמת בעטיו של נחש'. ומכאן שיש אבי דוד נקרא נחש. אבל, אפשר לבאר דרשה זו בדרך אחרת על פי המובא במדרש תהילים (בוכר) יח, כז: 'ונחתה קשת נחושה זרועותי (תהילים יח, לה) שהיה בא מזרעו של נחשון, שבא משבט יהודה, שנאמר בו ויאמר ללמד בני יהודה קשת'. ואם כך, אפשר שנחש רומז לנחשון. לפנינו: 'ארדוף'.

50

51

לדרשה זו השווה מדרש תהילים (בוכר) כו, ג: 'בחנני ה' ונסני. נסני כאברהם, דכתיב והאלהים נסה את אברהם (בראשית כב, א), ועמד בנסיונותיו, נסני כיצחק, שנתנסה על גבי המזבח ועמד, אני אין לי זכות. [צרפה כליותי ולבן]. צרפני כיוסף, שנצרך באשת פוטיפר, ומצאתו כגבור, שנאמר אמרת ה' צרפתהו (תהילים קה, יט), כיון שניסה אותו, אמר אין בי כח לסבול, בבקשה ממך הקל מעלי, שנאמר בחנת לבי פקדת לילה צרפתני בל תמצא (שם יז, ג), מכאן שלא ירד אדם לגדול ממנו... שם יז, ז; יח, כה; שמות רבה פרשה ל, יא: 'כך הקב"ה... ותאחז במשפט ידי, אמר דוד שפטני ה' כצדקי, בדק ולא היה לו שילמדנו ולקח'. וראה סנהדרין קז ע"א.

52

על ענישה באיבר החוטא ראה להלן מובאה 21, ולהלן הערה 62. וראה גם סדר רבה דבראשית, מה' א' ורטהיימר, בתי מדרשות, א, עמ' לח, סע' ל: 'ויהיו מלאכי חבלה עומדין ונוטלין כל אבר ואבר שחטא בו חבאו מלאכי חבלה ונפרעין ממנו'. וראה מה שכתב על כך נכדו בסוף כרך א, שחלק זה אינו מסדר רבה דבראשית. ובקידושין כב ע"ב: 'רכן יוחנן בן זכאי היה דורש את המקרא הזה כמין חומר: מה נשתנה און מכל אברים שבגוף? אמר הקב"ה: און ששמעה קולי על הר סיני בשעה שאמרתי כי לי בני ישראל עבדים – ולא עבדים לעבדים, והלך זה וקנה אדון לעצמו – ירצע'.

53

54

נראה שציון זה מתייחס אל מה שלפניו, אך אפשר גם שהוא עולה על הדרשה הבאה. ראה חגיגה טז ע"א: 'שמא תאמר: מי מעיד בי? אבני ביתו וקורות ביתו של אדם, הם מעידין בו, שנאמר כי אבן מקור תזעק וכפס מעץ יעננה (חבקוק ב, יא)... אבריו של אדם מעידין בו, שנאמר ואתם עדי נאם ה' ואני אל (ישעיהו מג, יב)'.

מדרש אספה ויתד תהיה לך זכות אבות. והיה בשבתך חוץ רמז לגלות. ושבת כמו בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה ושבת (דברים ד, ל). וכסית צאתך מכסה פשעיו (משלי כח, יג) כסוי חטאה (תהילים לב, א).<sup>55</sup>

מקור: 'פירוש הרוקח על התורה' (מה' קלוגמן), כרך ג, עמ' רלז.<sup>56</sup>

19.1

ויתד תהיה לך במדרש אספה ויתד זה זכות אבות והיה בשבתך חוץ רמז להם גלות ושבת כמו בצר לך ושבת עד ה' (דברים ד, ל) וכסית מכסה פשעיו (משלי כח, יג).

מקור: 'פירוש הרוקח על התורה', כ"י שוקן 14925, פרשת כי תצא.

20 [דברים לד, ו ?]

ויקבר אותו בגיא מול בית פעור (דברים לד, ו).<sup>57</sup> ואומר במדרש אספה למה מול בית פעור לפי שהיה השטן נושף בהן וממית אותם וכשנקבר משה לא נושף בהם יותר.<sup>58</sup>

מקור: פירוש התפילות לרוקח, נדפס על ידי מ"ל קצנלבוגן, 'פירוש אתה הראת ופיוטי שמחת תורה לר' אלעזר מגרמיזא בעל הרוקח', סיני כג-כד (תש"ס), עמ' תצג.<sup>59</sup>

<sup>55</sup> השווה תנחומא (ורשה) כי תצא, ג: 'ויד תהיה לך זה זכות של אברהם, א"ר פנחס ויצאת שמה חוץ לבבל, ויתד תהיה לך על אונך נבוכדנצר תובע בהם שיעבדו לצלם והם אומרים לאלהך לא איתנא פלחין (דניאל ג, יח), ושבת וכסית את צאתך מכסה של ע"ז שהיה בירושלים'. כמו בתנחומא מובא בפירוש הרא"ש על התורה שבהדר זקנים כאן, דף עא ע"א [ושם ברור יותר עניין ירושלים ואולי בתנחומא הוא שיבוש]. שני הפסוקים המובאים כאן במדרש אספה, ממשלי ומתהילים, מעומתים זה לעומת זה ביומא פו ע"ב.

<sup>56</sup> הדרשה כולה מובאת בטעמי מסורת המקרא לר' יהודה החסיד, עמ' 77-78. בכ"י פריס 1408 (פירוש הרוקח לפיוטים), דף 69א, מובא בסתם: 'כתיב ויתד תהיה לך על אונך. אמר להם הק' לישראל הוּ מוזכרין אבות העולם בראש התפילה שאין לכם יתד תקועה לתלות בה כמו זכות אבות. והיה בשבתך חוץ שתחובו חובת גלות. וחפרת העוונות שלך שתחקור ותאמר בעבור זה בא לי זה ושבת עד ה' וכיסית את צאתך וכיסית את עונך כשתזכור זכות אבות בראש התפילה'. מובא ללא ציון המקור גם בספר הרמזים לרבנו יואל, ב, עמ' שה: 'ויתד תהיה לך... זכות אבות תהיה לך, והיה בשבתך חוץ – בשבתך בגלות, וחפרת בה – רמז וחפרת לבטח תשכב (איוב יא, יח), ושבת – מעשה תשובה, וכסית את צאתך – תכפר על עונותיך'.

<sup>57</sup> לפנינו: 'ויקבר אותו בגי בארץ מואכ מול בית פעור'.

<sup>58</sup> השווה פרקי דרבי אליעזר (היגר), פרק מד: 'מה עשה משה חפר בארץ כבית דירה גדולה בנחלת בני גד וטמן את חרון אף בארץ כאדם שהוא חבוש בבית האסורים, ובכל זמן שהיו חוטאין היה עולה ופועל בפיו לנשוך ברוחו להשחית את ישראל, והיה משה מזכיר עליו את השם ומורידו למטה לארץ, לפי נקרא שמו פעור, וכשמת משה מה עשה הב"ה נתן את קברו כנגדו וכל זמן שהם חוטאין והוא רוצה לעלות ולפעור את פיו ולנשוך ברוחו להשחית את ישראל והוא יואה את קברו של משה כנגדו הוא מתפהד ויורד למטה לארץ, ולכן נאמר ויקבור אותו בגיא מול בית פעור; תרגום המיוחס ליובתן, כאן.

<sup>59</sup> שם בעמ' תצא מובא: 'ואומר במדרש: מלמד שהכה אהרן במחתה מלאך קצף, והיה מחיה המתים, דכתיב: בין המתים ובין החיים' (במדבר יז, יג). המהדיר (שם, הערה 59) ייחס קטע זה למדרש אספה.

## מובאות ללא ציון פסוק

21

ואמר במדרש אספה קטן וגדול שם הוא (איוב ג, יט), הרי הן שוין. משל לשנים שירדו למלחמה, אחד עלה והתריס שלו מקובע עטרות ואחד עלה וכל גופו מקובע חצים.<sup>60</sup> איזה גדול, הרי אומר זה שעלה בעטרות. כך הרשע מת בחטאו, חוטמו נימוק מפני שהריח ריח עבודה זרה, עינו נסתמות מפני שהלך לבית עבודה זרה, וראשו נטויה בגיהנום מפני שבראשו ציצית שערת גדולות וארוכות להתנאות בגיאות, שנאמר ולא ישכבו את גבורים נופלים מערילים (יחזקאל לב, כז).<sup>61</sup> אבל הצדיק גופו מלא מצוות בראשו תפילין, עינים קורות בתורה, פיו שונה בהלכה, אפו מריח במצות, ידיו נותנות צדקה, קרביו מלאים תורה ומתפלל לפני הקב"ה, גופו הברית תלויה בו, רגליו הולכות לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, לפיכך כולו שלם.<sup>62</sup>

מקור: סודי רזיא, פתיחה, מה' ש' וייס, ירושלים תשנ"ג, עמ' ט.<sup>63</sup>

22

במדרש אספה לי כשעלה משה למרום וסיימו קרית שמע התחילו המלאכים ואמרו ברוך שם כבוד מלכותו הלך משה והתקין שיהו אומר אותו בחשאי. {במד' רבנן אמרין כשעלה משה למרום שמע מלאכי השרת מקלסין ברוך שם, והורה לישראל. ולמה אין אומרים אותו בפרהסיא, א"ר יוסי למה הדבר דומה לגנב שגנב קרומין מתוך פלטין של מלך נתנה לאשתו אמר לה אל תתקשטי בפרהסיא אלא בתוך ביתך. אבל ביום הכיפורים שהם נקיים כמלאכים הם אומרים בפרהסיא ברוך שם כבוד מלכותו}.<sup>64</sup>

<sup>60</sup> השווה קונטרס אחרון מילמדנו, סעיף ז, עמ' 794: 'אנכי מגן לך (בראשית טו, א) כשם שאדם הולך למלחמה והמגן בידו, היא מקבלת הכל, כך אנכי מגן לך'. וראה רות רבה (וילנה) פרשה ג, א.

<sup>61</sup> ראה לעיל מובאה 17.

<sup>62</sup> השווה לרשימות האיברים עושי המצוות המובאות במדרש תהילים (בובר) לה, ב: 'אני אשבחך בכל אבריי, בראשי אני כופף וקודה בתפילתי, בשערות ראשי אני מקיים לא תקיפו פאת ראשכם, ועוד אני מניח תפילין בראשי... בעיני אני מקיים וראיתם אותו, בפי אני מהללך... ובשפתי אני מהללך... בזקני שנאמר ולא תשחית [את] פאת זקנך, בלשוני שנאמר ולשוני תהגה צדקך, באפי בהשתחויה... יד ימין אני כותב ומראה בה טעמי תורה, יד שמאל אני קושר בה תפילין של יד, ובה אני אווז ציציתי בזמן קריאת שמע, חוטמי להריח בה כמוצאי שבתות... מעיי שנאמר ותורתך בתוך מעי, קרביי שנאמר וכל קרבי את שם קדשו... מילה מילה ופריעה, ברכיי כריעת ברכיים בתפלה, בברכיי אני נעשה סינדיקנוס לילדים הנימולים על ברכיי, רגל ימין מצות חליצה, רגל שמאל קודם לשלש פסיעות, לכך נאמר כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך'. ובפסיקתא רבתי פסיקתא ט, מה' איש-שלום, דף לב ע"א. וראה בהרחבה בפרק המשותף. לדרשה כולה השווה גם ברייתא דישועה (אייזנשטיין, אוצר המדרשים, עמ' 247): 'ת"ר בשלשה דברים אומות העולם מכעיסין אותו בבכורות שבראשיהם, וישראל מרצין אותו בתפילין שבראשיהם. או"ה מכעיסין אותו בכתובת (קעקע) שעל ידיהם וישראל מרצין אותו בתפילין שעל ידיהם. או"ה מכעיסין אותו בע"ז שלהן וכופרין בהקב"ה וישראל מרצין אותו בק"ש ומעידין בקב"ה שהוא יחיד בעולמו'; 'מדרש השכם', גרינהוט, ליקוטים, א, דף ג ע"א. וראה דיון לעיל בחלק א, בסעיף 'השלכת הציציות לאחר'.

<sup>63</sup> א. הובא בשינויים אצל ר' אברהם בן הגר"א, רב פעלים, עמ' 37. ב. ייתכן שדרשה זו באה באספה סביב פרשת בלעם. בספר תשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת, מה' קופפר, סימן עב, עמ' 117, מובא קטע מפיטו: 'השוה ומשוה קטן וגדול' ומצוטטת דרשה על בלעם מתוך 'פסי'. קופפר שם הביא את הערת אורבך שהכוונה כנראה ל'פסיקתא' ופסיקתא שכוז אינה לפנינו, והפנה למדרש אגדה, עמ' קלג. השוואת בלעם לרשע הטיפוסי מתאימה למדרשים אלה.

<sup>64</sup> בדברים רבה (וילנה) פרשה ב, לו: 'שמע ישראל רבנן אמרין בשעה שעלה משה למרום שמע מלאכי השרת שהיו אומרים להקב"ה בשכמל"ה והוריד אותה לישראל ולמה אין ישראל אומרים אותו בפרהסיא א"ר אסי למה הדבר דומה לאחד שגנב קוזמין מתוך פלטין של מלך נתנה לה לאשתו ואמר לה אל תתקשטי בה בפרהסיא אלא בתוך ביתך אבל ביום הכיפורים שהן נקיים כמלאכי השרת הן אומרים אותו בפרהסיא בשכמל"ה'. בכ"י קויפמן 400, פירוש לסליחות, עמ' 302

מקור: ספר הרוקח, הלכות קריאת שמע, סימן ש"כ, עמ' ריב.

## מובאות אודות מדרש אספה

עדות מפתח הדרשות<sup>65</sup>

23

אלה<sup>66</sup> המלכים (בראשית לו, לא) {ב"ר ע"ה} אספה פר' וישלח {מכ' פר' שמעו בויושע}.

מקור: 'מפתח הדרשות', מה' הרב מימון, עמ' טז (לפי כ"י אוקספורד 2242).

24

ויאמר ה' אל אברהם לך לך (בראשית יב, א) {ב"ר מ"ו ונ"ה; פרקי דר' אליעזר כ"ו, מ"ט, ס"ו; פסי' ראש השנה פ"א; פסיק' רבה פסח; ספרי האזינו} אספה ואתחנן {פסיק' דברי ירמיהו, ופ' ביום השמיני עצרת; אג"ת כ"ה וקי"א; מדרש קהלת}.<sup>67</sup>

מקור: 'מפתח הדרשות', מה' הרב מימון, עמ' כה (לפי כ"י אוקספורד 2242).

25

אנכי ה' אלהיך אשר (שמות כ, ב; דברים ה, ו) {ריש ב"ר; פ"ר אליעזר מ"ב; ובריש רות; ירוש' סוכה פ"ד, פרק הבונה, הוריות פ"כ; פסי' רבתי; פסחים פ' זה בורר} אספה<sup>68</sup> {סיפ' האזינו}.

מקור: 'מפתח הדרשות', מה' הרב מימון, עמ' לה (לפי כ"י אוקספורד 2242).

מובא: ברוך שם כבוד מלכותו ב' (=בת[נחומא]?) כאומר בסוף פר' ואתחנן בשעה שעלה משה לרקיע שמע שמלאכי השרת מקלסים בה ואומ' ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד והוריד אותה לישראל ולמה אין ישראל אומרים אותה כל השנה בפרהסיא אמר ר' מנא הדבר דומה לאחד שגנב קוזמין של מלך מתוך פלטין שלו ונתנה לאשתו ואמ' לה אל תתקשטי בו בפרהסיא אלא בתוך ביתך {כך ביום הכיפורים שהם כמלאכים נקיים מעוונותין אומרים בר' שם כב' מלכ'}. שלושת הציונים הבאים למדרש אספה הם על פסוקים הפותחים ב'אותיות שורש' סמוכות: א"ל; א"מ; א"נ. בשתי המובאות האחרונות אספה סמוך לספרי האזינו; וכן נזכר בהן פסיקתא רבתי.

65

66

67

חשיבותו של ציון זה היא בכך שהוא מורה בוודאות על המשך מדרש אספה גם על ספר דברים, כפי שעולה גם ממובאות שונות. כמו כן ההפניה היא לפי שם הפרשה ואולי יש בכך עדות על מבנה החיבור. אם כי ייתכן שחלוקה זו היא משל עורך המפתח.

68

ציונים אלה מכוונים לדרשות שונות. לדוגמה: בבראשית רבה פרשה א, על מקומה של האות א'; בספרי האזינו, שי"ט, הדרשה היא על הפסוק "ותשכח אל מחוללך". בפסיקתא רבתי, בין היתר בפסיקתא כ' (שהיא תוספת מאוחרת), וכן בפכ"א, על "ומה ראה העבד לירצע באזנו מכל איבריו" ועוד הרבה. דרשה זו מתאימה לדרשת אספה על האיברים עושי המצוות והעבירות, אך אין לדעת אם לכך מכוון ציון זה. ייתכן שיש למקמו בפרשת ואתחנן.

מס'	מפתח הפסוקים		ילקוט שמעוני מובאות תואמות מאספה
	פסוק	הפניה	
א	ויעמוד אותם <sup>69</sup>	עלותך	פרשה ורמז
ב	ושמרו [את] משמרת	אמור	בהעלותך, רמז תשלו (עמ' 217/13) שם (ולא הובא בפרשת אמור).
ג	והאיש משה	עלותך	בהעלותך, רמז תשלט (עמ' 225/6)
ד	פתאום אל משה	עלותך	מובא שם בהמשך הדרשה, שורה 9 <sup>70</sup>
ה	לא כן עבדי משה	עלותך	בהעלותך, רמז תשלט (עמ' 226/49)
ו	והנה ידו	שמות	--- [ראה בסעיף הבא]
ז	וידבר העם	חוקת	שמות, רמז קע (עמ' 57/44) <sup>71</sup>
ח	והנה מרים	חוקת	[ראה בסעיף הקודם]
ט	אשר בצאתם <sup>72</sup>	עלותך	בהעלותך, רמז תשמב (עמ' 231/5)
י	למען תדרכו (?) <sup>73</sup>	שלח	---
יא	ויקהלו <sup>74</sup>	חוקת קורח	---
יב	וירב העם	חוקת בשלח	בשלח, רמז רסא (עמ' 375/60); חוקת, תשסג (עמ' 433/69) <sup>75</sup>
יג	וישאוהו <sup>77</sup>	חוקת	חוקת, רמז תשסד (עמ' 453/93) <sup>76</sup>
יד	אז ישיר	חוקת	--- <sup>78</sup>
יז	ויהי אחרי המגפ'	פנחס	במדבר, תרפב (עמ' 3/31); פנחס, רמז תשעג (עמ' 518/20) <sup>79</sup>
טו	וידבר יי' אל משה <sup>80</sup>	עלותך	---
יו	לא תנסו	ואתחנן	ואתחנן, רמז תתמה (עמ' 135/8)

מקור: 'מפתח הפסוקים' – כ"י מוסקבה-גינצבורג 1420/7, דף 63.

69 במדבר יא, כד, ושם: ויעמד אתם. פסוק זה מופיע כראשון במדרש אספה. הפסוק 'אספה לי שבעים איש' (שם יא, טז) לא צוין ברשימה. וראה גאולה, ילמדנו, עמ' 453-454.

70 בובר לא צוין קטע זה. חאנעס הביאו בסוגריים ותמה על בובר שלא ציינו. לפי הציון שבכתב היד הוא מאספה וכן הוא לפי הציון שבד"ר.

71 דרשה זו כוללת את הפסוקים שבסעיפים ז-ח ומתייחסת לפסוק שבסעיף ו. ראה מובאה 4, הערה 11.

72 במדבר יב, יב, ושם: "אשר בצאתו מרחם אמו".

73 הכוונה כנראה לבמדבר טו, מ: "למען תזכרו...". בילקוט אין מובאה מאספה לפסוק זה. וראה מובאה 6, הערה 15.

74 פסוק המתחיל 'ויקהלו' מופיע בשתי הפרשות שצוינו (במדבר טז, ג; שם כ, ב). בעל המפתח ייעד את הדרשה לשתי הפרשות, קורח וחוקת.

75 פסוק המתחיל 'וירב העם עם משה' מופיע בתורה בשתי הפרשות שצוינו (שמות יז, ב; במדבר כ, ג). בעל המפתח ייעד את הדרשה לשתי הפרשות, בשלח וחוקת, וכך אכן היא מוכפלת בילקוט שמעוני. בשני המקומות בילקוט הדרשה נסובה על הפסוק 'וירב העם עם משה'. נראה שבמדרש אספה הייתה הדרשה על במדבר, כפי שעולה מסדר הפסוקים שברשימה זו.

76 ראה לעיל מובאה 10.2, הערה 34.

77 במדבר כא, ט, ושם: "וישמהו".

78 בילקוט (רמז תשסד, עמ' 456/56) מובאת לפסוק זה (במדבר כא, יז) דרשה מתנחומא.

79 בכתב היד בפנחס הביא את תחילת המאמר והפנה: 'כריש פרש' במדבר סיני עד והעמידן על טהרתן'. ובד"ר ושאר דפוסים מובא כאן המאמר בשלמותו. דרשה זו מסיימת בפסוק "ויהי אחרי המגפה" והפסוק "וידבר ה' במדבר סיני" מופיע במהלכה.

80 בפרשת בהעלותך שישה פסוקים המתחילים במילים אלו. בילקוט לא מובאת דרשה מאספה לאחד מפסוקים אלה.

## רשימת מקורות המובאות ממדרש אספה

1. ר' אלעזר מוורמס: סודי רזיא, פתיחה (מה' ש' וייס, ירושלים תשנ"ג).
2. ר' אלעזר מוורמס: ספר הרוקח, הלכות קריאת שמע, סימן ש"כ (מה' שניאורסון, ירושלים תשכ"ז, עמ' ריב).
3. ר' אלעזר מוורמס: פירוש התפילות לרוקח, נדפס אצל: מ"ל קצנלבוגן, 'פירוש אתה הראת ופיוטי שמחת תורה לר' אלעזר מגרמיזא בעל הרוקח', סיני כג-קכד (תש"ס), עמ' תעט-תצד.
4. ר' אלעזר מוורמס: פירוש התפילות לרוקח, נדפס אצל: מ"ל קצנלבוגן, 'פירוש ההושענות לרבי אלעזר מגרמיזא', ספר זכרון לר' שילה רפאל, ירושלים תשנ"ח, עמ' כג-ע.
5. ר' אלעזר מוורמס (?): כ"י ירושלים, ספריית שוקן 14925 ('פירוש הרוקח על התורה').
6. כ"י אוקספורד-בודליאנה 268 (פירוש לתורה, נדפס על ידי י' קלוגמן בשם 'פירוש הרוקח על התורה', א-ג, בני ברק, תשל"ט-תשמ"א).
7. ר' שמעון מפרנקפורט: ילקוט שמעוני על התורה (מה' הימן-שילוני, ירושלים תשל"ג-תשנ"ב).
8. 'מפתח הפסוקים' – כ"י מוסקבה-גינצבורג 1420/7, דף 63ב.
9. 'מכתיבה אשכנזית', בראשית ושמות (בתוך: פירוש רבינו אפרים על התורה, מה' י' קלוגמן, ירושלים תשנ"ג – הוספה בכתב היד בסופי הפרשות).
10. 'מפתח הדרשות', מה' הרב מימון (לפי כ"י אוקספורד 2242).
11. מפתח 'רמזי התורה' (כ"י אוקספורד-בודלי 2242/3, דף 95ב).

## מובאות ממדרש דברים זוטא

### ספר דברים

1, א, א

<אלה הדברים> (דברים א, א) > זש"ה בצדק כל אמרי פי אין בהם נפתל ועקש (משלי ח, ח), משל לחכם שהיה יושב בבית הכנסת ועוסק בצרכי צבור, ולא היו החברים מביטים בו. כיון שנכנס לדרוש ודורש בעניין התחילו מקלסין אותו ואומרים > לו ודאי זו תורה ואלו דברים.<sup>1</sup> כך היה משה עסוק בבנות צלפחד ולא נמצאו שם דברים. וכיון שבא לפרש דברי תורה לישראל > אל > שנאמר בעבר הירדן וג'<sup>2</sup> אמרו ישראל > אל > זו תורה ואלו דברים, לקיים מה שנאמר בצדק כל אמרי פי...<sup>3</sup> כולם נכוחים למבין (שם, ט). ד"א משל לעם הארץ שלמדו רבו תורה הלכה מדרש. משלמד את הכל נעשה חכם. מי גרם לו שיהא חכם אותו צער שנצטער בילדותו ובנערותו.<sup>4</sup> כך היה משה עם הארץ בנערותו ולא היה יודע לדבר שנאמר לא איש דברים אנכי (שמות ד, י). וכיון שנצטער לפני הקב"ה > ולומד ממנו תורה שנאמר > ויהי שם עם ה' ארבעים יום וג' (שם לד, כח) זכה והתחיל מליף לישראל > אל > אלה הדברים.<sup>5</sup> ד"א אלה הדברים > זש"ה שפתים ישק משיב דברים נכוחים (משלי כד, כו), משל לחכם שהיה נשוי קרובתו חטאת עליו טרדה והוציאה מביתו. בא שושבינו ובקש ממנו להכניסה בשביל אבותיה, א"ל לך ואמור [לה] להתישב דרכיה ואני מכניסה, הלך ואמר לה בתי עדיין את בניוולך. ענה אותו חכם ואמר לשושבינו יהא הפה הזה מבורך, למה שאמר לה כל מה שהיה בה. כך כשעשו ישראל אותו מעשה בקש הקב"ה לטורדן מן העולם שנאמר הרף ממני ואשמידם (דברים ט, יד), אמר לפניו רבש"ע זכור לאברהם וגו' (שמות לב, יג), כיון שהזכיר אבות מיד נעשת בקשתו שנאמר ויאמר ה' סלחתי כדברך (במדבר

5

10

1 השווה למשל המובא להלן במובאה 16 ('לשנים שהיו עומדים על פתח בית הועד') ולסיפור המובא בתנחומא (בוכר), תרומה, א: 'אמרו רבותינו מעשה בספינה שהיו בה פרגמטטין, והיה שם חבר אחד, אמרו לו מה פרגמטטין שלך, אמר להם מוצנעת היא, אמרו לו למה לא תראה לנו אותה, אמר להם כשאכנס למדינה אראה אותה לכם, התחילו לחזור על הספינה ולא מצאו, התחילו שוחקין עליו, לא עשו אלא עמדו המוכסין עליהם ונטלו כל מה שהיה בידו, ולא היה להן לא לאכול ולא ללבוש, אותו חבר נכנס לבית הכנסת התחיל וישב ודורש להן, התחילו לכבד אותו ולפרנס אותו, אותן שהיו עמו בספינה התחילו באין עליו ומבקשין ממנו, אמרו לו בבקשה ממך בשביל שאתה מכיר אותנו למד עלינו זכות, מי גרם לו להנצל התורה שבלבו היתה, הוי כי לקח טוב'. ובסגנון דומה בתנחומא (ורשה), שם, ב.

2 כוונתו כנראה לפסוק הקרוב "בעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה באר את התורה הזאת לאמר" (דברים א, ה). בדפוס ראשון מובאים שני חלקי פסוק אלה (ח', ט') ברצף ללא סימן של דילוג.

3 מוטיב ולשון דומים בתנחומא (בוכר), וירא, לה: 'ר' אלעזר (בר שמעון) בנו של ר' שמעון בן יוחי היה ראה אותו ר' יוסי בן חלפתא, א"ל אתה משורש צדיקים ואין אתה בן תורה, אמר לו ומה אעשה, א"ל מבקש אתה לשנות, אמר לו הן, התחיל מלמד אותו פרק אחד ושני ושלישי, הכניסו לבית הוועד, ראה אותו רבי, אמר לו לזה הכנסתה עמך, אמר לו מקורתו של ר' שמעון בן יוחי הוא בא, העלה אותו ר' יוסי לציפורי והיה משנה אותו, בשנה אחרת הורידו עמו, ונכנס לבית הוועד, התחיל משיב דברים שם, וקרא עליו רבינו הקדוש פרי צדיק עץ חיים, מי גרם לו שיהיה בן תורה, לא על ידי ר' יוסי בן חלפתא'.

5 ההשוואה עם הפסוק "לא איש דברים אנכי" מובאת במדרש ילמדנו באופן הבא: 'מתחילה אמר 'לא איש דברים אנכי' ועכשיו 'אלה הדברים'. משל למעייין... כך משה מתחילה 'לא איש דברים אנכי' כיוון שלימדו הקב"ה כתיקונו וא"ל 'מי שם פה לאדם' 'ואנכי אהיה עם פיך' התחיל צווח 'אלה הדברים'. ובהמשך שם: 'מה כתיב למעלה מן הענין אלה המצות (במדבר לו, יג) ואח"כ אלה הדברים (דברים א, א) אמר הקב"ה חביבין עלי דברי משה שהוכיח את ישראל כנגד כל המצות שנתתי לכם, לכן נאמר אלה המצות אלה הדברים' (ילקוט שמעוני, דברים, רמז תשצג, עמ' 8-9).



יד, כ), חזר משה והוכיח את ישראל ואמר <מר> ל>הם< עד עכשיו אתם בניוולכם, שנאמר ממרים הייתם (דברים ט, כד) שמע הקב"ה תוכחות של משה א"ל שפתים ישק משיב דברים נכוחים.<sup>6</sup>

מקור: ילקוט שמעוני פרשת דברים רמז תשצה-ז, עמ' 11/42.

1 זש"ה: זה שאמר הכתוב ש | 2 בבית: אבית ש | 3 ואומ': ואומרים ש | 4-3 כ... שם דברים ח' ש | 6 רבו: רבר ש | 8 ולומד: ולמד ש | 9 ד"א: דבר אחר ש | 10 להכניסה: להכניס ש | 11 ואמור: נ' לה ש | 15 והוכיח: להוכיח ש | עד ח' ש | בניוולכם: בניוולתם ש |

2 ב, ט

אל תצר את מואב, משל לאחד שהלוה לאחד על גדישו שיתן לו חטין לגורן,<sup>8</sup> היה לבעל הגדיש שונא אחד והדליק את הגדיש ובא המלוה ותפש את הלוה וא"ל תן לי מה שאתה חייב לי, א"ל הלוה לא די צערי שאבד גדישי אלא באת והוספת לי צרה על צרתי.<sup>9</sup> כך א"ל הקב"ה למשה אתמול יקדו גדישו<sup>10</sup> שנאמר כי אש יצאה מחשבון (במדבר כא, כח) ואתם באים להוסיף צרה על צרתם אל תצר את מואב. ד"א אמר ליה הקב"ה למשה סופך ליקבר בגבולך, משל לראש המדינה שבא ממדינת הים ועבדו עמו, נכנס לפונדוק אחד התחיל עבדו לקלל את בעל החנות. א"ל אדוניו כך הוא הדרך, נתון בתוך שלו ומקלל, כך א"ל הקב"ה למשה נקבר אתה בגבולו שנאמר ויקבור אותו בגיא בארץ מואב (דברים לד, ו). ד"א למה ריחם עליהם הקב"ה, שמילאו את העולם בשעת הזעף, משל למדינה שנצטרכה ללחם צעקו הבריות על החשבון,<sup>11</sup> עמדו שני נחתומין והיו טוחנין כל הלילה בקשו לעשות עיסתן כבה הנר ולא היו רואין, מה עשו כללו את העיסה ואפו אותה והוציאוה ומלאו את השוק, בא החשבון וראה את הפת מעורבת קיבר. א"ל ראויין הייתם ליתן הקופיץ בצואריכם ולהחזיר אתכם בכל המדינה, אבל מה אעשה לכם ומלאתם את המדינה בשעת הציפצוף.<sup>12</sup> כך יהא שמו של הקב"ה מבורך כשנהפך סדום ועמורה לא היה שם ביריא שנאמר ויהפך את הערים (בראשית יט, כה) עמדו בנות לוט וערכו

5

10

<sup>6</sup> השווה למשל המובא בשמות רבה מב, ח: 'משל למלך שקדש מטרונה בב' מרגליות... עם שהיתה משחקת עם אוהבה אבדה את ב' המרגליות שנתן לה המלך, כיון שידע המלך שאבדה אותן טרדה מביתו, בא לו שושבינה לפייס למלך אמר אדוני המלך אימתי אתה מוצא משוכחת ונאה כמותה!...

<sup>7</sup> בכתב היד צוין 'אלה הדברים זוטא'. בדפוס ראשון ובכל יתר הדפוסים הציון חסר. מובאה זו נרמזה ב'מפתח הפסוקים', סעיף א.

<sup>8</sup> כלומר: המלוה הלוה ללוה, הוא בעל הגדיש, על מנת שזה יחזיר לו את החוב בשעת הגורן.  
<sup>9</sup> השווה לקטע ממדרש ילמדנו המובא אצל וילהלם, ילמדנו, עמ' 69, על הפסוק 'אל תצר את מואב', בו מובא משל שראשו קטוע: 'שלווה משני דיניסטיין כיון שעשה גורנו עמדו שניהם ותפשו אותם כך עמון ומואב...'; ובערוך, ערך 'דנסטס' (עמ' 97): 'בילמדנו אשה כי תזריע ובאל תצר את מואב, למי שלווה משני דנסטיין כיון שעשה גורנו ירדו שניהם ותפשו אותה'.  
ופירושו בלשון יוונית מלווה, נושה. על הלוואה על הגדיש ראה משנה תורה לרמב"ם, הלכות מלוה ולוה, ט, ב.

<sup>10</sup> השווה בראשית רבה (וילנה) פנ"א, יא: 'אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה, מלחמה אי אתה עושה עמה, אבל אתה מפתח הנהרות שלהן, שורף גדישים שלהן באש'. וראה אלפא ביתא דבן סירא אות נ, מה' יסיף, עמ' 273.

<sup>11</sup> על ה'חשבון' ראה דיון לעיל בתת-פרק דברים זוטא, 'ענייני שפה ולשון'.

<sup>12</sup> השווה למשל המובא באגדת בראשית (בוכר) כה, א: 'משל לכהן שהי' לו שדה, זרעה אריס ולא עשתה השדה, כיון שבקש בעל השדה זרעו ולא מצא, מה עשה האריס, הלך וזרע תרומה, ועשתה השדה, בא להכניס לאוצר, א"ל הכהן זרע לא הי' לנו, ואלו מניין, א"ל ראיתי שאין זרע לזרוע, ונטלתי תרומה וזרעתי וקצרתי, א"ל הכהן מה עשית, מפני שראית שאין זרע עשית הדבר הזה, אלא לא תכניסם לאוצר, כך ראו בנות לוט שאין אדם באותן המקומות, ולא עוד אלא שהי' סבורות שאין בריה בעולם, שאמרו נהפך העולם כשם שנהפכה סדום וחברותי', שנאמר ואיש אין בארץ וגו', לכה נשקה וגו', זרעו זרע תרומה, אמר הקב"ה אלו כמעשיכן הייתי דן, הייתם חייבין שריפה, אלא שנתכוונתם לבנין העולם, אלא לא תכניסם לאוצר, לא יבוא עמוני וגו'.

את העיסה שנאמר ותהרין שתי בנות לוט (שם, לו) אמר להם ראויין הייתם כלייה על מה שעשיתם ומה אעשה לכם שכונתכם למלאות עולמי.<sup>13</sup>

מקור: ילקוט שמעוני פרשת דברים רמז תתח, עמ' 40/29.

1 שהלוח לאחד: שהלוח ש | אחד: נ' והלך ש | 2 שאתה: שאת ש | שנאבד ש | 3 יצאה: יצא ש | 6 הדרך: נ' אתה ש | אתה: נ' בתוך ש | 7 ד"א: ח' ש | 8 החשבון: החשבון ש, על החשבון: אל השלטון ד | 10 החשבון: השלטון ד | את: ח' ש | 11 הציפצוף: הזעף ד | 12 ביריא: בריה ש

3 ג, כג

{אלא לפי שאומר במדרש אלה הדברים כשאמר הקב"ה בעת פטירתו עלה אל הר העברים הזה (במדבר כז, יב) צעק משה צעקה גדולה שנקרעו כל הרקיעים, אמר אינו דומה עליה זאת לעליית מתן תורה שאמר עליה אלי ההרה והיה שם (שמות כד, יב), זה שאמר הכתוב: הוא מהשנא עדניא וזמניא (דניאל ב, כא).<sup>14</sup> בשעה שאמר לו האלהים עלה ומות בהר { כמו שאומר באלה הדברים זוטא שאמר תקי"ה תפלות כמניין 'ואתחנן' וצעק צעקות הרבה ולא נענה עד שאמר לו רב לך אל תוסף דבר אלי (דברים ג, כו).<sup>15</sup>

מקור: פירוש הרוקח לתפילות, נדפס על ידי מ"ל קצנלבוגן, 'פירוש אתה הראת ופיטוי שמחת תורה לר' אלעזר מגרמיזא בעל הרוקח', סיני כג-כד (תש"ס), עמ' תצב.<sup>16</sup>

4 שם

דבר אחר והוא מהשנא עדניא וזמניא (דניאל ב, כא) משל לשלטון שהיה עושה כל מה שהיה מבקש ולא היה המלך ממחה בידו, לאחר ימים שלח המלך והתיר זונן שלו והיה מהלך פיגן,<sup>17</sup> אמרו לו את הוא שהיית מרעיש המדינות, א"ל שעין איננו בשעתי עבדית כל מה דהני לי. כך משה<sup>18</sup> ויהי בישראל מלך (דברים לג, ה), ונקרא מלאך שנאמר וישלח מלאך (במדבר כ, טז), נקרא אלהים שנאמר ראה נתתיך אלהים (שמות ז, א), וכתוב

<sup>13</sup> עניין שתי בנות לוט נדרש גם כילמדנו על פסוק זה מדברים. ראה ערוך ערך 'ו': 'ובילמדנו אתה עובר היום ותהרין שתי בנות לוט מאביהן מהו מאביהן אלא שמאביהן היה הדבר ראה מה כתיב ולא ידע בשכבה ובקומה...'; ילקוט שמעוני בראשית רמז פו מילמדנו; גרינהוט, ספר הליקוטים, ה, דף צה ע"א, הערה 4.

<sup>14</sup> המהדיר לא ציין מקור ל'מדרש אלה הדברים' המובא כאן. פסוק זה מדניאל נדרש בדברים רבה (וילנה) פ"ב, ג באופן שונה, וכן בדברים זוטא (ראה במובאה הבאה, ובהערה 20). דרשה המשווה בין הפסוקים 'עלה אל הר העברים' ו'עלה אלי ההרה', יש במדרש פטירת משה המובא כהוספה לספר דברי הימים של משה, ראה אייזנשטיין, אוצר מדרשים, עמ' 378.

<sup>15</sup> השווה המובא במדרש תנאים לספר דברים, מה' הופמן, ג, כג, עמ' 15: 'ואתחנן אל ה' מלמד שהסדיר משה חמש מאות וחמש עשרה תפלות מניין ואתחנן והיא מנין טלפי החיות שנ' ורגליהם רגל ישרה (יחזקאל א, ז) מנין ישרה חמש מאות וחמש עשרה כנגד מנין ואתחנן עד שעלת תפלתו למרום ונתקבל ואמר לו עלה ראש הפסגה (דברים ג, כז) ושנים הן שעסקו בתפלה והועילו משה רבינו וחזקיהו...'. במדרש זה נאמר כי תפילתו של משה נתקבלה ולעומת זאת בדברים זוטא מודגש שתפילתו לא נענתה ושניהם לומדים מפסוקים קרובים. וראה דברים רבה פ"א, י; מדרש תהילים (בוכר) יח, כב (עמ' 150); מדרש פטירת משה (ילינק, בית המדרש, א, עמ' 121).

<sup>16</sup> למובאה חדשה זו, בכתב יד של פירוש התפילות לרוקח, הפנה אותי בטובו פרופ' שמחה עמנואל. לאחר מכן נדפס קטע זה של הפירוש בסיני.

<sup>17</sup> בערוך, ערך 'זן' (עמ' 302): 'ובילמדנו ואתחנן אהרן התיר זוני שלו והעמידו בבימה', והכוונה ככל הנראה לכך שאהרן 'התיר חגורתו' של משה, כלומר: הסיר שלטונו. ובערך 'פגן' (עמ' 293) הביא מילמדנו: 'אבל הפגן הדיוט הוא ואינו יודע נימוסי' וקוהוט פירש שם: איש כפר. לפי ליברמן 'כנראה היתה כאן אגדה על אהרן שעלה לבימה לדיון'. ראה ליברמן, מחקרים, עמ' 454. על ה'זוני' ראה לעיל בחלק א, בפרק 'ענייני ריאליה'.

<sup>18</sup> על פי החזרה שבמבנה הדרשה נראה שצריך להשלים כאן 'נקרא מלך שנאמר...'.  
102

5 תפלה למשה איש האלהים (תהילים צ, א), והיה גוזר כל מה שהיה מבקש והיה עושה. וכשהוא עובר מן העולם תש כחו מעליו שנאמר הנך שוכב עם אבותיך (דברים לא, טז), א"ל את הוא שהיית מדבר עם האלהים פה אל פה, א"ל שעין אינון. לשעבר נכנס לפלטין ומשה עלה <אל האלהים> (שמות יט, ג), הורג למי שרוצה ויך את המצרי (שם ב, יב), פינה את הצלוב<sup>19</sup> אל נא רפא נא לה (במדבר יב, יג), זש"ה בתוכחות על עון יסרת איש (תהילים לט, יב) זה משה, והאיש משה עניו (במדבר יב, ג) שנתסר על שהוכיח שמעו נא המורים (שם כ, י), אם כן נעשה למשה אין כל הבריות לפניך כלום אך הבל כל אדם סלה (תהילים שם)<sup>20</sup>.

10

מקור: ילקוט שמעוני פרשת ואתחנן רמז תתיב-ג, עמ' 51/44.

2 זונן: זונין ש | 6 תש: תשש ש | שהיית: שהייתה ש | 8 הצלוב: הצרוע ד | 9 עניו: נ' מאד ש

5 , ג כד

ה' אלהים אתה החלות, מה ראה להזכיר שתי פעמים מדת הדין ומדת רחמים,<sup>21</sup> משל למלך שהיה יושב בבית דירתו מסביר פנים טובות לכל בני פלטין, כיון שנכנס איפרכוס שלו התחיל מזדעף גזר ואמר עשו בימה פרסו וילון שאני יושב בדין, א"ל איפרכוס שלו מרי המלך לכל בני הפלטין עשית פנים יפות וכיון שנכנסתי פרסת עלי בימה עלילה אתה מבקש לי, כך אמר משה לפני הקב"ה לאבות דברת במדת רחמים שנאמר ויאמר (ה' אל אברם) [אליו] אני ה' אשר הוצאתיך (בראשית טו, ז), וכן עם יצחק וירא אליו ה' (שם יח, א), וכן עם יעקב והנה ה' נצב עליו (שם כח, יג), ועלי נגלתה תחלה במדת הדין אני ה' אלהי אברהם אביך (שם)<sup>22</sup> אותה שעה

5

19 בכה"י ובד"ר: 'הצלוב'. בדפוס וילנה 'הצרוע'. 'צלוב' משמש אצל חז"ל כעץ הצליבה או כאדם הצלוב אך הביטוי 'פינה את הצלוב' סתום. לנוסח 'פינה את הצרוע' השווה ספרי במדבר פיסקא קה: 'ויפן אהרן, שנפנה מצרעתו'. ומשם בבבלי שבת דף צו ע"א: 'תניא כמאן דאמר אף אהרן נצטרע, דכתיב ויפן אהרן אל מרים והנה מצרעת (במדבר יב, י) – תנא: שפנה מצרעתו'. כלומר, נרפא מצרעתו. לפי המקבילה מדברים רבה (ראה בהערה הבאה) 'חובש למי שירצה' הכוונה לריפוי חולים, והנוסח 'פינה' (=ריפא) את הצרוע' מתאים יותר. ראה בחלק א, בתת-פרק 'פולמוס אנטי-נוצרי' ובתת-פרק 'מקורות ומקבילות'.

20 השווה דברים רבה (וילנה) פ"ב, ג: 'ד"א ואתחנן זה שאמר הכתוב והוא מהשנא עדניא וזמניא וגו' אמר רבי אבין למה הדבר דומה למלך שהיה לו אהוב והוא ממנה דוכסי' ואיפרכין ואיסטרטליטין, לאחר ימים ראו אותו שהיה מבקש מן השוער ליכנס לפלטין ואינו מניח לו, היו הכל תמהין ואומרין אתמול היה ממנה דוכסין ואיפרכין ואסטרטליטין ועכשיו הוא מבקש מן השוער ליכנס לפלטין ואינו מניח לו, אמרו לו שעתא עברת. כך משה גזר על הקב"ה והוא מקיים... ועכשיו מתחנן ומתחבט ליכנס לארץ ישראל ואינו מתקבל, שעתא עברת, בעת ההיא לאמר; דברים רבה (וילנה) פ"ב, ב: 'ד"א ואתחנן אל ה' זה שאמר הכתוב בתוכחות על עון יסרת איש ותמס כעש חמודו אך הבל כל אדם, מהו בתוכחות על עון על ידי עון אחד שהיה ביד משה שהוכיח את בניך ואמר להם שמעו נא המורים יסרת אותו והוכחת אותו, ואין איש אלא משה שנאמר והאיש משה עניו מאד... אך הבל כל אדם א"ר אחא שנעשה אלוה שנא' ראה נתתיך אלהים לפרעה, עכשיו הוא מתחנן ומתחבט ואתחנן אל ה'. ושם פ"ב, ה: 'למה הדבר דומה לאיפרכוס שהיה בארכי שלו והיה גוזר על המלך והוא עושה, היה פודה למי שרוצה וחובש למי שרוצה וכיון שנתחלף ונתמנה אחר תחתיו התחיל לבקש מן השוער ליכנס ולא היה מניח לו. כך משה כל ימים שהיה בארכי שלו היה חובש למי שרוצה... ופודה למי רוצה... וכיון שנתחלף ונתמנה יהושע תחתיו שנא' קח לך את יהושע בן נון התחיל להתחנן ליכנס לארץ אמר לו הקב"ה רב לך; השווה למובא מיד לאחר מובאה זו בילקוט שמעוני (שם) ממדרש ילמדנו: 'תדע לך שהיה משה גזר על האלהים בכל שעה והיה עושה...'. וראה בתת-פרק 'דברים זוטא ודברים רבה'; המובא בילקוט המכירי לתהילים יז, א (מה' בוכר, עמ' 93) ולט, י (שם, עמ' 236) בשם תנחומא; גרינהוט ליקוטים ה, דף צח ע"א.

21 פסוק זה נדרש במדרש תנאים לדברים (ג, כד) לעניין מדת הדין ומדת הרחמים: 'ה' אלהים כל מקום שנ' ה' הרי זו מדת רחמים ה' ה' אל רחום וחנן (שמות לד, ו), אלהים כל מקום שנ' אלהים הרי זו מדת הדין עד האלהים יבא דבר שניהם אשר ירשיעו אלהים (שם כב, ח)... אמר משה בבקשה ממך תהא מדת רחמים כובשת למדת הדין לכך הקדים ה' אלהים'. כך מופיע הן בכה"י הן בד"ר והוא המשכו של הפסוק הקודם 'והנה ה' נצב עליו' (בראשית כח, יג). ולפי העניין צ"ל: "אנכי אלהי אביך אברהם..." (שמות ג, ו) וכך תוקן בגוף המהדורה של הימן-שילוני. וכפי הנראה מתחילה היו רשומים שני הפסוקים ושעה המעתיק והשמיט את הפסוק משמות וקבע במקומו את המשך הפסוק מבראשית.

22

יראתי והטמנתי פני ויסתר משה פניו (שם).<sup>23</sup> להראות את עבדך את גדלך מלאכיך קיימים לעולם אע"פ שהן משבחים אותך לא ראו ולא ידעו את מקומך שנאמר וקרא זה אל זה ואמר וגו' (ישעיה ו, ג)<sup>24</sup> ואני דברתי עמך פנים אל פנים וראיתי תמונתך שנאמר פה אל פה אדבר בו וגו' (במדבר יב, ח), ולא עוד אלא שנכנסתי למקום שאין רשות למלאכי השרת ליכנס שנאמר ומשה נגש אל הערפל וגו' (שמות כ, יח), וכן שלמה אמר ה' אמר לשכון בערפל (מלא"א ח, יב), וכן הוא אומר ויהי שם עם ה' (שמות לד, כח) ואתה גוזר עלי מיתה, א"ל הקב"ה מה אעשה לך וחתכתי ימך מששת ימי בראשית שנאמר לא ידון רוחי באדם לעולם ב'ש'ג'ם' וגו' (בראשית ו, ג)<sup>25</sup> אמר לפניו רבוננו של עולם אתה אמרת לא יומתו אבות על בנים (דברים כד, טז) והלא לא טעמתי חט מימי למה אני מת, אמר לו אתה כנסת בניי אצל הסלע ואמרו לך לא אמרת שיש לנו אלוה בכל מקום שנאמר הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים (שם י, יד), הקפדת כנגדן ואמרת שמעו נא המורים<sup>26</sup> (במדבר כ, י) ואמרו יודעים אנו שהיית רועה במדבר מ<sup>27</sup> שנים ואתה מכיר מקום המים, ונחזקת להכות הסלע ויצאו המים בזעף שנאמר ויצאו מים רבים (שם, יא) מיד שטפו קהל רב שהיו מרגלים לפני הקב"ה שנאמר יבקע צורים במדבר (תהילים עח, טו) וכתוב ביום הזה נבקעו וגו' (בראשית ז, יא) מה רבה האמור בדור המבול נשטפו אף כאן נשטפו.<sup>28</sup> אין את זכור מה עשה הסלע לבניי וינקוהו דבש מסלע (דברים לב, יג)<sup>29</sup> ואחר טובתו הכית אותו אין את כשר לעמוד על בניי כבר מניתי אחר תחתיד קח לך את יהושע בן נון (במדבר כז, יח).<sup>30</sup>

מקור: ילקוט שמעוני פרשת ואתחנן רמז תתטו, עמ' 58/11.

3 פנים: פני' ש | 4 אתה: את ש | 12 מששת ימי: מימי ש | 13 והלא: והרי ש | חט: חטא ש | 14 בניי: כבר ש | 15 שמעו: שמע ש | 16 שהיית: שהיית ש | מ': ס ש | שנים: שנה ש | מקום: מקוה ש | 17 שנאמר ויצאו... לפני הקב"ה: ח' ש (וכן חסר ביתר הדפוסים) | יבקע: בקע ש

<sup>23</sup> השווה דברים רבה (וילנה) פ"ב, ז: ה' אלהים אתה החילות מהו ה' אלהים אמר רבי יהושע בן קרחה בשני מקומות דימה משה את עצמו לאברהם ולא הועיל לו כלום... אברהם אמר ה' אלהים מה תתן לי (בראשית טו, ב) א"ר לוי אמר לפניו רבש"ע אם מתבקש לי בדין שיהיו לי בנים תן לי ואם לאו ברחמים תתן לי... ואף משה כך אמר ה' אלהים אתה החילות, אם מתבקש בדין שאכנס לא"י אכנס ואם לאו אכנס ברחמים, אמר לו הקב"ה אל תתהדר לפני מלך וגו' (משלי כה, ו) כי לא תעבור את הירדן הזה כיון שראה משה היאך הדברים חזקים התחיל מדבר דברים קשים.

<sup>24</sup> השווה פרקי דרבי אליעזר (היגר), פרק ד: '...ובשמים מעופפין ומקלסין ומעריצין ומקדישין, זה עונה וזה קורא, וזה עונה ואומר קדוש קדוש קדוש ה' צבאות, והחיות עומדות אצל כסא כבודו ואינן יודעות מקום כבודו, ועונות ואומרות בכל מקום שכבודו שם ברוך כבוד ה' ממקומו... בריל, שנתן, א, עמ' 146, הפנה לקטע זה והסתפק אם הוא המקור לדברים זוטא.

<sup>25</sup> מתבסס על הגימטריא בשגם=משה. מקורה בבראשית רבה פכ"ו, ו (מה' תיאודור-אלבק, עמ' 253): 'צפה הקב"ה שמשה עתיד לעמוד ממנו בשגם ומשה חושבן חד הוא, רבנין מייתין לה מן הכא והיו ימיו מאה ועשרים שנה'. ומובאת גם בבבלי, חולין קלט ע"ב: 'משה מן התורה מניין? בשגם הוא בשר'; פרקי דרבי אליעזר (היגר), פרק לא ועוד.

<sup>26</sup> השווה ספרי זוטא המובא בילקוט שמעוני ואתחנן (רמז תתיח, עמ' 67): 'אדם שהעיד עליו הק' והאיש משה עניו מאד היה לו להקפיד כנגד כל ישראל?'. וראה ליברמן, ספרי זוטא, עמ' 7, הערה 19.

<sup>27</sup> בכתב היד של הילקוט: מ', ובד"ר: ס'. ואילו במובאה המקבילה מדברים זוטא, ברמז תשסח (להלן 5.2), בכתב היד ס' ובד"ר מ'. והשווה מובאות ממדרש אבכיר, לשמות ב, יב (50): 'שמסורת בידינו עשרים שנה גדל בפלטין של פרעה וששים שנה היה במדין', ובהערה שם. השווה תנחומא (ורשה) שמות, ח: 'והיה משה... וארבעים שנה במדין וארבעים שנה במדבר. וי"א עשרים בבית פרעה וששים במדין וארבעים במדבר'.

<sup>28</sup> על כך שהמרגלים בפרשת מי מריבה נשטפו במים שיצאו מן הסלע השווה תנחומא (ורשה) חקת, ט: 'מיד הקפיד כנגדן והכהו פעמים שנאמר ויך את הסלע במטהו פעמים ויצאו מים רבים ושטפו כל מה שהיה נתון כנגדן שנאמר ונחלים ישטפו (תהילים עח, ט); במדבר רבה יט, ט.

<sup>29</sup> מסורת זו מובאת בבבלי, סוטה יא ע"ב: 'ומלקט להן שני עגולין אחד של שמן ואחד של דבש, שנאמר ויניקוהו דבש מסלע ושמן וגו', וכיון שמכירין בהן מצרים באין להורגן, ונעשה להם נס ונבלעין בקרקע'. ובשמות רבה פ"א, יב (מה' שנא, עמ' 55, והערה בעמ' 54); שם פכ"ג, יח; דברים רבה (ליברמן), עמ' 15; פרקי דר' אליעזר מא; ועוד.

<sup>30</sup> השווה מדרש תנאים לדברים ג, כד: 'ד"א אתה החלות אמר משה רבון העולמים מפני שאמרתי להן שמעו נא המרים (במדבר כ, י) גזרת עלי שלא אכנס לארץ; שם לא, יד, עמ' 178. וכן בדברים רבה (ליברמן) ואתחנן, על פסוק זה.

5.1

ויעמוד העם מרחוק ומשה נגש <אל הערפל> (שמות כ, יח) מבית הבחירה נדבר עמו כד"א וירא את המקום מרחוק (בראשית כב, ד),<sup>31</sup> מלמד שנכנס למקום שאין מלאכי השרת רשאים ליכנס שנאמר ומשה נגש אל הערפל, וכן שלמה אמר ה' אמר לשכון בערפל וכן הוא אומר ויהי שם עם ה' (שמות לד, כח).<sup>32</sup>

מקור: ילקוט שמעוני פרשת יתרו רמז שא, עמ' 473/27.<sup>33</sup>

1 כד"א: כמא דאת אמר ש | 2 מלאכי השרת רשאים: רשות למלאכי השרת ש |

5.2

אמרו לו למשה לא אמרת שיש לנו אלוה בכל מקום שנאמר הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים (דברים י, יד), אמרו יודעין אנו שהיית רועה במדבר ס' שנה<sup>34</sup> ואתה מכיר מקום המים ונתרחקתה להכות הסלע. א"ל הקב"ה הקפדת כנגדן ואמרת שמעו נא המורים (במדבר כ, י) ויצאו מים בזעף שנאמר ויצאו מים רבים (שם, יא) מיד שטפו קהל רב שהיו מרגלים לפני הקב"ה שנאמר יבקע צורים במדבר וגו' (תהילים עת, טו) וכתוב ביום הזה נבקעו וגו' (בראשית ז, יא) מה רבה האמור בדור המבול נשטפו אף כאן, אי אתה זכור מה עשה הסלע לבניי שנאמר ויניקוהו דבש מסלע (דברים לב, יג) ואחר טובתו הכית אותו אין את כשר לעמוד על בניי כבר מניתי אחר תחתך קח לך את יהושע בן נון (במדבר כז, יח).

מקור: ילקוט שמעוני פרשת חקת רמז תשסג, עמ' 437/42.

2 ס': מ' ש | ונתרחקתה: ונדחת ש | 5 רבה: זכר ש | נשטפו: שטפו ש | זכור: נ' אי אתה זכור א |

6 [ ]<sup>35</sup>

בסיסרא הוא אומר תשע מאות רכב ברזל (שופטים ד, ג; יג), אמר ר' שמעון משל לשור הבר שהיו הכל בורחין ממנו אמרו נוציא לו את הארי שהיה דר עמו במדינה. יצא הארי וחתכו אברים אברים.<sup>36</sup> כך היה סיסרא מתגאה

31 'מבית הבחירה נדבר עמו' – בעל פירוש זית רענן פירש: 'מבית המקדש של מעלה שמכוון נגד בית המקדש של מטה בירושלים דבר עמו'. ראה שמות רבה פל"ג, ד; משנת ר' אליעזר פ"ח, עמ' 150: 'ר' יוסי אומר אותו הערפל היה מכוון כנגד בית המקדש ולפיכך נקרא בית המקדש ערפל שנאמר אז אמר שלמה ה' אמר לשכון בערפל'. ובמכילתא דרשב"י לשמות כ, יח, עמ' 155: 'יכול לערפל הפנימי או לערפל החיצון תל' לו' אשר שם האלקים, אמור מעתה שתי חומות של ערפל היו...'

32 השווה דברים רבה ליברמן, עמ' 45: 'ולא עוד אלא שנכנסתי למקום שאין מלאכי השרת נכנסו' לשם שנא' ומשה נגש אל הערפל; תנחומא (ורשה) תשא לב; משנת ר' אליעזר שם: 'שלא היה רשות לא למלאך ולא לשרף להכנס [למחיצה שהיה משה נכנס] לתוכה'.

33 בכתב היד מצוין כאן 'אה"ז'. בד"ר וביתר הדפוסים מקור המאמר לא צוין. ב'מפתח הפסוקים' נרמזת מובאה זו לאחר המובאה הקודמת. מובאה זו שבפרשת יתרו חופפת קטע מן המובאה שבפרשת ואתחנן אך כפי הנראה בצורה מלאה יותר.

34 בד"ר: מ' שנה. וראה לעיל במובאה ממדרש אבכיר לשמות ב, יב (50): 'ס' שנה', ובהערה שם.

35 מיקום אפשרי למובאה זו יכול להיות על הפסוק 'ואתכם לקח ה' ויוציא אתכם מכור הברזל ממצרים...' (דברים ד, כ).

מבחינה עניינית קרוב למובאה הבאה.

36 משל דומה על שמעון ויהודה מובא במדרש תהילים (בוכר) מזמור צ: 'משל לשור שהיו עסקיו רעים, מה עשו קשרו ארי אצל אבוסו, והוא רואה אותו ותש כחו, כך נמשל יהודה לארי, שנאמר גור אריה יהודה (בראשית מט, ט), ושמעון נמשל כשור, לפי שהיה מזלו מזל שור'. והשווה עוד המאמר מדרשי המופיע בתוך קרובה של יניי, אצל מאן, המקרא, א, עמ' פד; והערה 8 שם.

בברזל א"ל הקב"ה בברזל אתה מתגאה חייך האש מפעפעו שנאמר הכוכבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא (שם ה, כ).<sup>37</sup>

מקור: ילקוט שמעוני פרשת בשלח רמז רלא, עמ' 276/16.<sup>38</sup>

1 הוא: ח' ש | שמעו: שמעון ש |

6.1

ויקה [שש מאות רכב] – בשלח (שמות יד, ז)<sup>39</sup>

מקור: מפתח הפסוקים, סעיף ח

7 ד, מ

בעבר הירדן בגיא <מול בית פעור... אשר הכה משה ובני ישראל בצאתם ממצרים>, מה ת"ל בית פעור ללמדך שאפילו ישראל בגומא התחתונה נתונים הקב"ה עושה מלחמתו. כתוב אחד אומר ישראל הכום דכת' ויכהו ישראל (במדבר כא, כד), וכתוב אחד אומר משה הכם שנאמר אחרי הכותו (דברים א, ד) וכתוב אחד אומר משה ובני ישראל הכום, ומי הכם הקב"ה שנאמר למכה מלכים גדולים (תהילים קלו, יז), ללמדך שהיינו בגומא התחתונה והוא עומד לנו שנאמר שבשפלנו זכר לנו כי לעולם חסדו (שם, כג).<sup>40</sup>

5

מקור: ילקוט שמעוני פרשת ואתחנן רמז תתכט, עמ' 96/63.

2 דכת': שנאמר ש | 4 הכם: נ' הוי אומר ש |

8

ואנכי הסתר (דברים לא, יח), משל למלך שראה בגבירה שמבטת בסריס אחד, אמר המלך אני<sup>41</sup> מקנא בסריס שאת מבטת בו שאינו מועיל כלום אלא שאת גורמת לי להחזיר פני ממך. כך אמר הקב"ה לישראל אני מקנא

<sup>37</sup> ראה מכילתא בשלח, שירה, פ"ב: 'וכן אתה מוצא במצריים שבמה שנתגאו לפניו בו נפרע מהם שנ' ויקח שש מאות רכב בחור וכתוב אחריו מרכבות פרעה וחילו ירה בים וגו'. וכן אתה מוצא בסיסרא שבמה שנתגאו לפניו בו נפרע ממנו שנ' ויזעק סיסרא את כל רכבו תשע מאות רכב וגו' (שופטים ד, יג) וכתוב מן שמים נלחמו הכוכבים ממסילותם נלחמו עם סיסרא; פסחים ק"ח ע"ב; תנחומא (ורשה), בשלח, יב. ללשון השווה בבלי בבא בתרא י ע"א: 'ברזל קשה – אור מפעפעו' ומקבילתו רבה (וילנה) ז, ב: 'ברזל קשה והאש מפעפעתו'.

<sup>38</sup> מובא בילקוט שמעוני על הפסוק 'ויקה שש מאות רכב בחור' (שמות יד, ז). מקור המובאה צוין בכתב היד, 'אה"ז' ובדפוסים לא צוין המקור. מובאה זו נרמזה גם במפתח הפסוקים ועל פי מיקומה במפתח נקבע מיקומה כאן. במפתח הפסוקים נזכר (בצורה משובשת) הפסוק 'שש מאות רכב...' עליו נסמכת המובאה שבילקוט. לפי המקבילה שבמדרש תנחומא מובן שקטע שכזה היה קיים גם בדברים זוטא.

<sup>39</sup> בילקוט שמעוני על פסוק זה (עמ' 276/15) נכתב: 'ויקה שש מאות רכב בחור. משל מי, ברמז קפ'. וברמז קפו (עמ' 99/18) מובאת דרשה בה נזכר פסוק זה ומקורה אינו מצוין והוא מורכב כנראה מתנחומא ומן המכילתא. ראה בהערות המהדיר שם.

<sup>40</sup> לא מצאתי לדרשה זו מקבילה. הדרשה 'בגיא' כמקום נמוך מקורה אולי בספרי דברים, פיסקא ל: 'ונשב בגיא, אמר להם מי גרם לנו שנשב בגיא מעשים רעים שעשינו בפעור'. וכן במדרש תנאים לדברים ג, כט.

<sup>41</sup> בכתב היד ובדפוס ראשון כתוב 'אני' הן במשל הן בנמשל. ולפי התוכן אולי צ"ל 'איני', כפי שתוקן בדפוס וילנה בשני המקומות וכן תיקנו הימן-שילוני במהדורתם.

בע"ז שאינה שלכם ואינה מועלת אלא שאתם גורמים לי להחזיר פני מכם שנאמר ואנכי הסתר אסתיר פני מפני מה כי פנה אל אלהים אחרים (שם).<sup>42</sup>

מקור: ילקוט שמעוני פרשת וילך, רמז תתקמא, עמ' 609/82.<sup>43</sup>

1 אני: איני ד | 2 אני: איני ד | 3 ואינה מועלת: ואין בה תועלת ש |

9 , 1 T

יהי שמו של מלך מלכי המלכים מבורך, ישראל מקלסין להקב"ה והקב"ה מקלס אותן, וכן הוא אומר דודי לי ואני לו (שיר השירים ב, טז), משל לחכם שהיה כשר והיה לו אשה כשירה, היתה אשתו אומרת לנשים אין כמות אישי בעולם והוא אומר לחברים אין כמות אשתי בעולם. הוא מקלס לאשתו ואשתו מקלסתו. כך יהי שמו הגדול מבורך משבח לישראל בפני מלאכי השרת ואומר להם אין לי בעולם אלא ישראל שנאמר אחת היא יונתי תמתי (שם ו, ט), וישראל אומרים אין לנו אלא הקב"ה שנאמר ה' אלהינו ה' אחד. דבר אחר שמע ישראל למה קורין שמע בבקר ובערב, קורין בערב שהנפשות עולות למעלה, וקורין בבקר על חזירתה שנאמר להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות (תהילים צב, ג).<sup>44</sup> זש"ה יש אחד ואין שני (קהלת ד, ח) משל למלך בשר ודם שהזקין ממליך בנו תחתיו, אבל הקב"ה אינו כן אלא הוא אחד ושמו אחד.<sup>45</sup> ד"א אמר יעקב הקבצו ושמעו בני יעקב (בראשית מט, ב) אמר להם מתירא אני שמא תשתחוו לע"ז לפי שאתם בנים של ארבע אמהות,<sup>46</sup> א"ל אינו אומר למשפחותם לבית אמותם אלא לבית אבותם (במדבר א, ב),<sup>47</sup> כשם שאתה אחד ועובד לאחד כך אין אנו עובדים אלא לאחד, הה"ד <הלוא> אב אחד לכלנו [הלוא] (ו) אל אחד בראנו (מלאכי ב, י), נענה ואמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.<sup>48</sup> ד"א משל לחכם שהיה לו בן והיה מעלה לו ב' סעודות בכל יום אחד בבקר ואחד בערב. אחר ימים ראה החכם את בנו שהעני ולא היה יכול לעשות כשם שהיה למוד, קרא לו אביו א"ל בני יודע אני שאין בך כח לאותן ב' סעודות שהיית מביא לי, איני מבקש ממך אלא שתהא שומע אותי דורש בבית הכנסת שתי פעמים ביום והוא ערב לי כאותן ב' סעודות שהיית מעלה לי. כך אמר הקב"ה לישראל לשעבר הייתם מקריבים לי שתי פעמים ביום את הכבש אחד תעשה בבקר וגו' (במדבר כח, ד), וגלוי וידוע לפני שבית המקדש עתיד ליחרב ומכאן ואילך אי אתם יכולים להקריב קרבנות, אלא מבקש אני תמורתן של

5

10

15

42 משל דומה, בעניין שונה לגמרי, מובא בירושלמי, ביצה פ"ב ה"ה (דף סא ע"ג): 'חד פילוסופוס שאל לבר קפרא, אבלט שאל ללוי סריסא, מותר לשתות ואסור לרחוץ? אמר ליה אם תראה סריס מתחבק עם אשתך שמא אינו רע לך? אמר ליה אין. אמר ליה ומכי הוא לך כלום? אמר ליה שלא תתפרץ. אמר ליה והכא שלא יתפרצו'.

43 מוקם כאן על פי 'מפתח הפסוקים' (סעיף י').

44 לרעיון זה מקבילה במובאות ממדרש ויכולו על במדבר כג, כד; כה, א (טרם פורסמו).

45 לדרשת הפסוק הרחוק השווה דברים רבה ב, לג; דברים רבה (ליברמן), עמ' 65; קהלת זוטא ד, ח, מה' בוכר, עמ' 16.

למשל דומה השווה שמות רבה כט, ה.

46 השווה דברים רבה ב, לה: 'מהיכן זכו ישראל לק"ש משעה שנטה יעקב למיתה קרא לכל השבטים ואמר להן שמא משאני נפטר מן העולם אתם משתחווים לאלוה אחר, מנין שכך כתיב הקבצו ושמעו בני יעקב; וראה ספרי ואתחנן פסקא לא.

47 ראה ספרי במדבר, פיסקא קלד 'תלמוד לומר למשפחותם לבית אבותם – מגיד שהמשפחות הולכות אחרי אבות', בבא בתרא קט ע"ב ועוד, אך לא לעניין החשש מעבודה זרה המובא אצלנו.

48 הפסוק 'הלא אב אחד לכלנו...' מופיע בקרובה של יניי לדברים ו, ד בתוך שרשרת הפסוקים על 'שמע ישראל'. ראה פיוטי יניי, מה' רבינוביץ', ב, עמ' 139, שורה 10.

20

25

30

קרבנות שמע ישראל בבקר שמע ישראל בערב ועולה לפני יותר מכל הקרבנות.<sup>49</sup> דבר אחר שמע ישראל משל למלך בשר ודם שהיה מכתוב לגיונות והן מתים במלחמה והוא מכתוב אחרים והן נהרגין, אבל הקב"ה משהכתוב לגיונות לא חילפן שכן הוא אומר שאו מרום עיניכם וראו וגו' (ישעיה מ, כו). דבר אחר בשר ודם מוציא לגיונותיו למלחמה אם הוא לא יצא להן צרכן אינן יוצאין, ואם יוצאין למלחמה מה עושין הורגין אותן ועושין להן מלך אחר תחתיו. מי שאמר והיה העולם אינו כן, האכיל אותנו אין לנו אלא הוא, הרעיב אותנו אין לנו אלא הוא, ה' אלהינו ה' אחד, וכן איוב אומר ה' נתן וה' לקח וגו' (איוב א, כא), אבל הרשעים אינן כן אלא והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו (ישעיה ח, כא). ד"א מב"ו הולך למלחמה חיילות ולגיונות מקיפות אותו משמרין אותו ועושין מלחמתו. אבל הקב"ה אינו כן אלא לגיונותיו יושבים והוא עושה מלחמתן שנאמר ה' איש מלחמה (שמות טו, ג).<sup>50</sup> דבר אחר מלך בשר ודם אם הוא יושב במדינה הוא ולגיונותיו אינו יכול לעשות מלחמה. אבל הקב"ה אינו כן אלא הוא מלא עולם שנאמר אם יסתר איש במסתרים וגו' הלא את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמיה כג, כד), ולא הוא אלא לגיונותיו שנאמר התשלח ברקים וילכו, ד"א מב"ו יוצא מן הפלטין אבוקות דולקין לפניו, נכנס לפלטין אבוקות דולקין לפניו, אבל הקב"ה אינו כן אלא נוטל אבוקות ומדליק לפני בניו שנאמר וה' הולך לפניו (שמות יג, כא).<sup>51</sup>

מקור: ילקוט שמעוני פרשת ואתחנן רמז תתלד-ה, עמ' 108/12.

2 לחכם: לאדם ד | 3 לחברים: לחברים ש | 6 חזירתה: חזרת ד | 9 מתירא אני: אני מתיירא ש | 11 [הלא] אל: ואל אש | 12 ב': שני ש | 14 ב': שני ש | 15 ב': שני ש | 17 תמורת: תמורתו ש | 21 אותו: אותו ש | 24 מב"ו: מלך בשר ודם ש | ולגיונות: והלגיונות ש | 25 משמרין: ומשמרין ש | 28 מב"ו: מלך בשר ודם ש | 29 הפלטין: פלטין ש

[ו, ה]

במפתח הפסוקים, סעיף יג, נרמזת כאן מובאה על הפסוק 'ואהבת – ואתחנן' ומובאה זו אינה בילקוט.

49

השווה למובא בילקוט שמעוני ואתחנן, רמז תתלו, עמ' 110/9, מתוך 'ירושלמי' ואינו לפנינו, ומובא גם בראב"ה לברכות, סימן קמו, עמ' 142, בשם 'ירושלמי'. הרעיון שקריאת שמע נחשבת במקום קורבן מופיע בקרובה של יניי לבמדבר טו, א: 'קדוש כקרבן עולה ירצה מינו קריאת שמע'. ראה פיוטי יני, מה' רבינוביץ', ב, עמ' 57, שורה 59. ושוב בקרובה לדברים ו, ד: 'ירצו בו תמיד כתמידים'. שם, עמ' 138, שורה 5.

50

למשל זה השווה מדרש תהילים (בוכר) מזמור יח, יז: 'אמר ר' יהודה הנשיא מלך בשר ודם כשהוא יוצא למלחמה הוא נוטל כל חיילותיו עמו, וכשהוא הולך למימס שלו הוא נוטל לגיונות עמו לשמשו, אבל הקב"ה כשהוא יוצא למלחמה, אינו יוצא אלא לעצמו, שנאמר ה' איש מלחמה ה' שמו (שמות טו, ג), וכשהוא יוצא למימס שלו במתן תורה, ראו מה כתיב רכב אלהים רבתיים אלפי שנאן (תהילים סח, יח).

51

למשלים האחרונים השווה עבודה זרה יא ע"א: 'אונקלוס בר קלונימוס איגיר. שדר קיסר גונדא דרומאי אבתריה, משכינהו בקראי, איגיר. הדר שדר גונדא דרומאי [אחרינא] אבתריה, אמר להו: לא תימרו ליה ולא מדי. כי הוו שקלו ואזלו, אמר להו, אימא לכו מילתא בעלמא: ניפיורא נקט נורא קמי פיפיורא, פיפיורא לדוכסא, דוכסא להגמונא, הגמונא לקומא, קומא מי נקט נורא מקמי אינשי? אמרי ליה: לא. אמר להו: הקב"ה נקט נורא קמי ישראל, דכתיב: וה' הולך לפניו יומם וגו' (שמות יג, כא), איגיר [כולהו]. הדר שדר גונדא אחרינא אבתריה, אמר להו: לא תשתעו מידי בהדיה. כי נקטי ליה ואזלי, חזא מזוזתא [דמנחא אפתחא], אותיב ידיה עלה ואמר להו: מאי האי? אמרו ליה: אימא לן את. אמר להו: מנהגו של עולם, מלך בשר ודם יושב מבפנים ועבדיו משמרים אותו מבחוץ, ואילו הקב"ה, עבדיו מבפנים והוא משמרן מבחוץ, שנאמר: ה' ישמר צאתך ובואך מעתה ועד עולם (תהילים קכא, ח), איגיר. תו לא שדר בתריה. והשווה גם מדרש תהילים (בוכר) יח, כט. בספרי זוטא לבמדבר כו, יז (עמ' 320): 'אשר יצא לפניו, שלא יתא עושה כדרך שמלכי אומות העולם עושין שהן מוציאין את בני דווייה למלחמה ויושבין להן בתוך בתייהם אלא אשר יצא לפניו ואשר יבא לפניו' [ובילקוט שמעוני במקום 'בני דווייה': 'את לגיונם']. ובספרי שם פיסקא קלט, עמ' 185: 'לא כדרך שאחרים עושים שהם משלחים חיילות והם באים לבסוף... וראה ליברמן, ספרי זוטא, עמ' 78. למשל האחרון ראה מכילתא בשלח פתיחתא, עמ' 82, והמקורות שנשמנו בילקוט שמעוני בשלח, רמז רכט, עמ' 267, הערה 16. וראה דיון לעיל בפרק ענייני ריאליה.



במפתח הפסוקים, סעיף יד, נרמזת כאן מובאה, שאינה לפנינו, הכוללת את הפסוק 'ה' <ה' אל> רחום וחנון – תשא' (שמות לד, ו), וייתכן שבאה בהמשך למובאה הקודמת, על המילה 'ואהבת'.<sup>52</sup>

10 [ י , א ]

<ועשית לך ארון עץ> ועשו ארון עצי שטים (שמות כה, י) מפני מה של עץ לפי שהתורה נקרא עץ חיים (משלי ג, יח).<sup>53</sup>

מקור: ילקוט שמעוני פרשת תרומה רמז שסז, עמ' 659/51.<sup>54</sup>

1 נקרא: נקראת ש |

11 י , ד , כב

עשר תעשר מה כתיב למעלה הימנו לא תאכלו כל נבלה, משל לגנבים שחפרו ביתו של מלך, אחד גנב זהב ואחד גנב עורות.<sup>55</sup> תפסום והביאום לפני המלך חייבם להרוג. אמ' אותו שגנב עורות זה גנב זהב ואני גנבתי עורות ואנו שוין. א"ל הכל של טמיון הם. לכך נסמך להודיע שכל מי שאוכל מעשרות כאלו אוכל נבילה.<sup>56</sup> מה כת' למעלה לא תבשל גדי אימתי שתהו מבערין מעשרות, השבולין נתונים במעי אמן כחלב הזה, ואם לאו אני מייבש אותן כחלב הזה, ולא עוד אלא מעלה אני עליכם כאלו בשלתם בשר בחלב.<sup>57</sup> ד"א עשר בשביל

5

<sup>52</sup> ראה במדור המסופקים, מובאה 32, ולהלן הערה 143.

<sup>53</sup> ראה תנחומא (ורשה) ויקהל, ז: 'ולמה עצי שטים נתונה בתוכו בשביל שהתורה נקראת עץ חיים שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה'; 'קונטרס אחרון מילמדנו', סעיף מה, עמ' 801 (ומקבילתו מדרש בויכלו); והשווה גם אבכיר על פסוק זה משמות: 'א"ל תקנתם אכסניא לעצמי ועכשיו תיקנו אכסניא לתורה...'.  
<sup>54</sup> מוקם כאן על פי מפתח הפסוקים, סימן טו: 'ועשית לך ארון – עקב'. בילקוט לפרשת עקב (עמ' 158/23), על פסוק זה, נכתב בכתב היד: 'כתוב למטה מרמז שס"ז' – ורומז למובאה זו מדברים זוטא. בדפוס הילקוט ממוקמת מובאה זו, בפרשת תרומה, במקומות שונים.  
<sup>55</sup> ציגלר, עמ' 284, תרגם 'עורות' כשטיחים.  
<sup>56</sup> השווה פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פרשה י, ט: 'מה כת' למעלה מן העינין, לא תאכלו כל נבילה לגר אשר בשעריך וג'. ר' עזריה ור' יונת' בן חגי ור' יצחק בר מריון בשם ר' יוסי בר' חנינה אמרו האוכל פירותיו טבולים כאוכל נבילות וטריפות. ומה טעם, לא תאכלו כל נבילה. ר' אבא בר הונא בשם רב האוכל פירותיו טבולים למעשר עני חייב מיתה. א"ר יצחק בשלשה מקומות כתוב לא תבשל גדי בחלב אמו, אחד לעינינו, ואחד לעינין תורה, ואחד לעינין מעשרות... לעינין מעשרות, לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך וג', וכת' בתריה, עשר תעשר, אלא א' הקב"ה אל תגרמו לי לבשלן גדיים עד שהן במעי אימותיהן, שאם אין אתם מוציאים מעשרותיכם כראוי רוח אחת של קדים אני שולח והוא שודפתן, כמה דאת אמר ושדפה לפני קמה (מלכים ב יט, כו); תנחומא (בבב), ראה, טז; תנחומא (ורשה) ראה, יז; פסיקתא רבתי פרשה כה (מה) איש שלום, דף קכו ע"ב); וברש"י כאן.  
<sup>57</sup> על דרשת סמוכים זו ראה המובאה בהערה הקודמת מפסיקתא דרב כהנא. לפי פרשנות מטפורית זו: הגדי = שיבולים, חלב אמו = קליפותיהם, ובישול הגדי בחלב (=ייבוש השיבולים בקליפותיהם) נגרם כתוצאה מאי-ביעור מעשרות. לפי פרשנות מטפורית אחרת הגדי = תינוק, חלב אמו = מינקת, והאיסור הנרמז (לא תבשל) הוא שאין לשאת אישה מינקת. ראה למשל מ' מרגליות, 'שרידי הלכה בסידור ארצישראלי', הלכות ארץ ישראל מן הגניזה, 'ירושלים תשל"ד', עמ' עט; מדרש שני כתובים, פרק ג, ורטהיימר, בתי מדרשות, א, עמ' רנז: 'ולמה כתוב בתורה שלוש פעמים לא תבשל גדי בחלב אמו, אלא למדונו רבותנו אחד כנגד עומר, ואחד כנגד הנשואים, ואחד כנגד בשר וחלב... ועיין שם בהערה לה, המפנה לראב"ן סימן רע"א: 'אחד לאיסור מינקת חברו שאסורה [להינשא לאחר] עד ארבעה ועשרים חודש שהם תשל"ב ימים, וזהו לא תבשל"ל'.

שתתעשר<sup>58</sup>, משל לבעל הבית שהיה מלווה לכל בני העיר חטין טובות והיו נותנין לו חטין טובות בשעת הגורן. היה שם אחד עינו רעה וערב בהם זונן<sup>59</sup> ועפר והוליד לו. ראה אותן בעל הבית שהיו רעות, אמ' לכן ביתו הנח אותן לעצמן ואל תערבם עם התבואה שכשיבא ללוות ממני אני נותן לו. כך אמר משה לישראל אם הפרשתם מעשר בעין רעה עפר הוא נותן לכם שנאמר יתן ה' את מטר ארצך אבק ועפר (דברים כח, כד), ואם הפרשתם כראוי יפתח ה' לך את אוצרו הטוב (שם, יב).<sup>60</sup>

מקור: ילקוט שמעוני פרשת ראה רמז תתצה, עמ' 284/75.

3 נבילה: נבילות ש | 4 מעשרות: ה' ש | 5 אמן: אמו ש | 6 אמן: אמו ש | 7 זונן: תבן ש | 8 אותן: אותו ש | 9 ממני: נ' מהן ש | 9 בעין: מעין ש |

12 ט ז , י ח

<שופטים ושופטים תתן לך בכל שעריך> זש"ה ועוז מלך משפט אהב (תהילים צט, ד), משל למסילה שלא היו בה מילין והיו בני אדם הולכין וטועין בה. אמר המלך לשלטון שלו קבע בה מילין שיהיו בני אדם רואין את המילין. כך אמ' הקב"ה למשה כונן את הדרך לפני ישראל ועשה להם שפטים שיהיו מורין להם ולא יטעו מן התורה לקיים מה שנאמר ועוז מלך משפט אהב, וכן הוא אומר הציבי לך ציונים (ירמיה לא, כ).<sup>61</sup>

מקור: ילקוט שמעוני פרשת שופטים רמז תתקז, עמ' 332/24.

2 היו: היה ש | מילין: מינין (ל' שבורה?) ש | שיהו: שהיו ש | 3 כונן: פנה ש | שפטים: שופטים ש | שיהו: שיהיו ש | יטעו: טועים ש |

13

משל לכן מלכים שהלך אחר אביו והלך בכל מקום שהיה מהלך אביו, והיו בני אדם רואים לאביו עמו והיו יראים מפניו. אחר ימים הניח לאביו והלך לעצמו, התחילו הבריות מכין אותו. בא לו אצל אביו א"ל כך עשית לי, א"ל אתה עשית לעצמך שהנחת אותי. כך ישראל כיון שעושין רצונו של מקום אומות העולם יראים

<sup>58</sup> ראה פסיקתא דרב כהנא (מגדלבוים) פרשה י, י: 'עשר תעשר, שלא תתחסר, עשר שתתעשר. א' הקב"ה עשר את שלי ואני מעשר את שלך; שבת קיט ע"א: 'בעא מיניה רבי מרבי ישמעאל ברבי יוסי: עשירים שבארץ ישראל במה הן זוכין? אמר לו: בשביל שמעשרין, שנאמר עשר תעשר – עשר בשביל שתתעשר; תענית ט ע"א; תנחומא (בובר) ראה יז; תנחומא (ורשה) ראה, יח.

<sup>59</sup> בכל הדפוסים 'תבן'. זונן הוא חיטה גרועה. ראה ערוך ערך 'זונין'.  
<sup>60</sup> השווה המשך הדרשה בפסיקתא דרב כהנא (מגדלבוים) פרשה י, י: 'א"ר שמע' בן לקיש א' הקב"ה אני אמרתי לך שתהי מוצי' מעשרותיך מן המוכחר, כיצד, בא בן לוי אצלך, אם נתתה לו המוכחר אף אני יש לי ליתן לך מן המוכחר, יפתח ה' לך את אוצרו הטוב וגו'. ואם נתתה לו מן החפוריות ומן הקטניות, אף אני יש לי ליתן לך מן החפוריות ומן הקטניות, יתן ה' את מטר ארצך אבק ועפר (דברים כח, כד).

<sup>61</sup> 'מילין' הן אבני מיל (בלטינית Miliarium). ראה לעיל בפרק דברים זוטא, ענייני שפה ולשון. משל דומה לזה ראה במדרש הגדול על פסוק זה (מה' פיש, עמ' שע): 'ד"א אתה כוננת מישרים, משל למלך שאמר למשנה שלו תקן הדרכים...'. ויש לשים לב ללשון 'כונן את הדרך' המופיע אצלנו בדומה לפסוק 'אתה כוננת מישרים' שבמקבילה. ובספרי דברים, מג: 'הציבי לך ציונים וגו' אלו המצות שישראל מצויינים בהם'. השימוש במילה 'מסילה' במובאה מדברים זוטא נלקח כנראה מהמשך הפסוק בירמיה: "הציבי לך ציונים שמי לך תמרורים שתי לבך למסלה דרך הלכתי הולכת שובי בתולת ישראל שבי אל עריך אלה".

<sup>62</sup> 'בכ"י ציין בטעות: אה"ר. בד"ר ובד"ו אלה הדברים זוטא' (הערות הימן-שילוני כאן). רמזיה למובאה זו לא מופיעה במפתח הפסוקים, כנראה משום שלא נזכר בה פסוק מן התורה. מוקמה כאן על פי הדיבור המתחיל בילקוט שמעוני.

שנאמר וראו כל עמי הארץ וגו' (דברים כח, י),<sup>63</sup> ואומ' שמעו עמים ירגזון (שמות טו, יד), ויגר מואב (במדבר כב, ג), וכן הוא או' ונשמע וימס לבבינו (יהושע ב, יא). לא עשו אלא עברו על דבריו ונשתעבדו למלכיות, התחילו צועקין לפניו והקב"ה אומ' להם אתם גרמתם לעצמיכם שנאמר תיסרך רעתך ומשובותיך תוכיחוך ודעי וראי כי רע ומר עזבך את ה' אלהיך (ירמיה ב, יט).

מקור: ילקוט שמעוני פרשת כי-תבא רמז תתקלח, עמ' 579/45.<sup>64</sup>

1 שהלך: שהיה מהלך ש | והלך: והיה מהלך ש | 2 והלך: והיה מהלך ש | 5 לא: ולא ש | 6 לפניו: לפני ש | רעתך: דעתך ש | תוכיחוך: יוכיחך ש |

14

כת' התרפים דברו און (זכריה י, ב), משל לשני נערים אחד מת אביו וקברו, ואחד אביו קיים. זה שאביו קיים קורא לו אבא ומיד עונה אותו. וזה שמת אביו הולך על קברו וצועק אבי אבי עד שתש כחו, ולא משיבו. כך ישראל אביהם קיים, ומיד הוא עונה אותם, שנא' וישמע אלהים את נאקתם (שמות ב, כד), והיה טרם יקראו ואני אענה (ישעיה סה, כד), ואומר יקראני ואענהו (תהילים צא, טו).<sup>65</sup> אבל הגוים יצעק עליו ולא יענה (ישעיה מו, ז),<sup>66</sup> ואומר ויקחו את הפר וגו' (מל"א יח, כו).<sup>67</sup>

מקור: ילקוט שמעוני תורה פרשת שמות רמז קסט, עמ' 45/71.<sup>68</sup>

1 כת': כי ש | 2 אבא: אביו ש | 3 את: ח' ש | 4 יקראני: יקראוני ש | עליו: אליו ש |

15 יח, א - ג

וזה יהיה משפט הכהנים, בכל מתנות כהונה אין כת' בהן דין אלא בזרוע והלחיים והקיבה.<sup>69</sup> ומאימתי ניתנו הוי או' משעמד פנחס וקנא.<sup>70</sup> ד"א וזה יהיה משפט הכהנים זש"ה יראו את ה' קדושי וגו' (תהילים לד, י). משל לעשיר שהיו לו עבדים, למד לכל אחד ואחד אומנות, בחר לאחד שיהא משמשו ולא למדו אומנות. א"ל לכל חבריי נתת אומנות ולי אין אתה מלמד אומנות. א"ל דייך שאתה אוכל שיורי שולחני. כך אמרו לויים וכהנים

<sup>63</sup> השווה אגדת בראשית (בובר) יב, א: 'ואף האומות מתייראין ממנו בשעה שאנו עוסקין בתורה, שנאמר וראו כל עמי הארץ...'

<sup>64</sup> המובאה מוקמה כאן על פי מפתח הפסוקים, סעיף יז: 'וראו כל עמי (כח, י) – תבא'. בכתב היד הציון 'אה"ז'. בדפוס ראשון ובדפוס ונציה צוין כאן בטעות מראה המקום למובאה הקודמת, מפרק 'הרואה'. המובאה לא נזכרה בליקוטים של בובר.

<sup>65</sup> רצף פסוקים מעין זה מופיע במדרש תהילים (בובר) ד, ה.

<sup>66</sup> בישעיה שם: "אף יצעק אליו ולא יענה".

<sup>67</sup> השווה לתפילת 'עלינו לשבח': 'שלא עשנו כגויי הארצות... שהם משתחוים להבל ולריק ומתפללים אל אל לא יושע ואנחנו משתחוים לפני מלך מלכי המלכים...'. וראה לעיל בחלק א, בתת-פרק 'פולמוס אנטי-נוצרי'.

<sup>68</sup> בכתב היד של הילקוט צוין 'אה"ז'. בכל הדפוסים מקור המאמר לא צוין. המובאה מוקמה כאן על פי מפתח הפסוקים, סעיף יח: 'וישמע יי' (הכוונה לשמות ב, כד) – שמות'.

<sup>69</sup> השווה בבלי, חולין קל ע"ב: 'מיתיבי: וזה יהיה משפט הכהנים (דברים יח, ג), מלמד שהמתנות דין, למאי הלכתא... לחולקן בדיינין... ת"ש, ר' יהודה בן בתירא אומר: משפט – מלמד שהמתנות דין, יכול אפי' חזה ושוק דין? ת"ל: זה...'. כלומר, הזרוע הלחיים והקיבה, בהם נאמר 'משפט', מתייחדים בדינם מיתר מתנות הכהונה.

<sup>70</sup> השווה מדרש תנאים לדברים יח, ג: 'דורשי רשומות אומ': זרוע כנגד היד, כן הוא אומר ויקח רמח בידו (במדבר כה, ז). לחיים כנגד תפלה כן הוא אומר ויעמד פנחס ויפלל (תהילים קו, ל). קבה כמשמעה כן הוא אומר ואת האשה אל קבתה' (במדבר כה, ח).

5

10

15

למשה לכל השבטים נתת חלק בארץ ולנו לא נתת. א"ל דייכם שאתם אוכלין שייוורי מי שאמר והיה העולם, והנותרת (מן המנחה) [ממנה] יאכלו אהרן ובניו (ויקרא ו, ט).<sup>71</sup> פרשה זו סמוכה לפרשת המלך,<sup>72</sup> ללמדך שאם אין מלך אין כהן ואם אין כהן אין מלך.<sup>73</sup> וכן אתה מוצא בכל מקום הן סמוכין זה לזה שנאמר וינאץ בזעם אפו מלך וכהן (איכה ב, ו), ואומר וימליכו (שלמה ואת צדוק משחו לכהן) [שנית לשלמה בן דוד וימשחו לה' לנגיד ולצדוק לכהן] (דהי"א כט, כב). עליהם הוא או' ראשך עליך ככרמל וגו' (שיר השירים ז, ו). ד"א לא יהיה לכהנים הלויים (דברים יח, א), בכ"ד מקומות נקראו כהנים לויים.<sup>74</sup> צפה משה ברוח הקדש שעזרא עולה מבבל לירושלים והוא מבקש לויים שיאמרו שירה ולא ימצאם, שנאמר ומבני לוי לא מצאתי שם (עזרא ח, טו), והוא מעמיד כהנים ואומ' שירה.<sup>75</sup> אמרו לו מדעתך עשית כך, א"ל משה למדני לא יהיה וגו'. **אשי ה' ונחלתו יאכלון**, משל לנזיר ושכור שנקראו לבית המשתה היו מוזגים לנזיר יין והוא נוטל את הכוס ומריח בו ונותנו לשכור ושותה אותו. כך ריח הקרבנות עולין למעלה ריח ניחוחי (במדבר כח, ב) והאש אוכלת את הקרבנות ומשיר האש היו הכהנים אוכלין. **ונחלה לא יהיה לו (שם, ב)**, משל לאב בית דין שהיו לו בנים הרבה היו כולן עמי הארץ ובנו הגדול בן תורה. כתב לכל אחד ואחד חלקו חוץ מבנו הגדול. אמ' לכל אחד ואחד נתת חלק ולי אין אתה כותב. א"ל דייך תפוס את מקומי. כך אמ' שבט לוי לפני הקב"ה לכל השבטים כתבת מתנה ולנו אי אתה כותב. א"ל דייכם שאתם יורשים את חלקי כמה שנאמר ונחלה לא יהיה לו וגו'.

מקור: ילקוט שמעוני פרשת שופטים רמז תתקטו, עמ' 361/35.

3 עבדים: בנים ש | 5 א"ל: ח' ש | מי: ומי ש | 10 בכ"ד: בארבעה ועשרים ש | 12 ואו': ואומר ש | 13 ומריח בו: ומריחו ש | 15 היו: ח' ש | 16 מבנו: נ' מבנו ש | 17 תפוס: תפוש ש

<sup>71</sup> בכתב היד ובד"ר 'הנותרת מן המנחה יאכלו אהרן ובניו' אך אין לפנינו פסוק כזה. הימן-שילוני תיקנו 'הנותרת ממנה יאכלו אהרן ובניו (ויקרא ו, ט), אך אפשר גם שהכוונה לפסוק 'הנותרת מן המנחה לאהרן ולבניו (ויקרא ב, ג; שם, י). מקבילה רעיונית, סביב אותו הפסוק הרחוק מתהילים, ראה: תנחומא (בוכר) בהעלותך, ו: 'בהעלתך, זש"ה יראו את ה' קדושו כי אין מחסור ליראיו (תהילים לד, י), אתה מוצא למעלה אחד עשר שבטים הקריבו... ושבט לוי לא הקריבו... והיה אומר (=אהרן) אוי לי שמא בשבילי אין הקב"ה מקבל שבטו של לוי, א"ל הקב"ה לך אמור אל אהרן אל תירא, לגדולה מזו אתה מתוקן... הקרבנות בזמן שבהמ"ק קיים הן נוהגים, אבל הנרות לעולם, אל מול פני המנורה יאירו, וכל הברכות שנתי לך לברך את בניי, אינן בטלין לעולם'; וכן הוא בתנחומא (ורשה) שם, ה; במדבר רבה טו, ו. לענין הפסוק המסיים את הדרשה השווה ויקרא רבה (מרגליות) פרשה ג, ו: 'ר' חנניה בר ר' אחא אזל לחד אתר אשכח הדין פיסוקא ראש סדר, הנותרת מן המנחה לאהרן ולבניו. מה פתח עליה, ממתים ידך י"י ממתים מחלד וגו' (תהילים יז, יד). ממתים ידך ה', מה גיבורים הן אילו שנטלו חלקם מתחת ידך ה'. ואי זה זה, זה שבטו של לוי. ממתים מחלד, אילו שלא נטלו חלק בארץ, חלקם בחיים (שם), אילו קודשי מקדש. וצפונך תמלא בטנם (שם), אילו קודשי הגבול. ישבעו בנים (שם), כל זכר בבני אהרן יאכלנה (ויקרא ו, יא). והניחו יתרם לעולליהם (תהילים שם), והנותרת מן המנחה לאהרן ולבניו.

<sup>72</sup> כנראה צ"ל: 'למה פרשה זו...'. דרשת סמיכות אחרת בין פרשת המלך לפרשת הכהנים ראה ירושלמי שקלים ו ה"א (מט ע"ד): 'אין מושחין כהנים מלכים... אמר רבי חייה בר אדא למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל מה כתיב בתריה לא יהיה לכהנים הלויים'. וחוזר בירושלמי סוטה פרק ח; הוריות פרק ג.

<sup>73</sup> לתלות בין מלך וכהן לא מצאתי מקור. התניית הכהן במלך תמוהה, שכן מצינו כהונה ואף כהונה גדולה בזמן שלפני המלוכה ובזמן שלאחריה.

<sup>74</sup> השווה ירושלמי, מעשר שני פ"ה ה"ג (דף נו ע"ב): 'ביומי דרבי יהושע בן לוי ביקשו להימנות שלא ליתן מעשר לכהונה אמרין מאן ייעול רבי יהושע בן לוי דהוא מסייע ללויא עאל וסייע לכהני אמ' בעשרי' וארבע' מקומו' נקראו הכהנים לויים וזה אחד מהן והכהנים הלויים בני צדוק'; שם, סוטה פ"ה ה"ד (דף כא ע"ג); בבלי, יבמות פו ע"ב; חולין כד ע"ב; בכורות ד ע"א; תמיד כז ע"א.

<sup>75</sup> בהמשך עזרא שם (פס' טז-יט) מובא שעזרא מצא לויים ממקום אחר. וראה המובא לעיל בחלק א, בתת-פרק 'ענייני הלכה ומנהג', בסעיף 6.

כי תצא למלחמה <על איבך וראית סוס ורכב עם רב ממך>, מה כת' למעלה ולא תחוס עיניך (יט, כא) ואחריו הוא או' וראית סוס ורכב (כ, א). א"ל אם אתם חומלין עליהן הן יוצאין למלחמה עליכם.<sup>76</sup> משל לרועה שהיה רועה צאנו ביער מצא גור אחד של זאב וחמל עליו והיה מיניקו מן העזים. בא בעל מלאכתו וראה אותו, א"ל הרוג אותו לא תחוס עליו שלא תהא תקלה לצאן, ולא שמע אליו. כיון שגדל היה רואה כבש והורגו גדי ואוכלו. א"ל לא אמרתי לך אל תחוס.<sup>77</sup> כך א"ל אם אתם חסין עליהן והיה אשר תותירו מהם (במדבר לג, נה). וכן אתה מוצא בשאול שחמל על אגג<sup>78</sup> ואחאב שחמל על בן הדד.<sup>79</sup> וראית סוס ורכב עם רב ממך, משל לשנים שהיו עומדים על פתח בית הוועד, אחד גבה קומתו והיה עם הארץ, ואחד קטן והיה בן תורה. התחיל הגבוה מתגאה לומר אני נכנס תחלה. א"ל אל תהי רוחך גבוהה בקומתך. נכנסו לבית הוועד היה אותו חבר נושא ונותן בפרק והושיבוהו במקום חמוד.<sup>80</sup> כך אמ' הקב"ה לא תירא מהם שנאמר ואנכי השמדתי את האמורי מפניהם אשר כגובה ארזים גבהו וגו' (עמוס ב, ט). ד"א כי תצא למלחמה <על איבך> וראית סוס ורכב עם רב ממך, אמ' אחד לפני ר' עקיב' לא חציפא אימרתא דרעיא בין שבעין דובין. א"ל ר' עקיבא בחיליה דרעיא היא דרעיא, אילולי חיליה דרעיא לא הוה רעי לה ביני שבעין דובין והוא משיזיב לה מכולהון.<sup>81</sup>

מקור: ילקוט שמעוני פרשת שופטים רמז תתקכג, עמ' 397/5.

4 תהא: יהא ש | 5 כך א"ל: נ' משה ש | 9 בפרק: בפרשה ד | חמוד: חמור ש | לא: אל ש | מפניהם: מפ' א ח' ש | 10 סוס ורכב: ח' ש | 11 עקיב': עקיבא ש | דובין: דיבין ד | היא דרעיא: היא רעיא ש | 12 משיזיב: משיזב ש

[כ, י]

במפתח הפסוקים, סעיף כג, נרמז כאן: 'כי תקרב אל עיר – שופטים'.

<sup>76</sup> לדרשת סמוכים זו לא מצאתי מקבילה. דרשת סמוכים אחרת על פסוקים אלו יש בספרי דברים פסקא קצ: 'רבי יוסי הגלילי אומר מנין שלא יצא למלחמה עד שיהיו לו ידים ורגלים ועינים ושנים תלמוד לומר לא תחוס עינך נפש בנפש וגו' כי תצא למלחמה; מדרש תנאים לדברים יט, כא.

<sup>77</sup> השווה משלי איזופוס (מה' שאפן), סעיף קצט, עמ' 96.

<sup>78</sup> ראה שמואל א טו, ט. ראה קהלת רבה (וילנה) פ"ז, טז, על הפסוק 'אל תהי צדיק הרבה': 'רשב"ל אומר כל מי שנעשה רחמן במקום אכזרי סוף שנעשה אכזרי במקום רחמן, ומניין שנעשה אכזרי במקום רחמן שנאמר ואת נוב עיר הכהנים הכה לפי חרב (שמואל א כב, יט) ולא תהא נוב כזרעו של עמלק; קהלת זוטא, ז, טז; תנחומא (ורשה) מצורע, א; מדרש שמואל (בוכר) יח, ד: 'אמר רבי שמעון בן לוי כל שהוא אכזר על רחמנין סוף שהוא נעשה רחמן על אכזרים, כל שהוא רחמן על אכזרים סופו ליפול בחרב, מאי טעמא וימת שאול ושלשת בניו וגו'.

<sup>79</sup> ראה מלכים א כ, לב-לג. וראה ירושלמי סנהדרין פ"א ה"ה (ל ע"ג) 'אמר לו (=לאחאב) אם בא בן הדד מלך ארם תחת ידך אל תחוס עליו ואל תחמול עליו'; ויקרא רבה כו, ח; תנחומא (בוכר) אמור, ה; אלפא ביתא דבן סירא, מה' יסיף, עמ' 272; 'מדרש לעולם', בית המדרש ג, עמ' 118: 'לעולם אל תכבד את הרשעים מנלן מאחאב שהחיה את בן הדד ולבסוף הרגו'.

<sup>80</sup> השווה למשל המובא לעיל במובאה 1, ולסיפור התנחומאי המובא שם בהערה 1. השווה גם קהלת רבה (וילנה), פרשה ב, ה: 'החכם עיניו בראשו זה ת"ח שהוא רגיל במשנתו... זה נקרא ר' וזה נקרא ר' זה חכם וזה חכם זה עוטר בטליתו וזה עוטר בטליתו... וחזרתי ואמרתי אין זכרון לחכם עם הכסיל למחר שניהם נכנסין לבית הוועד או למקום אחר ושואלין זה את זה, זה נשאל ומשיב וזה נשאל ואינו משיב'. משל זה הוא המחשה להנהגה המובאת במסכת דרך ארץ ה, ב: 'לכניסה הגדול קודם, ליציאה הקטן קודם... לבית הוועד הגדול קודם, לבית הכלא הקטן קודם...'

<sup>81</sup> השווה תנחומא (ורשה) תולדות, ה: 'אדריאנוס אמר לרבי יהושע גדולה הכבשה העומדת בין שבעים זאבים, אמר ליה גדול הוא הרועה שמצילה ושומרה ושוברן לפניו, הוי כל כלי יוצר עליך לא יצלח'. וכן הוא באסתר רבה, י, יא.

**<כי תצא מחנה על איביך ונשמרת מכל דבר רע>** כמה קשה לשון הרע,<sup>82</sup> לנכה רגלים שהיה מרעיש את המדינה, אמרו אלו היה שלם על אחת כמה וכמה. כך הלשון מחותך ומונח בתוך הפה והוא מרעיש את העולם.<sup>83</sup> למה הוא [דומה] לכלב שקשור בשלשלת וחבוש ונתון לפנים משלשה בתים ומנבח וכל העם מתיראין ממנו, אלו היה בחוץ מה היה עושה. כך לשון הרע נתון לפנים מן הפה ולפנים מן השפתים ומכה שאין סוף, אלו היה בחוץ על אחת כמה וכמה. אמר הקב"ה מכל צרות הבאות עליכם אני יכול להציל אתכם, אבל בלשון הרע הטמן עצמך ואין את מפסיד. משל לעשיר שהיה אוהב אחד בן כפר, הלך לשאול בשלומו והיה שם כלב שוטה והיה נושך וממית את הבריות. אמ' אותו עשיר לאוהבו בני אם אתה חייב לאדם אני פורעו ואל תתחבא ממנו, אבל אם ראית אותו כלב שוטה ממנו התחבא שאם נושך איני יודע מה לעשות לך.<sup>84</sup> כך אמר הקב"ה בשש צרות יצילך וגו' (איוב ה, יט) בשוט לשון תחבא (שם, כא).<sup>85</sup> מה כת' למעלה מן הענין לא יבא ממזר (דברים כג, ג) לא יבא עמוני (שם, ד), בא הכתוב ללמדך שכל מי שאינו ראוי לבא בקהל לא יצא למלחמה.<sup>86</sup> א"ל הו' זהירין שלא יצאו עמכם בני אדם שיש בידם עבירות שנאמר ונשמרת מכל דבר רע.

מקור: ילקוט שמעוני פרשת כי-תצא רמז תתקלד, עמ' 483/34.<sup>87</sup>

1 רגלים: רגליה ש | 2 אלו: אילו ש (וכן בהמשך המובאה) | 3 דומה: ח' א | שקשור: שהוא קשור ש | בשלשלת: בשלש ש | משלשה: שג ש | ומנבח: והוא מנבח ש | 5 להציל: הציל ש | 7 לאוהבו: לאוהב א | פורעו: פורע ש | 8 התחבא: תתחב' ש | 9 בשוט: ובשוט ש |

**דבר אחר ויתד תהיה לך על אוניך**, בסוד ובלשון נקיה נאמרו דברי תורה, לא תשב לך בלא אשה, עשה תיק זיין שלך. מי שהוא יוצא לשוק וחרבו שלופה סוף השטן שולט בו והוא מכה לאחר והורגו ומתחייב בנפשו.<sup>88</sup>

82 דורש 'דבר רע' = דיבור רע. ראה ירושלמי פ"א ה"א (טז ע"א): 'אזהרה ללשון הרע מניין ונשמרת מכל דבר רע... אמר רבי חנינא בוא וראה כמה קשה הוא אבק לשון הרע שדברו הכתובים דברי בדאי בשביל להטיל שלום בין אברהם לשרה'. בבבלי נדרש פסוק זה על הוצאת שם רע. ראה כתובות מו ע"א: 'אזהרה למוציא שם רע מגלן? ... רבי נתן אומר: מונשמרת מכל דבר רע'.

83 למשל של הלשון לנכה רגליים לא מצאתי מקבילה.  
84 על כלב שוטה שאין תרופה למכתו השווה ירושלמי ברכות פ"ח ה"ו (יב ע"ב) 'מעולם לא יאמר לך אדם... נשכו כלב שוטה וחיה'; שיר השירים זוטא ו, ו (מה' בוכר, דף יז ע"א): 'מה הכלב הזה שהוא [נושך] את האדם. בקש ממנו אדם [נימה] להיטיב אינו יכול. לכך נמשלו לכלבים שאין בידם לא מעשה טוב [ולא מצוה]'. וראה ליברמן, יוניט ויונות, עמ' 290.

85 השווה בראשית רבה (וילנה) פרשה עט, א: 'בשוט לשון תחבא (איוב ה, כא) א"ר אחא קשה לשון הרע שמי שבראו עשה לו מקום שיטמן בתוכו'; אגדת בראשית (בוכר) פרק ג, א: 'זש"ה בשוט לשון תחבא. קשה לשון הרע מן הסייף ומן החרב'.  
86 השווה ירושלמי קידושין פ"ד ה"ה (סה ע"ד): 'רבי שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן כתיב והתייחסם בצבא במלחמה זכות יחסיהם עומדת להם במלחמה עד כדון מן הקבלה מדברי תורה לא יבא ממזר בקהל יי' לא יבא פצוע דכא וגו' מה כתיב בתריה כי תצא מחנה על אויביך וגו'; במדבר רבה ט, ז.

87 מקבילה לשונית, אך חלקית, לקטע זה יש בספר גימטריאות לר' יהודה החסיד, מה' י' סטל, ירושלים תשס"ה, א, עמ' תשה-תשן, ללא ציון מקור: 'קשה לשון הרע, שאמר הקב"ה לצדיקים מכל צרות שבאות עליכם אני יכול להציל אתכם, לבד מלשון הרע, שאמר לו הקב"ה הטמן עצמך ואין אתה מפסיד כלום. משל לעשיר שהיה לו אוהב אחד מכפר, והלך לשאול שלומו במדינה, והיה שם כלב שוטה והיה נושך וממית את הבריות. אמר אותו עשיר לאוהבו בני אם אתה חייב לאדם כלום אל תברח ממנו, אני פורע, אבל אם ראית אותו כלב שוטה מיד תתחבא מפניו שאם הוא נושך אותך איני יודע מה לעשות לך. כך אמר הקב"ה לצדיקים בכל אני יכול לעמוד לכם חוץ מלשון הרע, שנאמר בשש צרות יצילך ובשבע לא יגוע בך. בשוט לשון תחבא ולא תירא משוד כי יבוא'.  
88 לדימוי הגואף כבעל חרב השווה אבכיר מובאה 53.

כך כל מי שיושב בלא אשה יצר הרע שולט בו ויוצא עמו לשוק, שטן יושב ומצפה לאבדו מן העולם שנאמר הלוא אם תיטיב שאת >ואם לא תיטיב< לפתח חטאת רובץ (בראשית ד, ז), והשטן משלחו לשתות מן כוס שאינו שלו ומאבד עצמו מן העולם שנאמר נואף אשה חסר לב (משלי ו, לב). אבל היתה תחובה בתערה אינה מזקתו. אם נשאת אשה אין יצר הרע שולט בך, שנאמר וידעת כי שלום אהלך (איוב ה, כד).<sup>89</sup>

מקור: ילקוט שמעוני פרשת כי-תצא רמז תתקלד, עמ' 487/16.<sup>90</sup>

2 זיין: לזיין ד | לאחר: לאחד ש | 3 אשה: נ' וחרבו שלופ' ש | יושב: עומד ש | 6 מזקתו: מזיקתו ש |

19 [כד, יט ?]

**תורה אחת יהיה לאזרח ולגר** (שמות יב, מט) שלשה גרים הן יש גר שנתגייר לשם אשה א"ל הקב"ה נתיייר לשם הנבילה הרי היא נתונה לך שנאמר לגר אשר בשעריך תתננה (דברים יד, כא), הגר השני להיות מתפרנס כעני הרי הן נתונים לו שנאמר ובקצרכם את קציר וגו' (ויקרא כג, כב), הגר השלישי זה שנתגייר לשמו של הקב"ה, אמר הקב"ה הרי הוא שקול עלי כאחד מכם שנאמר הקהל חקה אחת וגו' (במדבר טו, טו) תורה אחת יהיה לאזרח וגו' (שמות יב, מט), ולא עוד אלא שקול עלי כלוי שנאמר ובא הלוי כי אין לו (דברים יד, כט). אמר משה לפני הקב"ה רבנו של עולם הגר הזה כלוי לפניך, א"ל גדול הוא לפני שנתגייר לשמי.<sup>91</sup> משל לצבי שגדל במדבר ובא מעצמו ונתערב בצאן. היה רועה מאכילו ומשקו ומחבבו יותר מצאנו. אמרו לו לצבי זה אתה מחבב יותר מן הצאן, א"ל כמה יגיעות יגעתו בצאני מוציאן בבקר ומכניסן בערב עד שלא גדלה.<sup>92</sup> וזה שגדל במדברות וביערים מעצמו בא לתוך צאני לכך אני מחבבו. כך אמר הקב"ה כמה יגעתו בישראל הוצאתים

89 על איבר האשה כדימוי לגרתיק או כתיק לחרב ראה לעיל בחלק א בפרק 'ענייני שפה ולשון'.  
90 בד"ר וד"ו צוין כאן בטעות 'אה"ר' ובד"ל ופפד"מ 'מדרש' תסח. בנדפס 'מדרש אספה'. אך בכתב היד צוין 'אה"ר' וכן נרמז כאן במפתח הפסוקים, סע' כה: 'ויתד תהיה לך – תצא'.  
91 השווה בראשית רבתי, מה' אלבק, עמ' 149: 'תני ד' גרים הם גר אהבה גר יראה גר פרנסה גר צדק, ולפי מעשיהם זכורים בתורה. גר אהבה כיצד, אהב אשה מישראל ובא ונתגייר בשביל שיטלנה התורה מושלתו ככלב מה בכלב כתוב ובשר בשדה טרפה וגו' לכלב תשליכון אותו (שמות כב, ל) אף בו כתוב לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך תתננה (דברים יד, כא). מה הכלב הזה להוט אחר נבלה אף זה להוט [אחר] אשה מישראל. גר יראה כיצד, אלו גרי מרדכי ואסתר. שלא באו להתגייר אלא מתוך יראה ומושלן כבהמה אתה ובנך ובתך וגו' וגרך (שמות כ, י), מה בהמה מיראה אף אלו מיראה. גר פרנסה כיצד, ראה עניי ישראל שהם מתפרנסים ובא להתגייר בשביל שיתפרנס ולפיכך מושלו כעני לעני ולגר תעזוב אותם (ויקרא יט, י). גר צדק זה שנתגייר לשם שמים לפיכך מושלו כאזרח שנאמר האזרח וגו' ולגר וגו' תורה אחת יהיה לכם (במדבר טו, כט). רב הונא אמר חביב עלי כאברהם שנאמר בו מי העיר ממזרח (ישעיה מא, ב) ורבנן אמרי חביב עלי כיעקב שנאמר ויזרח לו השמש'. וראה אלבק שם, הערה 7; צונץ, הדרשות בישראל, עמ' 392, הערה 23. וראה דיון לעיל בחלק א בסעיף 'דברים זוטא וחיבורים מבית מדרשו של רבי משה הדרשן', ובסעיף 'התגירות והמרת דת'. השווה עוד סדר אליהו רבה פכ"ו (כ"ט), עמ' 146; מדרש שני כתובים, פרק ב, ורטהיימר, בתי מדרשות, א, עמ' רנב: 'שאל. תורה אחת יהיה לאזרח ולגר (שמות יב, מט) וכתיב לא תאכל כל נבלה לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה (דברים יד, ג). את מוצא הקב"ה מחבב את הגרים ומצוה עליהם בכל מקום, וכאן הוא אומר ליתן את הנבלה לגר... אין הכתוב מדבר בגר שנתגייר אלא בגר שהוא מבח[וץ]... את מוצא ארבעה גרים, אחד מוקש ללוי [שנאמר] ונתת ללוי לגר ליתום ולאלמנה. אחד מוקש לעני, שנאמר לעני ולגר תעזוב אותם, ואחד מוקש לבהמה, שנאמר ובהמתך וגרך אשר בשעריך ואחד מוקש לשפחה, שנאמר וינפש בן אמתך והגר. למה שאלו ארבעה גרים מתגיירים כולם לשם דבר אחר... אמר הקב"ה אין חביב לפני לא אלא באותו המתגייר בשמי הקדוש. כשם שבכל השבטים אין חביב לפני אלא שבט לוי כך בכל הגרים אין חביב לפני כמותך, לפיכך הוא מקישו לאברהם שנאמר כגר כאזרח'. ביבמות כד ע"ב מובאת דעתו של ר' נחמיה 'אחד איש שנתגייר לשום אשה, ואחד אשה שנתגיירה לשום איש, וכן מי שנתגייר לשום שולחן מלכים... – אינן גרים' אך שם נפסק משמו של רב: 'הלכה כדברי האומר כולם גרים הם'. בעל המדרש שלנו סובר כנראה כר' נחמיה משום שהגר שנתגייר לשם אשה הנבלה מותרת לו, כלומר הוא גר תושב ואינו גר צדק (כפי שמבואר במדרש שני כתובים שצוטט). בדפוס ראשון 'עד שבא גדלו', ואינו נהיר. בדפוס וילנה הגיהו: 'שנתגדלו'.

ממצרים והארתי לפניהם הורדתי להם המן הגזתי להם שליו העליתי להם הבאר הקפתים ענני כבוד עד שקבלו תורתי וזה בא מעצמו לפיכך שקול עלי כישראל וכלוי.<sup>93</sup>

מקור: ילקוט שמעוני פרשת בא רמז ריד, עמ' 215/26.<sup>94</sup>

1 שלשה: ג' ש | לשם: בשביל ש | 2 היא: ח' ש | 3 נתונין: נותנין ש | 4 הרי: ח' ש | מכם: מהם ש | 5 אלא: נ' שהוא ש | 8 שלא גדלה: שבא גדלו ש | 9 מעצמו בא: בא מעצמו ש | לכך: ולכך ש | אמר: ח' ש | 10 והארתי: הראתי ש | להם: נ' את ש | שליו: את השליו ש | להם: נ' את ש | כבוד: ח' ש | 11: וכלוי: וכל' ש |

# 19.1

שלשה גרים הם יש גר שנתגייר לשם אשה א"ל הקב"ה נתגייר בשביל הנבילה הרי היא נתונה לך שנאמר לגר אשר בשעריך תתננה (דברים יד, כא). הגר השני להיות מתפרנס כעני הרי הם נתונים לו שנאמר ובקצרכם את קציר ארצכם וגו' (ויקרא כג, כב). הגר השלישי גר שנתגייר לשמו של הקב"ה אמ' הקב"ה הרי הוא שקול עלי כאחד מכם שנאמר הקהל חוקה אחת וגו' (במדבר טו, טו) תורה אחת יהיה לאזרח ולגר (שמות יב, מט)<sup>95</sup>, ולא עוד אלא שהוא שקול עלי כלוי ובא הלוי כי אין לו וגו' (דברים יד, כט). אמר משה לפני הקב"ה רבוננו של עולם הגר הזה כלוי לפניך. א"ל גדול הוא לפני שנתגייר לשמי. משל לצבי שגדל במדבר ובא מעצמו ונתערב בצאן היה רועה מאכילו ומשקהו ומחבבו יותר מצאנו. אמ' לו לצבי זה אתה מחבב יותר מן הצאן א"ל כמה יגיעות יגעתי בצאני מוציאן בבקר ומכניסן בערב עד שלא גדלה, זה שגדל במדברות וביערים ובא מעצמו לתוך צאני לכך אני מחבבו. כך אמר הקב"ה כמה יגעתי בישראל הוצאתים ממצרים והארתי לפניהם הורדתי להם המן הגזתי להם שליו העליתי להם הבאר הקפתים ענני כבוד עד שקבלו תורתי וזה בא מעצמו לפיכך שקול עלי כישראל וכלוי.

מקור: ילקוט שמעוני פרשת אמור רמז תרמה, עמ' 716/2.

1 אשה: אכילה ד | 3 ארצכם: ח' ש | אמר: ח' ש | 7 ומשקהו: ומשקו ש | 8 זה: זה ש | ובא מעצמו: בא בעצמו ש | 10 להם: נ' את ש | שליו: את השליו ש | להם: נ' את ש |

<sup>93</sup> לפסקה האחרונה השווה ללשון המכילתא, מסכתא דבחדש, יתרו, פרשה ה, עמ' 219: '...כך המקום הוציא את ישראל ממצרים, קרע להם את הים, הוריד להם את המן, העלה להם את הבאר, הגיו להם את השליו, עשה להם מלחמת עמלק. אמר להם אמלוק עליכם, אמרו לו הן והן'. וראה במדבר רבה פ"ח, ב; מדרש תהילים קמו, ח; משנת ר' אליעזר, פרשה ט"ו, מה' ענעלאו, ב, עמ' 303 ובהערה שם. במגירת המאור לר' ישראל אלנקוה, שער 'אהבת החברים', כרך ד, עמ' 330, מובא משל דומה בשם 'במדבר רבה': 'למה הגרים דומים בפני בני ישראל לרועה שהיה רועה את עדרו וברחה שה אחת מן השדה ובאה ונכנסה לתוך צאנו והיתה חביבה עליו יותר מאד. למה שצאנו לקחה בדמים וזו לא לקחה בדמים אלא היא באה מאליה ונכנסה לתוך צאנו. כך ישראל כמה אותות ומופתים ונפלאות עשה להם הב"ה ואח"כ קבלו את התורה והגר הזה בא מאליה להכנס תחת כנפי השכינה בלא אות ומופת'. קטע זה אינו לפנינו במדרש במדבר רבה. ראה מאק, במדבר רבה, עמ' 325, קטע מס' 23. ה'שה' המופיעה במקור לא ידוע זה במקום הצבי שאצלנו, אינו הולם את המשל, משום שאינו חייט בר. על המילה 'שה' העיר מאק, שם, עמ' 300, הערה 13, שאינה ברורה בכתב היד. דיון במובאה זו ובמקבילותיה ראה מאק שם, עמ' 298-299, קטע מס' 8, ושם עמ' 235.

<sup>94</sup> המובאה מוקמה כאן על פי מפתח הפסוקים (סעיף כו). לפי תוכנה ולפי מיקומה ניתן להציע שעמדה על הפסוק "כי תקצור... לגר ליתום ולא אלמנה יהיה..." (כד, יט), שהוא גם ראש סדר.

<sup>95</sup> הימן, במה' מוסד הרב קוק כאן, חשב בטעות כי מדובר בפסוק הסמוך (במדבר טו, טז) והגיה בהתאם לכך אך מובן ששני פסוקים נפרדים יש כאן.



<זכור> את אשר עשה לך עמלק מה כת' למעלה כי תועבת ה' (כה, טז), כל הפרשיות של מעלה פרשיות של מצות השב תשיב (כד, יג) כי תקצור (שם, יט) כי תחבוט (שם, כ) כי תבצור (שם, כא). כיון שמצא פרשה זו כי תועבת ה' כתב אחריה זכור. אמר משה ידבק רשע לרשע.<sup>96</sup> משל לרוצח שנתפס הביאווה לפני השלטון ולא היה בבית האסורין רוצח אלא אנשים טובים, מהם ראשי מדינה. אמר השלטון תנוהו במקום אחד לעצמו. לאחר ימים נתפס רוצח אחר, אמר השלטון ינתן עם חברו בזיקים. כך אמר משה ינתן מי שעשה עול עם מי שעשה עול לקיים מה שנאמר פני ה' בעושי רע (תהילים לד, יז).

מקור: ילקוט שמעוני פרשת כי-תצא רמז תתקלח, עמ' 550/51.

2 תשיב: תשב ש | 4 האסורין: האיסורין ש | אחד: אחר ש |

[כו, יז]

במפתח הפסוקים, סעיף לב, נרמזת כאן מובאה שאינה לפנינו: 'וימצאה מלאך – לך לך'.<sup>97</sup>

וידבר משה והכהנים הלויים מה דברים היו שם ללמדך שבאו ישראל ואמרו למשה נטלת את התורה ונתת לכהנים שנאמר ויכתוב משה את התורה הזאת ויתנה אל הכהנים (דברים לא, ט), א"ל משה רצונכם שיכרתו לכם ברית שכל מי שמבקש ללמוד תורה לא יהא נמנע, א"ל הן, עמדו ונשבעו שאין אדם נמנע מלקרות בתורה שנאמר אל כל ישראל לאמר א"ל משה היום הזה נהיית לעם.<sup>98</sup>

מקור: ילקוט שמעוני פרשת כי-תבא רמז תתקלח, עמ' 574/42.

1 הלויים: והלויים ש | ואמרו: יאמרו ש |

<sup>96</sup> הסמיכות בין פסוקים אלה נדרשת באופן אחר בפסיקתא דרב כהנא פ"ג, ג (מה' מנדלבוים, עמ' 43): 'לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן... (דברים כה, יג-יד). אם עשית כן דע שהמלכות באה ומתגרה באותו הדור. ומה טעמ', כי תועבת ה' כל עושה אלה וגו', מה כת' בתריה, זכור את אשר עשה לך עמלק; רות רבה פרשה א; תנחומא (בוכר) כי תצא, ח; תנחומא (ורשה) כי תצא, ה. ללשון השווה בראשית רבה פרשה פה, ב (מה' תיאודור-אלבק, עמ' 1032): 'כדי לסמוך רשע לרשע'.

<sup>97</sup> ראה להלן מובאות מסופקות, מובאה 33.

<sup>98</sup> ראה רש"י לדברים כט, ג: 'עד היום הזה – שמעתי שאותו היום שנתן משה ספר התורה לבני לוי, כמו שכתוב ויתנה אל הכהנים בני לוי (שם לא, ט) באו כל ישראל לפני משה ואמרו לו משה רבינו אף אנו עמדנו בסיני וקבלנו את התורה ונתנה לנו, ומה אתה משליט את בני שבטך עליה, ויאמרו לנו יום מחר לא לכם נתנה, לנו נתנה. ושם משה על הדבר, ועל זאת אמר להם היום הזה נהיית לעם וגו' (שם כז, ט), היום הזה הכנתי אתכם דבקים וחפצים במקום'. הפסוק "ויתנה אל הכהנים" מובא בתלמוד הירושלמי (גיטין פ"ה ה"ט, דף מז ע"ב) ובתלמוד הבבלי (גיטין נט ע"ב), כאסמכתא לדין המשנה: 'כהן קורא ראשון ואחריו לוי ואחריו ישראל, מפני דרכי שלום'. לדעת צונץ דרשה זו רומזת על גזרת האפיפיור שלא לקרות בתורה. ראה צונץ, הדרשות בישראל, עמ' 392, הערה 23. וראה גאולה, אבכיר, עמ' 94, הערה 451.

דבר אחר אתם נצבים מה כת' למעלה מן העניין ותבואו אל המקום הזה (שם כט, ו) וכתוב הפוך רשעים ואינם (משלי יב, ז),<sup>99</sup> משל שתי תמונות אחת של זהב אחת של שוה, הציתו בהן את האור, אותה של שוה אבדה מיד, אותה של זהב קיימת, כך הרשעים אבודין מן העולם כהרף עין.<sup>100</sup> ד"א משל לאחד שהשליך קוצים על פני המים היו צפין, השליך אבן עמדה לה בתוך המים, כך האומות נקראו קוצים והיו עמים משרפות סיד קוצים וגו' (ישעיה לג, יב) וישראל נקראו אבן משם רועה אבן ישראל (בראשית מט, כד).<sup>101</sup> ד"א א"ל משה מבקשים אתם לעמוד בעולם עסקו בתורה, מה כת' למעלה ושמתם את דברי הברית (דברים כט, ח) ואחריו אתם נצבים. ד"א מה כת' למעלה אלוהים ובגוים ההם לא תרגיע (שם כח, סה) והיו חייך תלואים לך (שם, סו), א"ל משה קיימו את התורה ואין אחד מהן נוגע בכם שנאמר ושמתם את דברי הברית ואומ' ושומע לי ישכון בטח (משלי א, לג). ד"א אתם נצבים ולא האומות, משל לאבן גדולה שהיתה מושלכת בתוך הרחוב כל מי שהיה רואה עצמו גבור היה בא ומתגושש בה והיא נופלת עליו ושוברתו ומת והאבן עומדת במקומה.<sup>102</sup> כך המלכויות משעבדות בישראל והן אבודות והיא קיימת לעולם<sup>103</sup> שנאמר אשים את ירושלים אבן מעמסה (זכריה יב, ג).

מקור: ילקוט שמעוני פרשת נצבים רמז תתקמ, עמ' 588/35.

1 מן העניין: ח' ש | 2 אחת: אחד ש | אחת: אחד ש | 3 קיימת: נ' היית ש | אבודין: אובדין ש | 5 אבן: ח' ש | 7 אלוה: (אלו) ד | 9 מושלכת: מושכת ש מושכת ד | 10 המלכויות: העו"א ד | 11 והן: ח' ש | והיא קיימת: והם קיימין ש |

23 [לא, יד ?]

<וידבר משה אל ה' לאמר> יפקוד ה' אלהי הרוחות (במדבר כז, טז) א"ר יהוד' קע"ה פרשיות בתורה השם קודם למשה וכאן משה אל השם כביכול הגדיל הקב"ה את משה משמו. אמר הקב"ה כשהיה משה מבקש על ישראל הייתי מקדים שמי לשמו ועכשיו שהוא נפטר מן העולם בדין שיקדום שמו לשמי.<sup>104</sup>

99 השווה מדרש תנחומא (ורשה) נצבים, א: 'וכך אמר להם משה לישראל אע"פ שהיסורין הללו באין עליכם יש לכם עמידה לכן נאמר אתם נצבים היום כולכם, ד"א מפני מה עשאו משה מצבה מפני שמשמטמטין מדעת לדעת, מדעת משה לדעת יהושע מדעת יהושע לדעת הזקנים, ואף יהושע עשאו מצבה'; תנחומא (בוכר) נצבים, א: 'אתם נצבים היום כולכם וגו', זש"ה הפוך רשעים ואינם ובית צדיקים יעמוד, כל זמן שהקב"ה מסתכל במעשיהם של רשעים, ומתהפך בהם, אין להם תקומה... אבל ישראל נופלין ועומדין... אמר ר' חנינא בר פפא אמר הקב"ה מעולם לא הכיתי אומה ושניתי בה, אבל אתם בני יעקב לא כליתם, שנאמר חצי אכלה במ (דברים לב, כג) חצי כלין והם אינם כלין... למה הדבר דומה, לגבור שהעמיד את הקורה, וזורק בהם את החצים, חצים כלים, והקורה עומדת, אף כך ישראל, כל זמן שהיסורין באין עליהם, היסורין כלים, והם במקומם עומדין, לכן נאמר הפוך רשעים ואינם'.  
למשל זה לא מצאתי מקבילה.

100 השווה מדרש תהילים (בוכר) ב, יג: 'מה אמר לו הקב"ה, אל תתן דעתך על האומות, לפי שנמשלו כקש, שנאמר יאכלמו כקש (שמות טו, ז), ומה עושיין לקש, מציפין אותן במים, שנאמר ונער פרעה וחילו בים סוף (תהילים קלו, טו), ועוד נמשלו כקוצים, שנאמר והיו עמים משרפות סיד קוצים כסוחים באש יצתו (ישעיה לג, יב): 'ילקוט שמעוני, בלק, רמז תשסח, עמ' 491/1, מילמדנו: 'כי מראש צורים, הסלע כשהוא צף על גבי הארץ נוח הוא לעקור, ואלו אינו כן, אני הייתי סבור שאין לה במה תתלה אלו מחוברין עד התהום, כי מראש צורים'.  
101 למשל זה השווה פסיקתא דרב כהנא פרשה כה, א (מה' מגדלבוים, עמ' 379): 'א"ר יודן לגיבור שהיה מתגושש באבן של משיית ועבר אחד וראה אותו, א' לו יפה כוחך לבב כוח כגיבור...'.  
102 השווה תרגום אונקלוס למילים 'אתם נצבים': אתון קיימין. ובאיכה רבה ג, א: 'א"ר ברכיה גברני לעמוד בכולן, את מוצא אחר מאה חסר שתיים תוכחות שיש במשנה תורה מה כתיב אתם נצבים היום כלכם, ומתרגמין אתון קיימין יומא דין כלכון גבורים לעמוד בכולם'.  
103

104 השווה ספרי זוטא לבמדבר כז, טו: 'וידבר משה אל ה' לאמר, אין בכל התורה כולה וידבר משה אל ה' לאמר אלא כאן. אמר לו הודיעני אם אתה ממני תחתי. וזה אחד מן הדברים שאמר משה לפני המקום הודיעני אם אתה עושה לי אם אין'.

מקור: ילקוט שמעוני פרשת פינחס רמז תשעז, עמ' 542/55.<sup>105</sup>

1 א"ר יהודי: ר' יהודה אומר ש |

24 לג, א

ד"א <וזאת הברכה אשר ברך משה> איש האלהים תלמיד שנדר רבו מתיר לו נדרו, אבל מי שאמר והיה העולם לא עשה כן אלא כביכול נדר במעשה העגל שנאמר הרף ממני ואשמידם (דברים ט, יד), ובא משה והתיר לו נדרו שנאמר ויאמר ה' סלחתי כדברך (במדבר יד, כ).<sup>106</sup>

מקור: ילקוט שמעוני פרשת וזאת-הברכה רמז תתקנא, עמ' 670/10.

אתה עושה לי. אמר לו המקום אני עושה וידבר משה אל ה' לאמר (שמות ו, ב)... וראה בסעיף 'דברים זוטא וספרי זוטא'. השווה מדרש תהילים (בובר) כב, יט: 'אמר ר' יהושע בן לוי יבא עלי כן וכך, אם נסתכלתי בספר אגדה מימי, אלא פעם אחת מצאתי ספר אגדה, וראיתי בו מאה ושבעים וחמש פרשיות שכתוב בתורה [דבור] ואמירה וציווי, כנגד מאה ושבעים וחמש שנותיו של אברהם אבינו, מה טעם, לקחת מתנות באדם'. ומקורו בירושלמי שבת פט"ז ה"א (דף טו ע"ג): 'אמר רבי יהושע בן לוי אנא מן יומי לא איסתכלית בספרא דאגדתא אלא חד זמן אסתכלית אשכחית כתוב בה מאה ושבעים וחמש פרשיות שכתוב בתורה דבר אמירה ציווי כנגד שנותיו של אבינו אברהם דכתיב לקחת מתנות באדם וכתוב האדם הגדול בענקים...'. ובמסכת סופרים (היגר) פט"ז ה"ח, עמ' 291-292: 'אמר ר' יהושע בן לוי אנא מן יומי לא איסתכלית גו ספר דאגדתא, אלא חד זמן איסתכלית, ואשתכחית ביה, מאה ושבעים וחמש פרשיות בתורה, דיבור אמירה וציווי, כנגד שנותיו של אברהם אבינו... הלכך קבעו מאה ושבעים וחמש סדרים בתורה בכל שבת ושבת עולת תמיד'. על המשפט האחרון כתב היגר (שם, הערה 56) 'הוספת המחבר היא'. כלומר, בעל מסכת סופרים. וראה שם במבוא, עמ' 24-27; ובמה' מילר, עמ' 220-222.

המובאה מוקמה כאן לפי מפתח הפסוקים (סעיף לה). לפי תוכנה ולפי מיקומה נראה שעמדה לצד הפסוק "הן קרבו ימין למות קרא אל יהושע..." (לא, יד), שהוא גם ראש סדר כה.

הרחבה וביאור של דרשה זו מובאת בשמות רבה (וילנה) פרשה מג, ד: 'ויחל משה מהו כן, אמר ר' ברכיה בשם ר' חלבו בשם ר' יצחק שהתיר נדרו של יוצרו, כיצד אלא בשעה שעשו ישראל העגל עמד משה מפייס האלהים שימחול להם, אמר האלהים משה כבר נשבעתי זוכה לאלהים יחרם (שמות כב, יט), ודבר שבועה שיצא מפי איני מחזירו, אמר משה רבון העולם ולא נתתי לי הפרה של נדרים ואמרת איש כי ידור נדר לה' או השבע שבועה לאסור אסר על נפשו לא יחל דברו (במדבר ל, ג), הוא אינו מוחל אבל חכם מוחל את נדרו בעת שישאל עליו... מיד נתעטף בטליתו וישב לו כזקן והקב"ה עומד כשואל נדרו, וכה"א ואשב בהר (דברים ט, ט)... א"ל תוהא אנא על הרעה אשר דברתי לעשות לעמי, אותה שעה אמר משה מותר לך מותר לך אין כאן נדר ואין כאן שבועה הוי ויחל משה שהפר נדרו ליוצרו, כד"א ולא יחל דברו, אר"ש בן לקיש לפיכך נקרא שמו איש האלהים לומר שהתיר נדר לאלהים, וכן ויחל משה'. הדרשה על הפסוק 'ויחל משה' מקורה בבבלי ברכות לב ע"א: 'ויחל משה את פני ה' – אמר רבי אלעזר: מלמד שעמד משה בתפלה לפני הקדוש ברוך הוא עד שהחלה; ורבה אמר: עד שהפר לו נדרו, כתיב הכא ויחל וכתוב ויחל דברו, ואמר מר: הוא אינו מיחל אבל אחרים מחלין לו'. הדרשה על הפסוק 'איש האלהים' מובנת לפי מדרש תהילים (בובר) מזמור צ: 'אמר ר' יהודה כ"ר סימון בשם ר' שמעון בן לקיש למה נקרא שמו איש האלהים, מה האיש הזה אם מבקש להפר נדר אשתו מפיר, אם מבקש לקיים מקיים, שנאמר אישה יקימנו ואישה יפרנו (במדבר ל, יד), כביכול הקב"ה אמר לו משה קומה ה' (במדבר י, לה) שובה ה' (שם, לו)'. למובאה מדברים זוטא השווה גם ילקוט שמעוני, שלח, רמז תשמג, עמ' 250, מתוך מדרש ילמדנו: 'עד אנה ינאצוני, שנו רבותינו אל תרצה את חברך בשעת כעסו (אבות ד, יח), מנין אתה למד ממשה בשעה שעשו ישראל את העגל כעס הקב"ה וא"ל למשה לך רד כי שחת עמך, אמר משה שעה של כעס הוא איני צריך לדבר עכשיו... באותה שעה בא משה לפני הקב"ה אמר רבש"ע מה היה לך לעשות בהן מדת הדין. הרי כבר עשיתי לך מדת הדין סלח להם א"ל בשביל שהמתנת סלחתי כדברך, ואל תשאל לו בשעת נדרו (שם) אתה למד ממשה כשאמר לישראל שמעו נא המורים נשבע הקב"ה שלא יכנס לארץ שנאמר לכן לא תביאו את הקהל... אמר משה שעה של שבועה היא איני צריך לדבר עכשיו, המתין משה [לסוף] מ' שנה התחיל מתחנן ואתחנן אל ה', א"ל הקב"ה עלה ראש הפסגה'. וראה בחלק א, בסעיף 'דברים זוטא וילמדנו'.

מה כתיב למעלה מן הענין הרי הוא אומר ומות בהר (דברים לב, נ) בא מלאך המות אצל משה והיה סבור שמסור בידו, כיון שראה אותו משה הזכיר עליו שם ועקדו והיה יושב ורואה היאך הוא מברך את ישראל שנאמר לפני מותו.<sup>107</sup>

מקור: ילקוט שמעוני פרשת וזאת-הברכה רמז תתקנא, עמ' 672/47.

[לג, ב]

במפתח הפסוקים, סעיף לז, נרמז: 'יי' מסיני בא – וזאת'.<sup>108</sup>

מימינו אש דת בשלשה דברים נמשלה תורה בחרב באש ובמים. בחרב מנין ויגרש את האדם >וישכן מקדם לגן עדן את הכרבים ואת להט החרב המתהפכת לשמר את דרך עץ החיים> (בראשית ג, כד),<sup>109</sup> משל לאדם שיש בידו מאכלת ומבקש לרקד בה, אם היה יודע לשחק אינה מזקתו ואם לאו מיד הורגתו.<sup>110</sup> כך כל מי שדורש דברי תורה אם הוא יודע היאך הוא דורשן אינן מזיקין אותו ואם לאו מיד נענש שנאמר ונשאו עונם כעון הדורש (יחזקאל יד, י).<sup>111</sup> במים מנין הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נה, א),<sup>112</sup> משל לאחד ששט בנהר אם יודע לשוט הוא עולה בשלום ואם לאו הרי הוא נחנק. כך כל מי שלמד התורה ומשמרה קונה חיים לעצמו. נמשלה באש מימינו אש דת למו, ומי יוכל ליגע באש הוי אומר ישראל שנאמר ואתם הדבקים >בה' אלהיכם> וגו' (דברים ד, ד).<sup>113</sup>

5

<sup>107</sup> השווה פסיקתא דרב כהנא, נספחים פ"א (מה' מנדלבוים, עמ' 444): 'א"ר אבין כל ימיו של משה היה מבקש לברך את ישראל ולא היה מניחו מלאך המות לברכו. מה עשה, נטלו וכפתו תחת רגליו וברכם לפניו, וה"ד וזאת הברכה אשר בירך משה איש האלהים את בני ישראל לפני מותו (דברים לג, א), לפני מי, לפני זה שהיה מושלך תחת רגליו'; ושם עמ' 448: 'וכי תעלה על דעתך שלאחר מיתתו בירך משה את ישראל, אלא מהו לפני מותו, לפני מלאך המות, שבשעה שאמר לו הקב"ה למשה ומות בהר וגו', היה מלאך המות סבור שכבר נתנה לו רשות על משה, בא ועמד למעלה ממנו, א"ל משה, כבר הבטיחני הב"ה שלא ימסרני בידך, והיה מברך את ישראל אותה שעה בפני מלאך המות'; ובדומה בדברים רבה (ליברמן) וזאת הברכה, עמ' 129; דברים רבה (וילנה) יא, ה: 'מהו לפני מותו רבנן אמרי מה עשה משה נטל את מלאך המות והשליכו לפניו והיה מברך השבטים כל אחד ואחד לפי ברכתו'; תנחומא (בובר) וזאת הברכה, ב; תנחומא (ורשה) וזאת הברכה, ג.

<sup>108</sup>

ראה במובאות המסופקות על פסוק זה.

<sup>109</sup>

ראה בראשית רבה פכ"א, ט (מה' תיאודור-אלבק, עמ' 204): 'ואת להט החרב המתהפכת... רבנין אמ' חרב – תורה, וחרב פפיות בידם (תהילים קמט, ו)'; תנחומא (בובר) בראשית, כה; תרגום המיוחס ליונתן כהן.

<sup>110</sup>

משל זה מתאר כנראה סוג של גלדיאטור. והשווה גם למשל המובא במובאה 18: 'מי שהוא יוצא לשוק וחרבו שלופה סוף השטן שולט בו'.

<sup>111</sup>

השווה ספרי דאגדתא על אסתר, מדרש פנים אחרים, נוסח ב, פ"ו (מה' בובר, עמ' 76): 'אמר רבי לוי איפשר לדברים הללו, כל חכם שדורש שלא כהוגן כנביא מתנבא שקר, וכן הוא אומר ונשאו את עונם כעון הדורש כעון הנביא יהיה (יחזקאל יד, י)'.<sup>112</sup>

<sup>112</sup>

השווה מכילתא, מסכתא דויסע, בשלח, פ"א, עמ' 154: 'דורשי רשומות אמרו ולא מצאו מים. דברי תורה שנמשלו למים ומניין שנמשלו למים שנ' הוי כל צמא לכו למים'; ספרי דברים פיסקא מח: 'נמשלו דברי תורה למים מה מים חיים לעולם כך דברי תורה חיים לעולם שנאמר כי חיים הם למוצאיהם (משלי ד, כב)... מה מים חנם לעולם כך דברי תורה חנם לעולם שנאמר הוי כל צמא לכו למים'; תענית ז ע"א.

<sup>113</sup>

השווה תענית ז ע"א: 'אמר רבה בר בר חנה: למה נמשלו דברי תורה כאש, שנאמר (ירמיה כג, כט) הלא כה דברי כאש נאם ה', לומר לך: מה אש אינו דולק יחיד, אף דברי תורה אין מתקיימין ביחיד'. לדרשה כולה השווה מכילתא, מסכתא

מקור: ילקוט שמעוני פרשת וזאת-הברכה רמז תתקנא, עמ' 679/67.

3 לרקד: לדקר ד | מזקתו: מזקת אותו ש | מי: נ' שהוא ש | 4 אינו: אינו ש | מיד: נ' הוא ש | 6 הרי: ח' ש | מי: נ' שהוא ש |

27 לג, ג

אף חובב עמים מפני מה הוא מחבבן באף, מפני שעתיד לכלותן באף שנאמר בזעם תצעד ארץ באף תדוש גוים (חבקוק ג, יב), אבל ישראל אע"פ שייסורין באין עליהן קדושו הן שנאמר כל קדושו בידך. ד"א אמר הקב"ה לישראל חרון שאתם עושין לפני הוא מחבב את אומות העולם לפני. ד"א אע"פ שהקב"ה מגדל את אומות העולם בעולם הזה אבל מאבדן הוא לעולם הבא.<sup>114</sup> משל למלך שהיה מהלך בדרך ובנו ועבדו מהלכין עמו והיה מכבד את העבד ומניח את בנו, כיון שהגיעו לנהר ראה אותו שהוא עז לאחר<sup>115</sup> הניח המלך את העבד והרכיב את בנו והעבירו את הנהר, שנאמר אף חובב עמים בעולם הזה, אבל לעולם הבא כל קדושו בידך.

5

מקור: ילקוט שמעוני פרשת וזאת-הברכה רמז תתקנא, עמ' 682/37.

4 אומות העולם: עובדי אלילים ד | משל: ח' ש | 5 שהגיעו: שהגיע שד | לאחר: ח' ד | הניח: שהניח ש |

28 לג, ג, 1 - 1

יחי ראובן ואל ימות והיאך ידע משה שמחל לו הקב"ה, י"ב אבנים היו על לבו של אהרן והיו כולן מבהיקות ידע משה שמחל לו ועלה מן המנין שנאמר ויהי מתיו מספר. וזאת ליהודה (שם, ז) וזאת לשמעון וזאת ללוי לא אמר אלא וזאת ליהודה, מכאן את למד שבקש על יהודה כדרך שבקש על ראובן. לשמעון אינו מזכיר אלא מן הצד שמע ה' קול יהודה מפני שהיה בגורלו שנאמר ויאמר יהודה לשמעון אחי עלה אתי בגורלי (שופטים

א, ג).<sup>116</sup>

5

מקור: ילקוט שמעוני פרשת וזאת-הברכה רמז תתקנא, עמ' 686/9.

דבחדש, יתרו, פרשה ה, עמ' 222: 'בשלושה דברים ניתנה תורה, במדבר ובאש ובמים, לומר לך, מה אלו חנם לכל באי העולם, כך דברי תורה חנם לכל באי העולם'. ומשם בהרחבה בתנחומא (בובר), במדבר, ו; במדבר רבה א, ז.

114 ראה תוספתא סנהדרין יג, ה"ב: 'ר' אליעזר אומ' כל גוים אין להם חלק לעולם הבא... אמר לו ר' יהושע... הא יש צדיקים באומות שיש להם חלק לעולם הבא'; בבלי סנהדרין קי ע"ב: 'דתניא... קטני בני רשעי אומות העולם – דברי הכל אין באין לעולם הבא'.

115 קריאת המילה 'לאחר' אינה נוחה ברצף זה כפי שהוא לפנינו ולכן הושמטה בדפוסים המאוחרים. לכאורה הכוונה היא 'לאחר שראה' או 'לאחר מכן' אלא שהוא מיותר. גם הגרסה שבד"ר אינה מתקבלת.

116 השווה ספרי דברים פסקא שמח, מה' פינקלשטיין, עמ' 406: 'וזאת ליהודה מלמד שנתפלל משה על שבטו של שמעון... ואל עמו תביאנו, שקרבו עמו לברכה שנאמר ויאמר יהודה לשמעון אחי עלה אתי בגורלי'; פסיקתא דרב כהנא, נספחים, פ"א, וזאת הברכה, מה' מנדלבוים, עמ' 442: 'ולמה לא בירך לשבטו של שמעון, לפי שהיה בלבו עליו... ואעפ"כ טפלו ליהודה, וזאת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה, ואין שמע אלא שמעון, שנ' כי שמע ה' כי שנואה אנכי (בראשית כט, לג)'; מדרש תהילים צ, ג; רש"י לדברים לג, ז.

א"ל הקב"ה משה עד מתי אתה ממתין עלה למקומך שנאמר ויעל משה מערבת מואב אל תקרי מערבות אלא מערבות.<sup>117</sup> משל לאחד שהלוח לחברו על ידי ערב כל זמן שהיה המלוה מבקש מחברו מעותיו היה הערב פורע, אחר זמן בקש הערב לצאת למדינת הים, אמר ללוה כל זמן שהייתי כאן היית לוח ואני פורע, ועכשיו שאני הולך למדינת הים יצאתי מערבות. כך אמר משה כל זמן שהייתם חוטאים אני מבקש מן הקב"ה ומוחל לכם, עכשיו הגיע עונתי ליפטר מן העולם יצאתי מערבות. אשריו משה שכל מה שנתאוה הראה לו הקב"ה כשנפטר מן העולם אמר לו משה מה אתה מבקש ממני אמר רבנו של עולם הראני נא את כבודך (שמות לג, יח) ראה את הגבורה לכך נאמר ויראהו ה' >את כל הארץ.<sup>118</sup>

5

מקור: ילקוט שמעוני פרשת וזאת-הברכה רמז תתקסג, עמ' 707/74.

4 הים: ח' א

ומשה בן מאה ועשרים, חביבה היתה מיתתו של משה מזקנותו של יצחק, בחייו הוא אומר ויהי כי זקן יצחק ותכהין (בראשית כז, א), ומשה לא כהתה עינו במותו.<sup>119</sup>

מקור: ילקוט שמעוני פרשת וזאת-הברכה רמז תתקסד, עמ' 714/49.

אמר משה התורה הזו שקבלתי מימינך שמא משאמות נקראת על שם אחר אמר לו הקב"ה חס ושלום לשמך היא נקראת שנאמר זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג, כב).<sup>120</sup> ועוד אמר לפניו רבנו של עולם שמא כל הנסים האלו שעשית על ידי ועל יד אהרן אחי שמא כותב אתה אותם לשם אחר, א"ל לאו, לשמכם הם נכתבים שלח משה עבדו אהרן אשר בחר בו שמו במ דברי אותותיו (תהילים קה, כו-כו), ועוד אני מעיד עליך, ולכל היד החזקה אשר דבר משה אין כתיב כאן אלא אשר עשה משה לעיני כל ישראל.<sup>121</sup>

5

מקור: ילקוט שמעוני פרשת וזאת-הברכה רמז תתקסד, עמ' 716/93.

<sup>117</sup> לדרשה זו לא מצאתי מקור.

<sup>118</sup> דורש שיכול המילים: במקום "ויראהו ה' את", הכתוב בפסוק, "ויראהו את ה'".

<sup>119</sup> השווה דברים רבה פי"א, ג: 'יצחק אמר למשה אני גדול ממך שפשטתי צוארי על גבי המזבח וראיתי את פני השכינה א"ל משה אני נתעליתי יותר ממך שאתה ראית פני השכינה וכהו עיניך מנין דכתיב ויהי כי זקן יצחק ותכהינה עיניו מראות, מהו מראות, מראות בשכינה, אבל אני הייתי מדבר עם השכינה פנים בפנים ולא כהו עיני מנין שנאמר ומשה לא ידע כי קרן עור פניו (שמות לד, כט); ובאופן אחר במכילתא, בשלח, מסכתא דעמלק, פרשה ב: 'ר' חנינא בן עקיבא אומר חביבה היא ראייתו של אברהם אבינו יותר מראייתו של משה...; במדרש תנאים לדברים ג, כז; בראשית רבה פס"ה, ה (מה' תיאודור-אלבק, עמ' 715): 'וצדקת צדיקים יסורו ממנו (ישעיה ה, כג), צדקת צדיקים זה משה, יסורו ממנו זה יצחק על ידי שהצדיק את הרשע ענינו כהות שנ' ויהי כי זקן יצחק ותכהין וגו'.

<sup>120</sup> השווה מכילתא, בשלח, שירה, א: 'בשלשה דברים נתן נפשו משה עליהם ונקראו על שמו. נתן נפשו על התורה ונקראת על שמו שנ' זכרו תורת משה עבדי. וכן במכילתא דרשב"י טו, א; בתנחומא (ורשה) שופטים, ה ועוד. והשווה למובא במדרש אספה מובאה 3.

<sup>121</sup> לדיוק זה לא מצאתי מקבילה. דיוק אחר מפסוק זה ראה מדרש תהילים (בוכר) מזמור לו, א: 'אשר עשה ה' אין כתיב כאן, אלא אשר עשה משה, הקב"ה שלחו לעשות, והנצחון של משה'.

## מובאות מסופקות<sup>122</sup>

במפתח הפסוקים, סעיף יד, נרמזת מובאה שאינה לפנינו הכוללת את הפסוק 'ה' <ה' אל רחום וחנוך> (שמות לד, ו), וייתכן שרומזת למובאה הבאה:

32 [ו, ה] <sup>123</sup>

למה הדבר דומה למלך שהיה חייב לאחד<sup>124</sup> מאה מנה שלח עליו שליח וא"ל בא ועשה עם המלך חשבון היה מצר. שלח עליו אחר וא"ל בא ועשה עם המלך חשבון שוב היה מצר. מה עשה המלך עמד בלילה ונטל כיס אחד ונתן לתוכו מנה<sup>125</sup> וזרקו דרך החלון ועמד וקבל הכיס והתחיל להיות שמח. ואחר כך שלח עליו אחר א"ל בא ועשה עם המלך חשבון בא ופרע לו מה שהיה חייב לו. נמצא זה פורע חובו והמלך נטל את שלו. כך הבריות עשה אדם עבירה חייב עליו מיתה והקב"ה ממתין לו עד שישא אשה והוא מוליד בן ראשון ושני והקב"ה חוזר ונוטלו הימנו. נמצא זה פורע את חובו והקב"ה נטל את שלו והגוף במקומו שנאמר אם תשוב ואשיבך לפני תעמוד (ירמיה טו, יט).<sup>126</sup>

מקור: ילקוט שמעוני פרשת כי-תשא רמז שצו, עמ' 762/27.<sup>127</sup>

1 למה: משל למה ד | לאחד: (לא) | לו אחד | ד | 3 לתוכו: נ' מאה ד |

נוסף על המובאות שלהלן ציין הימן מובאה בילקוט שמעוני, רמז קעד (קעא), שמקורה – הן לפי כתב היד הן לפי הדפוס הראשון – הוא 'אה"ר', אך אינו לפנינו, והוא סבור שאפשר שמקורה הוא בדברים זוטא. ראה ד' הימן, מקורות ילקוט שמעוני לתורה, מבוא, עמ' XI, וכן שם, עמ' 139. בהמשך (שם, עמ' 579), כבר הזכיר מובאה זו כשייכת ל'אה"ר'. המובאה נשנית גם ברמז רמא, וגם שם הציין הוא 'אה"ר' הן בכתב היד והן בדפוס הראשון: 'אז אמרה חתן דמים אתה לי. כל פרקמטיא של משה לא היתה אלא באז. כיצד הצלת נפשו לא היתה אלא באז, שנ' וירף ממנו אז אמרה. קינתורו לא היה אלא באז, שנ' ומאז באתי אל פרעה (שם ה, כג). שירתו לא היתה אלא באז אז ישיר משה (שם טו, א). ואף הפרשת ערים לא היתה אלא באז, שנ' אז יבדיל משה שלוש ערים (דברים ד, מא)' (ילקוט שמעוני, שמות, עמ' 63/10). ואולם, נראה שקשה לשבש את כל ציוני המקור. ייתכן שבטופס של דברים רבה שהיה לפני בעל הילקוט נוספה מובאה זו ממקור כלשהו, כפי ששיער ליברמן במבואו לדברים רבה. במפתח הפסוקים ברשימה מדברים זוטא דרשה זו לא נרמזה. וברשימה מדברים רבה כן נזכר הפסוק המדובר ('חתן דמים – שמות'). עם זאת יש להעיר כי הרשימה של 'אז מזכירה מובאה הידועה מאבכיר.

הסעיף הקודם במפתח הפסוקים, סעיף יג, הוא על המילה 'ואהבת' (דברים ו, ה). ייתכן שהמובאה הנרמזת בסעיף יד שם באה בהמשך אליו. וראה בפנים על ו, ה.

כך היא הגרסה בכתב היד ובד"ר. ובדפוס וילנה נוסף 'מנה' ראה ח"י שפטל, ערך מילין – לשיעורי תורה שבכתב כך היא הגרסה גם בד"ר. ובדפוס וילנה נוסף 'מנה' ראה ח"י שפטל, ערך מילין – לשיעורי תורה שבכתב ובעל פה, ברדיטשוב תרס"ז, עמ' 82-86. מנה שימש גם לציון מטבע וגם לציון משקל. כמטבע בתקופת התלמוד מנה הוא מאה דינר, שהם ארבעה דינרי זהב. כמשקל מנה (איטלקי) הוא 'ליטרא'.

במה' מוסד הרב קוק, כאן, הערה 27, העירו: 'כעין המאמר שלפנינו הובא ברש"י טויסיק, מינכן תרל"ב, עמ' 76, מספר המעשים כ"י [=כ"י מינכן 222]... משם הובא אצל אייזנשטיין, אוצר מדרשים, עמ' 353: 'ר' נחמיה אומר אדם עובר עבירה הוא ראוי שתנטל נפשו עליה, והקב"ה עושה לו חסד ונוטל נפש בהמתו או יאבד מנכסיו, זהו חסד גדול. ר' אלעזר אומר משל לאחד שהיה חייב לטמיון של מלך ולא היה לו לפרוע, והגבאים היו מוציאים אותו בכל יום ומכין אותו, המלך שהיה חכם ורחמן צוה לעבדיו להשליך לו כיס אחד בעד החלון בבית שהיה אסור בו, ומצאו העני ופרע חובו, נמצא המלך נפרע משלו, כך אדם עובר עבירה והיה ראוי שתלקח נפשו, והקב"ה עושה לו חסד ונוטל נפש בהמתו, נמצא נטל משלו, ויש חסד גדול מזה? לכך נאמר ולך ה' החסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו'. השווה אבכיר מובאה 15. בילקוט שמעוני, תהילים, רמז תשפד, מתוך 'מדרש', ולפנינו במדרש תהילים, מזמור סב, ד: 'ולך אדני חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו... אדם רווק עובר עבירה וראוי למות בה, מה הקב"ה עושה תולה לו עד שישא אשה, נשא אשה והוליד בנים, והקב"ה נטל אחד מבניו תחת אותה עבירה, נמצא הקב"ה גובה שלו משלו, יש חסד גדול מזה?'. מובא בילקוט שמעוני על הפסוק 'ארץ אפים ורב חסד ואמת' (שמות לד, ו). ציון מקורו של המשל חסר, הן בכתב היד של הילקוט והן בכל דפוסיו. וראה להלן הערה 143.

במפתח הפסוקים, סעיף לב, נרמזת מובאה שאינה לפנינו: 'וימצאה מלאך – לך לך' ואולי הכוונה למובאה הבאה:<sup>128</sup>

33 [כו, ו ?]

שובי אל גברתך, אע"פ שתתעני תחת ידיה.

מקור: ילקוט שמעוני, לך לך, רמז עט, עמ' 324/58.

במפתח הפסוקים סעיף לז: 'וי' מסיני בא – וזאת'. על פי ציוני כתב היד של הילקוט אין לפנינו מובאה מדברים זוטא לפסוק זה. המובאה הסמוכה לפסוק זה בילקוט שמעוני צוינה בדפוס ראשון בציון 'אלה הדברים זוטא':<sup>129</sup>

34 [לג, ב]

זש"ה רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה (משלי לא, כט) זה משה שנתעלה על כל האדם, כיצד אדם הראשון אומר אני גדול ממך שנבראתי בצלמו של הקב"ה ומשה אומר לו אותו כבוד שניתן לך ניטל ממך דכתיב אדם ביקר כל ילין (תהילים מט, יג), אבל אני זיו פנים שניתן לי כת' לא כהתה עינו ולא נס לחה (דברים לד, ז). נח אומר למשה אני גדול ממך שנוצלתי מדור המבול ומשה אומר לו אתה הצלת את עצמך ולא היה בך כח להציל את דורך, אבל אני כתיב וינחם ה' על הרעה (שמות לב, יד), לשתי ספינות שהיו בים אחת מהן הציל הקברניט את עצמו ולא הציל את ספינתו, ואחד הציל את עצמו וספינתו.<sup>130</sup> אברהם אומר למשה אני גדול ממך שהייתי זון לעוברים ושבים, ומשה אומר לו אתה היית זון ערלים ואני זון מהולים, אתה היית זון ביישוב ואני הייתי זון במדבר.<sup>131</sup> יצחק אומר למשה אני גדול ממך שפשטתי צוארי על גבי המזבח וראיתי פני השכינה, או' לו משה ראית פני השכינה וכהו עיניך ואני דברתי עמו פנים בפנים ולא כהו עיני, שנ' לא כהתה עינו (דברים לד, ז).<sup>132</sup> יעקב או' למשה אני גדול ממך שפגשתי עם המלאך ונצחתיו, או' לו משה אתה פגשת

<sup>128</sup> בילקוט לפסוק זה (לך לך, רמז עט, עמ' 324/58) מובאת הדרשה הקצרה הבאה ללא ציון המקור (הן בכתב היד והן בדפוסים). דרשה זו אינה ידועה לנו ממקורות אחרים וייתכן שמקורה במדרש דברים זוטא כאן, והציון נשמט (או אף לא נכתב מלכתחילה) בשל קוצר המובאה. הובאה אולי על הפסוק 'וירעו אותנו המצרים ויענונו' (דברים כו, ו).

<sup>129</sup>

ראה בהערות למובאה שלהלן, ולהלן בהערה 154.

<sup>130</sup>

בדברים רבה (ראה להלן) נוסף כאן: 'למי היו מקלסין לא לאותו שהציל את עצמו ואת ספינתו כך נח לא הציל אלא את עצמו אבל משה הציל את עצמו ואת דורו ואת עלית על כלנה'. וכן בילקוט מכירי לתהילים, עמ' 330. בכתב היד של ילקוט שמעוני ובד"ר אין זכר מכך אך בדפוס וילנה נוספה כאן המילה 'וכו' שאולי רומזת לכך. במובאה כפי שהיא בילקוט שמעוני חסר לגמרי הנמשל ודבר זה אינו אופייני לסוג זה של משלים.

<sup>131</sup>

חלוקת העולם ליישוב ומדבר (וימים) מצויה גם באבכיר מובאה מס' 101.

<sup>132</sup>

השווה לדברים רבה המובא לעיל בהערה 119.



המלאך באיפרכיא<sup>133</sup> שלך, ואני עליתי למעלה אצלו באיפרכיא שלהן והן מתיראין ממני שנאמר מלכי צבאות ידודון ידודון (תהילים סח, יג).<sup>134</sup>

מקור: ילקוט שמעוני, וזאת הברכה, רמז תתקנא, עמ' 672/58.<sup>135</sup>

1 שנתעלה: שנעלה ש | 4 עצמך: ב' את ש | 5 אחת: אחד ש | 6 את (השלישי): ח' ש | וספיתו: נ' וכו' ד | 7 ערלים: עובדי אליים ד | מהולים: מאמינים ש | 8 הייתי: ח' ש | 9 או: אמר ש | משה: נ' אתה ש | השכינה: שכינה ש | שנ'...עינו: ח' ש | 10 או: אמר ש

## מובאות אודות מדרש דברים זוטא

עדות 'מפתח הדרשות'

35

מוסר ה' בני אל תמאס (משלי ג, יא) [סו' מג', מסכת סופרי פ"ב, אלה הדברים רבה] זוטא פ' ראה.<sup>136</sup>

מקור: 'מפתח הדרשות', מה' הרב מימון, עמ' צה (לפי כ"י אוקספורד 2242).<sup>137</sup>

בדברים רבה: בפירבורין. ואצל מתנות כהונה שם: בפירבורין. הרד"ל כאן הפנה להערתו על בראשית רבה פס"ח, הערה טו על 'בפרווד' וגם 'בפירווריה' ושכך גרס הערוך ערך 'פרוור', ושהוא כמו פרבר, ופירש מגרש וחצר תיכונה. במכירי שם הגירסא 'בפרבורין'.<sup>133</sup>

תחילת המאמר (על אדם הראשון) הובאה, בשינויים, בילקוט מכירי לתהילים מט, כד, עמ' 270, מתוך 'תנחומא וזאת הברכה'. המאמר כולו הובא במכירי שם סח, כה, עמ' 330, בשם אותו המקור, ובדומה למצוי לפנינו בדברים רבה. בובר כתב שלפנינו אינו בתנחומא. בהערה לעמ' 270 שם, כתב בובר כי הציון 'תנחומא' הוא טעות וצ"ל דברים רבה. ואילו בהערה לעמ' 330 שם הפנה דווקא למובאה בשם דברים זוטא לפי דפוסי הילקוט שמעוני. ב'פתח דבר', שם, עמ' 10, כתב בובר שדברים זוטא לא היה לפני בעל המכירי ולכן נראה לו שנטל זאת מדברים רבה. המובאה שבמכירי היא פתיחתא לפסוק 'וזאת הברכה'. לדעת גרינהוט, ספר הליקוטים ח"ה, דף קס"ו, המאמר נובע מילמדנו. וראה פסיקתא דרב כהנא, וזאת הברכה (מה' מנדלבוים, עמ' 445), לפי כ"י כרמולי. ראה הערת הימן-שילוני.<sup>134</sup>

בדפוס ראשון וביתר הדפוסים מצוין 'אה"ז'. בכה"י מצוין 'אה"ר' ואכן מצוי שם בדברים רבה הנדפס (וילנה), פ"א, ג (=דפוס קושטא רע"ב). ומובא באריכות דברים ובכמה שינויים. בין השוואה להשוואה (אדם, נח, אברהם) מובא בדברים רבה 'דבר אחר'. בדברים רבה מה' ליברמן (עמ' 128) מובאת גם כן פתיחה לפרשת וזאת הברכה מאותו הפסוק הרחוק 'רבות בנות...'. אך תוכנה שונה. מובאה זו באה בילקוט מיד לפני הפסוק "ה' מסיני בא". ייתכן שהרמיה במפתח הפסוקים מדברים זוטא על פסוק "ה' מסיני בא" מכוונת למובאה זו. במובאה עצמה לא נזכר פסוק זה ולפי תוכנה היא מתאימה יותר לפסוק הקודם "איש האלהים". במפתח הפסוקים ברשימה מתוך דברים רבה יש רמזות עד פרשת שופטים בלבד ומובאה זו אינה נרמזת שם. לפי תוכנה ואופייה המובאה מתאימה בהחלט לדברים זוטא. בובר הכניסה לליקוטיו על פי ציון הדפוסים. ולעת עתה ציינתי מובאה זו כמסופקת.<sup>135</sup>

כפי הנראה כוונתו לאלה הדברים זוטא, וכך הבין הרב מימון במבואו למפתח הדרשות, וכן ליברמן, במבוא לדברים רבה במהדורתו. במקורות המצוינים בסעיף זה: במגילה לא ע"ב; דברים רבה (וילנה) פ"ד, א; דברים רבה (ליברמן), ראה, א; מסכת סופרים יב, א, הרמיה היא לאותו העניין: 'למדנו רבותינו למה אין מפסיקין בקללות אמר רבי חייא בר גמא לפי שכתוב מוסר ה' בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו (משלי ג, יא) אל תעש את התוכחות קוצין קוצין אלא אחד קורא את כולן' (מדברים רבה [וילנה]). לפי זה כך גם ב'זוטא פרשת ראה'. שאכן עוסקת ב'ברכה וקללה'. ואם כך מיקום המובאה הזו הוא בראש פרשת ראה. אמנם אין לשלול אפשרות שהכינוי 'זוטא' משמש את בעל המפתח הזה עבור מדרש אחר לספר דברים. אבל, יש סבירות בהנחה שמדובר בדברים זוטא המוכר מאשכנז משום שהספרייה של בעל מפתח הדרשות היא הספרייה האשכנזית.<sup>136</sup>

ב'מפתח הדרשות', שבכ"י וטיקן 98, דף 195א הנוסח הוא: מוסר ה' בני אל תמאס [סו' מגיל', מסכ' סופרי פ"ב, אל דברי רב] זוט' פ' ראה.<sup>137</sup>

מי יעלה בהר ה' (תהילים כד, ג) – [ב"ר נ"ט תנחו' רי' צו] אלה הדבריי רב' וז' הפ' הטב.<sup>138</sup>  
מקור: 'מפתח הדרשות', כ"י וטיקן 98, דף 190א (אות מ').

37 מפתח הפסוקים: 'אלה הדברים זוט' <sup>139</sup>

מפתח הפסוקים			ילקוט שמעוני
'אלה הדברים זוט'			מובאות תואמות מדברים זוטא
מס'	פסוק	הפניה	פרשה ורמז
א	אלה הדברים	דברי'	דברים, רמזים תשעה-תשצו (עמ' 11/42)
	אל תצר	דברי'	דברים, רמז תתח (עמ' 40/29)
ג	ואתחנן	ואתחנ'	ואתחנן, רמזים תתיב-תתיג (עמ' 51/44)
ד	אתה החילות	ואתחנ'	ואתחנן, רמז תתטו (עמ' 58/11)
ה	ויעמד משה <sup>140</sup>	יתרו	(שם) וכן יתרו, רמז שא (עמ' 473/27) <sup>140</sup>
ו	ודברתם	חוקת	(שם) וכן חוקת, רמז תשסג (עמ' 437/42)
ז	ויניקהו	האזינו	שם
ח	ויק[ח] ת'ר'ח'	בשלח <sup>142</sup>	בשלח, רמז רלא (עמ' 276/16)
ט	בעבר הירדן	ואתחנ'	ואתחנן, רמז תתכט (עמ' 96/63)
י	ואנכי הסתר	וילך	וילך, רמז תתקמא (עמ' 609/82)
יא	שמע ישראל	ואתחנ'	ואתחנן, רמזים תתלד-תתלה (עמ' 108/12)
יב	הקבצו	ויחי	שם
יג	ואהבת	ואתחנ'	---
יד	י' רחום וחנן	תשא	--- <sup>143</sup>
טו	ועשית לך ארון	עקב	תרומה, רמז שסז (עמ' 659/51) <sup>144</sup>

138

במקורות המצוינים בסעיף זה: בראשית רבה פנ"ט; תנחומא (ורשה) צו, א; דברים רבה (וילנה) פי"א, נדרש הפסוק שבתהילים על אברהם או משה.

139

רשימה זו התפרסמה כנספח למאמרי. ראה גאולה, מפתח הפסוקים, עמ' 459-461. על הרשימה ומשמעותה ראה במאמרי שם, ולעיל בפרק 'הערכת העדים'.

140

בכתב היד מצויין כאן 'אה"ז'. בד"ר וביתר הדפוסים מקור המאמר לא צוין. מובאה זו שבפרשת יתרו חופפת קטע מן המובאה הקודמת אך הזכרת הפסוק 'ויע' מד העם' עם דרשה קצרה שעליו מופיעה רק בפרשת יתרו.

141

הכוונה לפסוק: 'ויעמד העם מרחק ומשה נגש אל הערפל...' (שמות כ, יח).

142

הכתוב בסעיף זה קשה לקריאה ונראה כי המעתיק השתבש בכתובתו. בתחילה נכתב 'ויקח' (במקום 'ויקח'), ולאחר מכן המילה ת'ר'ח', ושעליה צוינו שלוש נקודות לסימן מחיקה. סעיף זה רומז לפסוק 'ויקח שש מאות רכב בחור' (שמות יד, ז. ואולי האותיות ת'ר' מציינות 'שש מאות'). מקורה של מובאה זו לא צוין בדפוסים אבל בכתב היד צוין 'אה"ז'.

143

בילקוט שמעוני, תשא, על הפסוק 'ה' ה' אל רחום וחנן...' (שמות לד, ו), רמז שצו (עמ' 762/27 – 763/36) מובא משל שציון מקורו חסר, הן בכתב היד של הילקוט והן בכל דפוסיו, והוא אינו מוכר לנו ממקום אחר. על פי ציון זה של המפתח, ועל פי סגנונו של הקטע נראה שניתן להציע לשייכו למדרש זה.

מפתח הפסוקים		ילקוט שמעוני
'אלה הדברים זוט'		מובאות תואמות מדברים זוטא
יז	עשר תעשר	ראה, רמז תתצה (עמ' 284/75)
יז	וראו כל עמי	כי תבוא, רמז תתקלח (עמ' 579/45)
יח	וישמע יי <sup>146</sup>	שמות, רמז קסז (עמ' 45/71) <sup>145</sup>
יט	זה יהיה משפט	שופטים, רמז תתקטו (עמ' 361/35)
כ	וראית עם רב <sup>147</sup>	שופטים, רמז תתקכג (עמ' 397/5)
כא	לא תחוס עיניך	שם
כב	כי תצא למלחמה	שם
כג	כי תקרב אל עיר	שם <sup>148</sup>
כד	כי תצא מחנה	כי תצא, רמז תתקלד (עמ' 483/34)
כה	ויתד תהיה לך	כי תצא, רמז תתקלד (עמ' 487/16) <sup>149</sup>
כו	לגר אשר בשעריך	[ראה בסעיף הבא] <sup>150</sup>
כז	ובקוצרכם	אמור, רמז תרמה (עמ' 716/2)
כח	הקהל חוקה אחת	שם
כט	תורה אחת	בא, רמז ריד (עמ' 215/26)
ל	ובא הלוי	שם
לא	זכור אשר	כי תצא, רמז תתקלח (עמ' 550/51)
לב	וימצאה מלאך	שם <sup>152</sup>
לג	וידבר משה	כי תבוא, רמז תתקלח (עמ' 574/42)
לד	אתם נצבים	נצבים, רמז תתקם (עמ' 588/35)
לה	יפקד יי'	פנחס, רמז תשעז (עמ' 542/55)
לו	וזאת הברכה	וזאת הברכה, רמז תתקנא (עמ' 670/10); שם (עמ' 672/47) <sup>153</sup>

ברמז שסז הובאה בילקוט שמעוני דרשה מדברים זוטא על הפסוק 'ועשו ארון עצי שיטים' (שמות כה, י): 'מפני מה של עץ וכו'.' בילקוט לפרשת עקב (עמ' 158/23), על הפסוק 'ועשית לך ארון עץ' (דברים י, א) הנזכר כאן ברשימה, נכתב בכתב היד: 'כתוב למטה מרמז שס"ז'.

בכתב היד של הילקוט צוין "אה"ז". בכל הדפוסים מקור המאמר לא צוין.

הכוונה לפסוק "וישמע אלהים את נאקתם" (שמות ב, כד).

הכוונה לפסוק "כי תצא למלחמה על א' יבך וראית טוס ורכב עם רב ממך" (דברים כ, א).

בילקוט לפסוק זה (דברים כ, י) לא מובאת דרשה מדברים זוטא וכן לא ביתר הילקוט.

בכתב היד צוין "אה"ז". בד"ר וד"ו צוין כאן "אה"ר" (=אלה הדברים רבה).

חמשת הפסוקים שבסעיפים כו-ל נזכרים בזה אחר זה במובאה מדברים זוטא הנכפלת בילקוט לפרשת אמור ולפרשת בא. ראה בהמשך הרשימה הבאה.

הפסוק "ובקוצרכם את קציר ארצכם..." נכפל בתורה בפרשת קדושים (ויקרא יט, ט) ובפרשת אמור (שם כג, כב). בילקוט בפרשת אמור (שם) נכתב: 'כל הפסוק כתוב בפרשת קדושים תהיו'. ואולם המובאה מדברים זוטא עצמה לא הובאה בילקוט לקדושים, אלא בפרשת אמור מיד לאחר ההערה הנזכרת.

בילקוט לפסוק זה (לך לך, רמז עט, עמ' 324/58) מובאת דרשה קצרה ללא ציון המקור (הן בכתב היד והן בדפוסים). דרשה זו לא ידועה לנו ממקורות אחרים וייתכן שמקורה במדרש דברים זוטא כאן והציון נשמט (או אף לא נכתב מלכתחילה) בשל קוצר המובאה.

מפתח הפסוקים	ילקוט שמעוני		
	מובאות תראמות מדברים זוטא		
לז	י' מסיני בא	וזאת	154---
לח	מימינו אש דת	וזאת	וזאת הברכה, רמז תתקנב (עמ' 679/67)
לט	אף חובב	וזאת	וזאת הברכה, רמז תתקנב (עמ' 682/37)
מ	יחי ראובן	וזאת	וזאת הברכה, רמז תתקנב (עמ' 686/9)
מא	ויעל משה	וזאת	וזאת הברכה, רמז תתקסג (עמ' 707/74)
מב	ומשה ק"כ שנה <sup>155</sup>	וזאת	וזאת הברכה, רמז תתקסד (עמ' 714/49)

מקור: 'מפתח הפסוקים' – כ"י מוסקבה-גינצבורג 1420/7, דף 63ב.

153 שתי מובאות מדברים זוטא מובאות בנפרד לחלקיו השונים של פסוק זה.

154 על פי ציוני כתב היד של הילקוט אין לפנינו מובאה מדברים זוטא לפסוק זה. בד"ר וביתר הדפוסים צוינה מובאה הסמוכה לפסוק זה בציון 'אלה הדברים זוטא' (רמז תתקנ"א, עמ' 672/58). בכתב היד צוין ליד מובאה זו 'אלה הדברים רבה' ואכן שם היא מצויה לפנינו (ועיין גם בילקוט מכירי לתהילים, מזמור סח, אות כה, מה' בובר, עמ' 10 ועמ' 330). לדעת הימן הציון שבדפוסים הוא טעות. ראה הימן, מקורות ילקוט שמעוני לתורה, עמ' 693, ובהערה לילקוט שם.

155 הכוונה לפסוק 'ומשה בן מאה ועשרים שנה' (דברים לד, ז).

### **רשימת מקורות המובאות ממדרש דברים זוטא**

1. ר' אלעזר מוורמס: פירוש התפילות לרוקח, נדפס אצל: מ"ל קצנלבוגן, 'פירוש אתה הראת ופיוטי שמחת תורה לר' אלעזר מגרמיזא בעל הרוקח', סיני קכג-קכד (תש"ס), עמ' תעט-תצד.
2. ר' שמעון מפרנקפורט: ילקוט שמעוני על התורה (מה' הימן-שילוני, ירושלים תשל"ג-תשנ"ב).
3. 'מפתח הפסוקים' – כ"י מוסקבה-גינצבורג 1420/7, דף 63ב.
4. 'מפתח הדרשות', מה' הרב מימון (לפי כ"י אוקספורד 2242).







השער של כ"י ניו יורק, אוסף אדלר 1306/2  
 'מדרש אספה ואכבר' (?)  
 דיון על כתב יד זה ראה במבוא לחלק ב, עמ' 6, 9



[illegible]

[illegible]

## מפתח המובאות (כללי)

מובאות	חיבור
95 93 86 85 71.3 67 66 65.1 48.2 אבכיר: 99 96.2	אלעזר הדרשן – כ"י אוקספורד 945 (Opp. 202)
אבכיר: [77]	אלעזר הדרשן – כ"י וטיקן 460/1
27 19.1 אבכיר:	אלעזר הדרשן – כ"י מילנו 43
95 89 52 אבכיר:	אלעזר הדרשן – כ"י מינכן 15
75 73 71.2 59 50.1 27 25 19.1 10.1 אבכיר: 87 76	אלעזר הדרשן – כ"י מינכן 221/10
אבכיר: 125	אלעזר מוורמס – דרשה לפסח
20 אבכיר: 77 70.1 24.1; אספה: 20	אלעזר מוורמס – סודי רזיא
70.2 24.1 אבכיר:	אלעזר מוורמס – סודי רזיא (כ"י מינכן 81)
אבכיר: 74.2; אספה: 21	אלעזר מוורמס – ספר הרוקח
אבכיר: 111 70.2; אספה: 19; דב"ז: 3	אלעזר מוורמס – פירוש התפילה
אבכיר: 77.2	אלעזר מוורמס – פירוש על חמש מגילות
אבכיר: 110	הלכות קטנות (שו"ת)
אבכיר: 108 106	זרע אברהם (פירוש לבראשית רבה)
אבכיר: 19.2	חידושי אגדות (מהר"ל)
אבכיר: 66.1	חתן דמים (ר' זלמן רונקל)
אבכיר: 30	יחסי תנאים ואמוראים
אבכיר: 104	ייטב פנים (ר"י טייטלבוים)
אבכיר: 120 119 48.3 24.3 23 19.3 6.1	ילקוט ראובני
אבכיר: 26 24 22-18 15 14 12-10 8 7 5-1	ילקוט שמעוני (על התורה)
68 65 58 56 53 51 50 48 46 45 41 37-31	
אבכיר: 70 77.1 78 83 88 92-90 96 97 100; אספה:	
1-1 8.1 9.2 12-12 16; דב"ז: 1-2 4-31.	
אבכיר: 116 = 42	כללי מדרש רבה
אבכיר: 105	כתב תמים
אבכיר: 39	לב אריה (ר"י האשקי)
אבכיר: 122 121 98 77.9	ליקוטים – כ"י ירושלים 1136 8 <sup>0</sup>
אבכיר: 121 109 98 77.7	ליקוטים – כ"י מוסקבה 333
אבכיר: 100.1 94 77.4 74.3 71.1 40 29	ליקוטים מכתביה אשכנזית

מובאות	חיבור
אספה: 10.1 9.1	
אבכיר: 114 113	מאור עיניים (אמרי בינה)
אבכיר: 24.4	מגלה עמוקות (ר' נ"נ שפירא)
אבכיר: 115	מדרש הגדול, בגיליון – כ"י אוקספורד 2338/1
אבכיר: 39.1	מדרש תלפיות
אספה: 24-22; דב"ז: 36 35	מפתח הדרשות
אספה: 15 13	מפתח רמזי תורה
אבכיר: 124	סידור עם הערות – כ"י פריז 646
אבכיר: 77.8 77.7	סידור ר' נפתלי הירץ טריביש
אבכיר: 26.1	ערוגת הבושם
אבכיר: 9 20.1 24.2 71 74.1 77.3 101; אספה:	פירוש התורה – כ"י אוקספורד 268 (נדפס
18 17 10.2 10 9	כ'פירוש הרוקח על התורה' [מה' קלוגמן])
אבכיר: 13 16 17 28 33.1 36.1 38 44 48.1	פירוש התורה – כ"י וטיקן 123
49 53.1 54 55 57 60 61 64 70.4 78.1 79	
96.1 84 82	
אבכיר: 123	פירוש לפיוטים – כ"י אוקספורד 1148
אבכיר: 77.6	פירוש לפיוטים – כ"י אוקספורד 2253
אבכיר: 103	פירוש לפיוטים – כ"י המבורג 152/1
אבכיר: 43 47 62 69 70.5 72 80 81 107	פירוש לפיוטים – כ"י פרמה 655
אבכיר: 77.5 = 112	פירוש לפיוטים לתלמיד הרוקח – כ"י פרמה 3507
אבכיר: 102	פירוש מעשה מרכבה מחוג חסידי אשכנז – כ"י
	רומא-אנג'ליקה 46
אבכיר: 63	פירוש ר' משולם למסכת שקלים
אבכיר: 6	פענח רזא
אבכיר: 102	צנצנת המן – כ"י המוזיאון הבריטי Or. 1307
אבכיר: 10.2	שלשלת הקבלה
אבכיר: 107.1	תורה תמימה
אבכיר: [10]	תורת משה



**Lost Aggadic Works Known Only from Ashkenaz:**

*Midrash Abkir, Midrash Esfa and Devarim Zuta*

**Part II: Quotations and Appendices**

A Thesis submitted for the degree of  
Doctor of Philosophy

By  
Amos Geula

Submitted to the Senate of the Hebrew University  
December 2006